

Ruimte hebben en ruimte geven.

**De beleving van intergenerationeel samenwonen
door Nederlandse families.**

Universiteit voor Humanistiek

Masterthesis Humanistiek, juni 2023

Margriet Hunse

Studentnummer: 1028278

margriet.hunse@student.uvh.nl

Begeleider: Pien Bos

Meelezer: Margot Joris

Samenvatting

Het doel van deze masterthesis is om inzicht te krijgen in de ervaringen van Nederlandse families die vanuit een positieve keuze intergenerationeel samenwonen. De eerste generatie van de grootouders wordt onderzocht, en de tweede generatie, die bestaat uit (schoon)kinderen die met hun gezin bij de eerste generatie wonen.

Bij intergenerationeel samenwonen is sprake van verschillende lagen van wederkerigheid. In de eerste plaats is er wederkerigheid in de vorm van dagelijks bijspringen over en weer. Daarnaast is er sprake van uitgestelde wederkerigheid. Dat houdt in dat in eerste instantie voornamelijk de eerste generatie zorg aan de tweede generatie verleent, die banen en het grootbrengen van kinderen combineert (Macat, 2017). Na verloop van tijd vindt er een verschuiving plaats waarbij de tweede generatie de zorg oppakt voor de eerste generatie, die door de tegenomen leeftijd ondersteuning nodig heeft. Het ontvangen van deze toekomstige zorg is echter voor de eerste generatie niet vanzelfsprekend (Bos et al., 2021). Een nog diepere laag van wederkerigheid ontstaat uit liefde en verbondenheid tussen de gezinsleden (Selig et al. 1991). Daaruit vloeit een wens voort van beide generaties om bij te dragen aan het thuisgevoel van elkaar. Daarbij is het wel belangrijk om de eigen ruimte te bewaken en de ruimte van de ander te respecteren.

De eerste generatie ervaart het als een voorrecht om de kleinkinderen van zo dichtbij te zien opgroeien, en voor de leden van de tweede generatie heeft het een meerwaarde om de hun ouders heel goed leren kennen. Intergenerationeel samenwonen draagt bij aan zingeving door verbondenheid, coherentie en ook opschudding (Derkx, 2019). Intergenerationeel samenwonende families beschikken niet alleen over voldoende ruimte, ze ervaren ook voldoende ruimte. Dat, gecombineerd met het diepgewortelde gevoel thuis te zijn, draagt bij aan het functioneren als autonome personen (Laceulle, 2018). Deze thesis brengt voorwaarden voor intergenerationeel samenwonen in kaart en sluit af met een overzicht van succesfactoren.

Totaal aantal woorden: 26250.

Afbeelding titelpagina: Woonhuis voor drie generaties, Buiksloterham, Amsterdam (2014-2018), met toestemming van BETA <https://beta-office.com/project/3-generation-house>

De afgebeelde familie doet niet mee aan het onderzoek voor deze masterthesis maar wordt wel geportretteerd in één van de onderzochte krantenartikelen.

Voorwoord

De titel van deze afstudeerscriptie luidt 'Ruimte hebben en ruimte krijgen'. Zo'n titel lijkt een klein detail, maar ik heb er lang over nagedacht. Deze titel dekt de lading van deze scriptie niet want er spelen nog veel meer factoren mee in de ervaring van intergenerationeel samenwonen. Ik heb veel andere titels uitgeprobeerd, maar ik kwam steeds weer terug bij die ruimte. En opeens zag ik waarom: in 1996 studeerde ik af als historicus, met een scriptie over overbevolking en milieu. Dat ging óók over ruimte! Ruimte verbindt mijn eerste afstudeeronderzoek met mijn tweede afstudeeronderzoek, en intergenerationaliteit verbindt Geschiedenis met Humanistiek. (Rond 1996 liet mijn moeder zich overigens omscholen tot geestelijk verzorger, over intergenerationaliteit gesproken...)

Weer gaan studeren als je tegen de 50 loopt is een voorrecht. Gelukkig hoefde ik deze keer niet op kamers en ik hoefde ook niet meer te ontdekken wie ik ben. Dat dacht ik tenminste. Zoals elk paper voorzien moest worden van een theoretisch kader, zo heeft mijn leven zelf een theoretisch kader gekregen tijdens mijn studie aan de UvH. Bij elk paper opnieuw vond ik het opstellen van het theoretisch kader een hele worsteling. Maar het theoretisch kader dat ik bijeen heb verzameld rond mijn eigen leven heeft mij nieuwe inzichten gegeven over wie ik ben. Ik ben een bredere versie van mezelf geworden. Ik ben als mens, en ook als student, echter nog steeds niet iemand van diepe filosofische of theoretische inzichten, maar meer van de praktijk. Daarom koos ik voor een afstudeeronderwerp waarbij ik kon doen wat ik het liefste doe: praten met mensen over hun ervaringen.

De uiterst bewerkelijke maar uitbundige bloementuin waar ik al die jaren meerdere dagen per week langs-, of tijdens de lange periodes van thuisonderwijs speciaal naartoe fietste, veranderde gaandeweg van een metafoor voor het einddoel in een metafoor voor mijn hele studietraject. Vier jaar studeren was een uiterst bewerkelijk maar uitbundig interval, een soort van terugtrekken uit het leven; ik las de krant minder zorgvuldig, sloeg feestjes over van vrienden die allemaal net als ik 50 werden, schoof de organisatie van familieaangelegenheden van me af, schortte mijn eigen bijdrage aan de maatschappij even op.

Aan het eind van dit afstudeertraject en deze hele studie wil ik een heleboel mensen bedanken. Dank aan mijn scriptiebegeleider Pien voor haar constructieve kritiek en het vertrouwen dat ze in me had. Dank aan mijn meelezers Margot. Dank aan alle deelnemende families, in de eerste plaats dat ze zo aardig waren dat ze me wilden ontvangen, maar ook omdat ze me een open inkijsje gaven in hun leven en het samenwonen met hun ouders of kinderen en kleinkinderen. Dank aan alle geweldige, kundige en geïnteresseerde docenten aan de UvH. Dank aan mijn fantastische, empathische en vaak humoristische studiegenoten. Dank aan de lieve mensen die vrienden met mij wilden worden. Dank aan mijn familie voor het lenen van hun namen en het jarenlang belangstellend informeren naar mijn vorderingen. Dank aan mijn ouders Anne en Harm voor hun uitingen van aanmoediging en trots. Dank aan mijn kinderen Robbie voor de opbeurende knuffels en het samen rare dansjes doen, en Annechien en Esmee, die tegelijkertijd met mij begonnen, voor het uitwisselen van klaag- en succesverhalen. Zij kunnen als Neerlandici ongetwijfeld uitleggen waarom ik, tegen de spellingsregels in, in mijn constructie 'zich thuisvoelen' wel 'thuis' en 'voelen' aan elkaar heb verbonden, maar 'zich' daar van gescheiden laat door een spatie. Een speciaal dankjewel voor Annechien voor het eindeloos downloaden van literatuur in haar UB waar ik zelf niet bij mocht (UvH: doe daar toch eens iets aan! Maak trammelant! Veroorzaak reuring!). En tenslotte Arjen, zonder wie dit hele vierjarige traject niet mogelijk geweest zou zijn: voor je helpdesk die altijd bereikbaar was, je geduld, relativering, troost, aanmoediging en helpen vieren van wat goed ging. Ik ben er weer.

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Voorwoord	3
1. Introductie	7
1.1 Maatschappelijke ontwikkelingen	7
1.2 Intergenerationeel samenwonen	8
1.3. Probleemstelling	9
1.3.1 Hoofdvraag	10
1.3.2 Deelvragen	10
1.3.2 Doel van het onderzoek	10
2. Theoretisch kader	11
2.1 Intergenerationeel samenwonen	11
2.2 Wederkerigheid	12
2.3 Intergenerationele solidariteit	14
2.4 Zich thuisvoelen (<i>sense of belonging</i>)	15
3. Sociaalwetenschappelijk kwalitatief empirisch onderzoek naar de beleving van intergenerationeel samenwonen	17
3.1 Relevantie	17
3.1.1. Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie	17
3.1.2 Humanistische relevantie.....	17
3.2 Onderzoeksopzet	19
3.3 Sampling van deelnemers en empirische documenten	19
3.3.1 Methode	19
3.3.2 Deelnemers	20
3.3.3 Participatieve observaties.....	23
3.3.4 Empirische documenten.....	23
4 Bevindingen	25
4.1 Hoe beleeft de eerste generatie intergenerationeel samenwonen?	25
4.1.1 Verwachtingen	25
4.1.2 Zorg ontvangen of daarop anticiperen	26
4.1.3 Betrokken zijn bij de kleinkinderen	28
4.1.4 Actief blijven	29
4.1.5 Omgaan met (menings)verschillen	31
4.2 Hoe beleeft de tweede generatie intergenerationeel samenwonen?	33
4.2.1 Verwachtingen	33

4.2.2	Zorg leveren aan de eerste generatie.....	33
4.2.3	Bijspringen door de eerste generatie.....	34
4.2.4	Volwassen kinderen leren hun ouders goed kennen	35
4.2.5	Omgaan met meningsverschillen.....	35
4.3	Wat zijn, in de ogen van intergenerationeel samenwonende families, voorwaarden voor ‘succesvol’ intergenerationeel samenwonen?	37
4.3.1	Een goede verstandhouding binnen het (hele) gezin	37
4.3.2	Dezelfde ‘inslag’ hebben	37
4.3.3	Bereid zijn te investeren in de ‘relatie met z’n vieren’	39
4.3.4	Niet te moeilijk doen.....	39
4.3.5	Eigen ruimte bewaken.....	41
4.3.6	De ruimte van de ander respecteren.....	41
4.3.7	Willen bijdragen aan het thuisgevoel van de andere generatie(s).....	42
4.3.8	Flexibel zijn	43
4.3.9	Stabiliteit en rekening houden met een termijn van tientallen jaren.....	44
4.4	De beleving van intergenerationeel samenwonen door Nederlandse families	45
4.4.1	Verbondenheid, thuis zijn en willen bijdragen aan het thuisgevoel van de ander ...	45
4.4.2	Het belang van ruimte	47
4.4.3	Wederkerigheid.....	49
4.4.4	Relatie met de buitenwereld.....	50
4.4.5	De keerzijde: altijd kind blijven.....	51
5	Conclusie.....	53
6	Discussie.....	57
7	Ethische reflectie	59
8	Referenties.....	62
	Literatuur	62
	Empirische documenten	65
9	Bijlagen	67
	Bijlage 1 Informatiebrief	67
	Bijlage 2 Formulier voor <i>informed consent</i>	68
	Bijlage 3 Interviewvragen	69
	Bijlage 4 Codeerschema	70

1. Introductie

1.1 Maatschappelijke ontwikkelingen

In Nederland anno 2023 spelen er verschillende maatschappelijke ontwikkelingen die invloed hebben op de woningmarkt. De toenemende vergrijzing bezorgt ouderen problemen op het gebied van wonen, want er is een groot tekort aan beschikbare en betaalbare woningen voor ouderen.^{1 2} Op het gebied van zorg, een ander belangrijk onderwerp dat speelt bij het oud(er) worden, zorgen personeelstekorten voor problemen. Er is niet meer vanzelfsprekend thuiszorg beschikbaar voor wie dat nodig heeft,³ en er zijn te weinig plekken in woonzorgcentra.⁴ Een ander groot maatschappelijk probleem is de eenzaamheid die onder alle generaties voorkomt maar waar ouderen het meeste last van hebben.⁵

Tegelijkertijd hebben jongeren de laatste jaren grote problemen om aan een huis te komen. Huren zijn enorm gestegen en vaak krijgen huurders slechts een tijdelijk contract.⁶ Koopwoningen zijn al helemaal onbereikbaar. Slechts gemiddeld 3 procent van het Nederlandse koopwoningaanbod is op het moment bereikbaar voor starters.⁷ Een van de gevolgen is dat studerende en werkende jongeren weer steeds later het ouderlijk huis verlaten.⁸ Dat volwassen generaties binnen een familie niet meer bij elkaar hoefden te wonen was nu juist een van de verworvenheden van de afgelopen 50 jaar. In de jaren '70 was de naoorlogse woningnood grotendeels opgelost en gingen steeds meer jongeren op zichzelf wonen.^{9 10} In 2014 woonde nog slechts een derde van de Nederlandse jongeren tot 27 jaar bij de ouders.¹¹

¹ ABNAMRO (2022). Tekort woningen voor ouderen ook probleem voor zorg.

[20220118_tekort-woningen-voor-ouderen-ook-probleem-voor-zorg_tcm16-139734](https://www.abnamro.nl/20220118_tekort-woningen-voor-ouderen-ook-probleem-voor-zorg_tcm16-139734), geraadpleegd op 9-3-2023.

² <https://www.trouw.nl/economie/jongeren-en-ouderen-in-de-knel-door-groeiend-woningtekort~b3901d8d/> geraadpleegd op 9-3-2023.

³ <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/thuiszorg-verder-onder-druk-door-vergrijzing-en-personeelstekort-vooral-op-het-platteland/> en <https://nos.nl/regio/utrecht/artikel/257475-iedereen-dreigt-mantelzorger-te-worden-door-personeelstekort-in-de-ouderenzorg-moet-echt-iets-veranderen> beiden geraadpleegd op 9-3-2023.

⁴ <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2456521-duizenden-ouderen-hebben-acuut-verpleeghuisbed-nodig-tekort-groeit-snel> geraadpleegd op 9-3-2023.

⁵ <https://www.eenzaam.nl/over-eeenzaamheid/feiten-en-cijfers-rond-eeenzaamheid> en <https://www.nivel.nl/nl/nieuws/ouderen-zijn-eezamer-en-bewegen-minder-tijdens-de-coronapandemie> beiden geraadpleegd op 9-3-2023.

⁶ <https://nos.nl/regio/zh-rijnmond/artikel/195124-extreem-hoge-huren-uitbuiting-en-intimiderende-huisbazen-de-overheid-kan-en-moet-dit-aanpakken> geraadpleegd op 18-2-2023.

⁷ <https://nos.nl/artikel/2463996-starter-heeft-kans-op-slechts-3-procent-van-de-koopwoningen-in-nederland> geraadpleegd op 18 februari 2023.

⁸ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/06/studerende-en-werkende-jongeren-gaan-later-uit-huis> geraadpleegd op 6-3-2023.

⁹ Uit huis gaan van jongeren <https://www.cbs.nl/-/media/imported/documents/2007/02/2006-k4-b15-p3> geraadpleegd op 18-2-2023.

¹⁰ <https://50.shwj.nl/wanhoop-en-woningnood/> geraadpleegd op 6-3-2023.

¹¹ <https://www.nu.nl/lifestyle/3739472/nederlandse-jeugd-verlaat-relatief-snel-ouderlijk-huis.html> geraadpleegd op 6-3-2023.

1.2 Intergenerationeel samenwonen

Met creatief denken wordt geprobeerd de problemen van verschillende generaties op de woningmarkt op te lossen. Een van die oplossingen gaat in de richting van het ontwikkelen van woonvormen waarbij jongere en oudere generaties beiden een plek hebben. Een uurtje internetten levert een breed scala aan bestaande en toekomstige woonprojecten op waarvoor (plaatselijke) overheden en beleidsmakers de term ‘generatiewonen’ gebruiken. In een toenemend aantal plaatsen ontstaan woonprojecten die specifiek bedoeld zijn om jongeren en ouderen samen te laten wonen in een voormalig verzorgingshuis¹² of in een nieuw te bouwen complex.¹³ Ook in plannen voor nieuwe woonwijken wordt speciale aandacht gegeven aan het samenwonen van meerdere generaties, waarbij het niet per definitie gaat om generaties binnen één familie. Beleidsmakers bedoelen daarmee het bouwen van buurten of woningen voor groepswonen die aantrekkelijk zijn voor verschillende leeftijdsgroepen, om zo te voorkomen dat een wijk eenzijdig wordt bevolkt.¹⁴ Een buurt die wordt bevolkt door verschillende leeftijdscategorieën bewoners is levendiger en daarmee wellicht ook aantrekkelijker om in te wonen. Voor het ontwikkelen van deze woonvormen stelt de overheid subsidies beschikbaar.¹⁵

Daarnaast lijkt er toenemende belangstelling te zijn voor intergenerationeel samenwonen: een vorm van groepswonen waarbij drie of meer generaties van een familie samen een huis delen. Online timmeren architectenbureaus aan de weg met hun ontwerpen voor huizen of verbouwingen in opdracht van een specifieke drie-generatiefamilie, die er doelbewust voor heeft gekozen om met grootouders, ouders en kleinkinderen samen te wonen.¹⁶ Bouwkundestudenten op een universiteit als de TU Delft leren gebouwen te ontwerpen voor het wonen van de toekomst en daar hoort intergenerationeel samenwonen bij.¹⁷ Verschillende regionale kranten als De Gelderlander en De Provinciale Zeeuwsche Courant publiceerden artikelen over families die met drie generaties een huis delen, onder de veelbetekenende kop: “Wil jij met je schoonmoeder onder een dak wonen?”¹⁸

Voor 1960 was het drie-generatiegezin de standaard op het Nederlandse platteland, en in steden kwam het ook vaak voor. In 1960 woonde in ruim een kwart van de boerderijen in de Achterhoek ook de grootouders bij het gezin in (Petersen, 1960). Dat kon echter alleen als er in een gezin voldoende geld was om de grootouders te onderhouden. Maar ook dat kon verschillen per regio. In Noord-Holland was het bijvoorbeeld juist gebruikelijk dat de oudste generatie, zodra het financieel enigszins uit kon, een huis in het dichtstbijzijnde dorp liet bouwen zodat ze niet bij de kinderen in hoefden te wonen (Damsma, 1993). Zelfs in een klein

¹² <https://www.sociuswonen.nl/locaties/de-saffier/> geraadpleegd op 6-3-2023.

¹³ <https://www.gld.nl/nieuws/7414690/jongeren-en-ouderen-gaan-samenwonen-in-nieuw-wooncomplex> geraadpleegd op 9-3-2023.

¹⁴ <https://www.zorgsaamwonen.nl/artikel/hernieuwde-belangstelling-voor-intergenerationeel-wonen> geraadpleegd op 2-3-2023.

¹⁵ <https://bvz.nl/nieuws/wozo/> geraadpleegd op 2-3-23.

¹⁶ <https://ligteringen.com/projecten/ontwikkeling-nieuwe-generatiewoning-in-tholen/> en <https://architectenweb.nl/nieuws/artikel.aspx?ID=45538> beiden geraadpleegd op 2-3-2023.

¹⁷ <https://repository.tudelft.nl/islandora/object/uuid%3Ab8ba1072-f315-46b3-a785-af57bdd8bb9e>, geraadpleegd op 14-2023.

¹⁸ <https://www.gelderlander.nl/overig/wil-jij-met-je-schoonmoeder-onder-een-dak-wonen~a13044e9/> en <https://www.pzc.nl/home/wil-jij-met-je-schoonmoeder-onder-een-dak-wonen~a13044e9/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F> beide geraadpleegd op 23-1-2023.

land als Nederland zorgden de culturele context en tradities blijkbaar voor verschillende opvattingen over familierelaties en intergenerationeel samenwonen. Over de huidige situatie zijn geen cijfers beschikbaar, maar over het algemeen kan worden vastgesteld dat intergenerationeel samenwonen in de westerse samenleving steeds minder voorkomt (Ruggles & Heggeness, 2008). Dat lijkt samen te hangen met onze hoge waardering voor autonomie op het gebied van wonen en privacy (De Jong Gierveld et al. 2012).

Ook overheden hebben aandacht voor deze woonvorm waarbij verschillende generaties in elkaars nabijheid wonen, maar dan gezien vanuit het standpunt van ouderen die verzorging nodig (zullen) hebben. In beleidsstukken wordt het woongedeelte van de oudste generatie vaak de ‘kangoeroewoning’ genoemd. Deze naam suggereert dat de oudere bij een gezin in huis wordt opgenomen en verzorgd. Een andere vorm is de mantelzorgwoning. Daarbij wordt een tijdelijke woonoplossing bedoeld, zoals een kleine woonunit die voor een bepaalde tijd in de tuin van een gezin wordt neergezet zodat de mantelzorg direct naast de deur beschikbaar is (Stavenuiter & Van Dongen, 2008).

Intergenerationeel samenwonen klinkt als een aantrekkelijke woonvorm waarbij meerdere generaties met woonproblemen gebaat zouden kunnen zijn. In tegenstelling tot de oeroude woonvorm waarbij het vanzelfsprekend was dat meerdere generaties een huis deelden, lijkt hedendaags intergenerationeel samenwonen een keuze die bewust gemaakt wordt door families. Voor families die goed met elkaar kunnen opschieten zou het een alternatief kunnen zijn waarbij meerdere problemen (gebrek aan woningen, zorg) worden ondervangen. De artikelen uit regionale kranten suggereren dat het wonen geheel naar tevredenheid is van alle generaties, en dat het behalve praktisch ook buitengewoon plezierig is. Maar wát maakt dat samenwonen dan zo plezierig? En zijn er ook minder plezierige aspecten aan intergenerationeel samenwonen?

1.3. Probleemstelling

De motieven voor hedendaags intergenerationeel samenwonen in Nederland zijn niet per definitie praktische overwegingen, zoals het leveren van zorg aan ouder wordende (groot)ouders. Welke motieven spelen er nog meer, en hoe beleven de verschillende generaties het samen onder één dak wonen? Bestaand onderzoek naar intergenerationele banden en intergenerationeel samenwonen richt zich voornamelijk op de relatie tussen grootouders en kleinkinderen (Pilkauskas, 2018; Dunifon, 2014). Er lijkt minder onderzoek gedaan te zijn naar de relatie tussen de oudste twee generaties bij deze vorm van samenwonen, dus tussen de ouders en hun volwassen kind en schoonkind. Hoe beleeft de oudste generatie de relatie met het kind en schoonkind waarmee het huis wordt gedeeld? En hoe verschilt die beleving met die van de middelste generatie? Die heeft aan de ene kant de zorg voor de kinderen maar ziet aan de andere kant de eigen ouders steeds een beetje ouder worden, met wellicht meer zorg voor hen in het verschiet. Wat brengt deze manier van wonen de leden van families die intergenerationeel samenwonen? Speelt de ‘richting’ van het contact (De Jong Gierveld et al., 2012) een rol? Bestaan er grenzen voor intergenerationeel samenwonen, bijvoorbeeld als de eerste generatie (te) hulpbehoevend wordt (Bos et al., 2021)? En zijn er voorwaarden om het intergenerationeel samenwonen te laten slagen volgens de mensen die zelf intergenerationeel samenwonen? Deze vragen probeer ik te beantwoorden door het stellen van de volgende onderzoeksvragen:

1.3.1 Hoofdvraag

Hoe beleven de eerste en tweede generatie van Nederlandse families intergenerationeel samenwonen?

1.3.2 Deelvragen

1. Hoe ziet intergenerationeel samenwonen er (letterlijk) uit?
2. Hoe beleeft de eerste generatie intergenerationeel samenwonen?
3. Hoe beleeft de tweede generatie intergenerationeel samenwonen?
4. Wat zijn in de ogen van intergenerationeel samenwonende families voorwaarden voor 'succesvol' intergenerationeel samenwonen?

1.3.2 Doel van het onderzoek

Het kennisdoel is om inzicht te krijgen in de beleving van intergenerationeel samenwonen door mensen die zelf intergenerationeel samenwonen, en in de factoren die dat bevorderen en belemmeren. Het handelingsdoel van dit onderzoek is om informatie te verschaffen aan mensen die intergenerationeel samenwonen overwegen. Het doel is ook om beleidsmakers op te roepen tot het opstellen van eenduidig beleid waarbij intergenerationeel samenwonen makkelijker wordt gemaakt. Ik denk daarbij vooral aan gemeenten bij het vaststellen van kaders, het scheppen van mogelijkheden en het plannen van woonwijken. Ook hypotheekverstrekkers zouden het eenvoudiger moeten maken om een hypotheek af te sluiten voor intergenerationeel samenwonen.

2. Theoretisch kader

2.1 Intergenerationeel samenwonen

In de wetenschappelijke literatuur lopen de omschrijvingen en definities van intergenerationeel samenwonen uiteen. Chen et al. (2021) omschrijven intergenerationeel samenwonen (een letterlijke vertaling van *intergenerational co-living*) als een multigenerationele familie die een gezamenlijke huishouding voert. Auteurs hanteren ook termen als *intergenerational coresidence* (De Jong Gierveld et al. 2012), *three-generation households* (Pilkauskas & Cross, 2018), *coresidence among three generations* (Furstenberg et al., 2015). Beck (2019) gebruikt *co-housing*: een veel bredere definitie van huishoudens die gezamenlijke faciliteiten en ruimtes (zoals bijvoorbeeld de tuin) delen en waarbij sociale interactie bestaat.¹⁹ Bij intergenerationeel samenwonen is er sprake van “families living-across-three-generations” (Beck, 2017, p.5).

Negatieve of positieve keuze

Het maakt voor de beleving van intergenerationeel samenwonen uit of het is ontstaan vanuit een positieve of een negatieve keuze. Een negatieve keuze wordt gemaakt omdat er geen alternatieven zijn, een positieve keuze omdat de betrokkenen zelf kiezen uit een aantal mogelijkheden. Veel wetenschappelijke onderzoek naar intergenerationeel samenwonen is uitgevoerd in China. Het is daar een veel voorkomend verschijnsel²⁰, vaak ontstaan uit financiële overwegingen, maar ook vanwege een schaarste aan woonruimte (Li & Shin, 2013). Zoals ik al schreef in de introductie wordt er in westerse samenlevingen steeds minder intergenerationeel samengewoond. Er kunnen echter situaties ontstaan waardoor daar plotseling verandering in komt, zoals in de Verenigde Staten is gebeurd. Daar is intergenerationeel samenwonen weer toegenomen vanuit een negatieve keuze. Gezinnen die in de economische crisis van het begin van deze eeuw hun huis verloren zagen geen andere oplossing dan in te trekken bij hun (groot)ouders op leeftijd (Pilkauskas & Cross, 2018; Dunifon et al., 2014). Intergenerationeel samenwonen vanuit een negatieve keuze kan de familieverhoudingen en het welzijn van de individuele leden van de familie flink onder spanning zetten. Bij een negatieve keuze zijn de omstandigheden om met meerdere generaties in een huis te wonen vaak niet optimaal. Een gebrek aan privacy kan bijvoorbeeld leiden tot depressies (Dunifon et al., 2014; Chen et al. 2021). Chen et al. (2021) beschrijven het ontstaan van spanningen en conflicten in multigenerationele huishoudens door de verschillen in leefstijl en door het delen van de woonruimte. De relatie tussen schoonouders en schoonkinderen is vaak nog meer onderhevig aan spanningen vanwege verschillende visies op het gebied van opvoeden. Binnen intergenerationeel samenwonende families kunnen dit soort spanningen bestaan naast de liefde en samenwerking die ook binnen families aanwezig zijn. De aard van de familierelaties is doorslaggevend voor hoe plezierig intergenerationeel samenwonen is: “...family could be a double-edged sword, that is, coresidence or close-distance living promotes life satisfaction, but only when the intergenerational relationship quality is satisfactory.” (Chen et al. 2021, p.583) Deze auteurs veronderstellen op basis van

¹⁹ Het verschil met een commune is volgens Beck (2019) dat in die vorm van samenwonen ook ruimtes als badkamers en keukens gezamenlijk gedeeld worden.

²⁰ In 2017 woonde 18% van de Chinese families in intergenerationeel verband (Chen et al. 2022).

hun onderzoek dat dat families die een goede band met elkaar hebben eerder voor intergenerationeel samenwonen zullen kiezen dan families waarin de onderlinge banden niet zo hecht zijn. Denemarken is een voorbeeld van een land waar intergenerationeel samenwonen juist toeneemt vanuit een positieve keuze (Beck 2019). Er worden daar de laatste jaren volop woningen gebouwd voor intergenerationeel samenwonen, omdat Denen deze woonvorm zien als een oplossing voor dezelfde maatschappelijke problemen op het gebied van wonen en zorg als in Nederland (Beck, 2019).

2.2 Wederkerigheid

Sandwichgeneratie

Furstenberg et al. (2015) voorspellen dat er door verschillende oorzaken de komende decennia meer intergenerationeel samenwonen zal voorkomen. Sociale veranderingen hangen samen met een andere invulling van rolpatronen en gezinssamenstelling en economische veranderingen met de arbeidsmarkt, de woningmarkt en afbraak van sociale voorzieningen. Van de demografische veranderingen is vergrijzing, het stijgende aandeel van het aantal ouderen in de samenleving, het meest bekend. Een andere demografische verandering is de steeds grotere intervallen tussen generaties, omdat de leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen toeneemt. Daarnaast bereiken ouderen gemiddeld een steeds hogere leeftijd, wat gepaard gaat met een toenemende zorgvraag. Deze factoren vergroten de kans om als tweede generatie een ‘sandwichgeneratie’ te worden; dat wil zeggen tegelijkertijd zorgen voor zowel kinderen die nog niet helemaal zelfstandig zijn, als voor ouders die niet meer zelfstandig zijn en ondersteuning nodig hebben. Intergenerationeel samenwonen door families met kinderen is een adaptieve strategie om met deze veranderingen om te gaan (Furstenberg et al., 2015).

Wederkerigheid als basis voor een relatie

Bovenstaande suggereert dat de tweede generatie voor de eerste generatie zal zorgen als zij hulpbehoevend worden, als een vorm van intergenerationele wederkerigheid op de lange termijn. In bijvoorbeeld de Indiase samenleving werkt dat ook zo. Ouderen verwachten daar dat hun kinderen voor hen zullen zorgen als ze oud zijn, en bejaardenhuizen worden afgedaan als iets waarmee de Indiase cultuur wordt weggegooid (Lamb, 2007). Uit de wettelijke (financiële) verplichting²¹ voor kinderen om voor hun oudere ouders te zorgen blijkt echter dat er kennelijk kinderen zijn die desondanks niet uit zichzelf de zorg voor hun ouders op zich nemen. In Nederland is de situatie totaal anders. Bos et al. (2021) onderzochten een groep ouderen waarbij zorg door de kinderen voor de hand ligt, namelijk die van ouderen uit behoudende protestantse hoek die samen met hun kinderen en kleinkinderen onder één dak wonen. Zelfs zij overwegen om naar een zorgcentrum te verhuizen als ze hulpbehoevend worden, om hun kinderen niet te belasten. Dit sluit aan bij de constatering van De Jong Gierveld et al. (2012) dat in individualistisch ingestelde West-Europese landen ouderen niet

²¹ Maintenance and Welfare of Parents and Senior Citizens Act (2007), <https://www.firstpost.com/india/how-indias-new-bill-on-welfare-of-parents-senior-citizens-will-motivate-younger-generation-to-care-for-elderlies-9827571.html> en https://www.indiacode.nic.in/handle/123456789/2033?sam_handle=123456789/1362, beiden geraadpleegd op 17-6-2023.

graag praktische ondersteuning krijgen van hun kinderen, vooral niet als die ondersteuning niet (meer) wederkerig is.

Prandini (2014) beschrijft wederkerigheid als een onderdeel van het sociaal kapitaal dat een familie als eenheid heeft. Sociaal kapitaal (“the common good”, p.221) wordt meestal opgevat als iets dat een samenleving heeft, maar bestaat ook als iets waar families op een kleinere schaal over beschikken. Dit familiale sociaal kapitaal bestaat volgens Prandini binnen het systeem van relaties binnen een familie, en dat is weer gebaseerd op het ‘geven’ en wederkerigheid. Binnen de antropologie wordt met dit ‘geven’ (*the gift*) bedoeld dat het uitwisselen van al dan niet tastbare gaven (goederen, geld, hulp, vriendelijkheid, liefde, kortom alle positieve uitwisselingen tussen mensen) een onmisbare kracht is die mensen samenbrengt in een netwerk van wederkerige verplichtingen, omdat de ontvangers deze gaven op een of andere wijze willen teruggeven. Deze wederkerigheid is daarmee de lijm die elke samenleving bindt. “Reciprocal exchanges (the simultaneous exchange of gifts) are expressions of social relationships that bind individuals and groups through obligations that extend forward in time.” (Macat 2017, p.9.) Chen et al. (2021) stellen dat er spanningen kunnen ontstaan als de relatie tussen de intergenerationeel samenwonende generaties niet langer wederkerig kan zijn. De eerste generatie ondersteunt bij intergenerationeel samenwonen meestal eerst het gezin van haar kinderen door het opvangen van de kleinkinderen. Maar als de rollen na verloop van tijd worden omgedraaid en de eerste generatie zelf ondersteuning of mantelzorg nodig heeft van de volgende generatie(s) is dat kennelijk niet zo eenvoudig om te accepteren.

De diepere betekenis van wederkerigheid

Intergenerationele wederkerigheid kan dus beschouwd worden als een stelsel van al dan niet uitgestelde transacties tussen generaties, of zelfs als een verzekering. Selig et al. (1991) beschrijven een veel diepere laag van intergenerationele wederkerigheid. Wederkerigheid is niet alleen een wederzijdse transacties van goederen en diensten, maar heeft een veel minder oppervlakkige drijfveer: liefde tussen ouders en hun kinderen. Ouders doen uit liefde dingen voor hun kinderen, en kunnen alleen maar hopen dat de kinderen die liefde beantwoorden. Liefde is immers geen verplichting. Ouders kunnen hun kinderen dan ook niet verplichten om op dezelfde manier voor hen te zorgen als zij voor de kinderen hebben gezorgd. Als kinderen op hun beurt voor hun ouders gaan zorgen doen ze dat ook uit liefde. Overigens kunnen vanuit die liefde kinderen de zorg voor hun ouders wel als verplichting ervaren.

Izuhara (2010) beschouwt zorg voor ouders op leeftijd als slechts één van de verschillende componenten die wordt uitgewisseld in intergenerationele wederkerigheid. Ze betreft daar ook financiële middelen bij, maar dan niet als een zakelijke transactie zoals hierboven is beschreven. Soms is het zo dat oudere generaties nog heel lang bijdragen aan de economische en financiële status van de volgende generaties, omdat zij in financieel en economisch betere tijden meer inkomen hebben opgebouwd dan hun kinderen. Via financiële ondersteuning, maar ook via erfenissen komt het geld toch terecht bij de jongere generaties. Die kunnen er zo een riantere levensstijl op na houden dan dat ze zouden kunnen zonder deze extra inkomsten. Deze bijdragen zijn geen onderdeel van en zakelijke transactie, maar komen voort uit ouderlijke liefde. Izuhara (2010) ziet door de veranderende sociale omstandigheden overigens ook nieuwe vormen van intergenerationele wederkerigheid ontstaan, zoals bij families die te maken hebben met echtscheiding en nieuwe (stief)gezinsvorming, of met migratie. “It could

be argued that over time intergenerational relations are in a process of continual transformation as they respond to social and demographic change.” (Izuhara, 2010, p.8)

Er is ook onderzoek gedaan naar de motieven van volwassen kinderen om de zorg voor hun ouders op zich te nemen. In families waar gedurende hun kindertijd weinig geld of goederen werden overgedragen op de kinderen werden ‘altruïsme en andere niet-wederkerige motieven’, dus liefde, vastgesteld (Silverstein et al. 2002, p.3). De waarden die ouders op hun kinderen hebben proberen over te dragen zijn dus door die kinderen overgenomen. Ouders die uit liefde zorgzaam naar hun kinderen waren hebben dat ook overgedragen, kinderen zijn zorgzaam naar hun ouders toe.

Effect op het ervaren van eenzaamheid

Het bestaan van wederkerigheid heeft ook invloed op het al dan niet ervaren van eenzaamheid onder ouderen. Uit onderzoek blijkt dat intergenerationeel samenwonen (in Europa) kan bijdragen aan minder eenzaamheid onder de oudste generatie (De Jong Gierveld et al., 2012). Chen et al. (2021) delen deze conclusie, en zien dat intergenerationeel samenwonen, ondanks hun focus op de negatieve kanten ervan, vooral een positief effect heeft op ouderen van wie de partner is overleden. Eenzaamheid wordt door De Jong Gierveld et al. omschreven als “feeling not socially integrated; that is, feeling lonely” (De Jong Gierveld et al. 2012, p.168). Ze maken een onderscheid tussen eenzaamheid (subjectief) en sociale isolatie (objectief te meten). Zij onderzochten in welke vorm van intergenerationele uitwisseling het gevoel van eenzaamheid onder ouderen het minst aanwezig is, en de richting van de ondersteuning die verschillende generaties aan elkaar bieden blijkt daarbij uit te maken. Ouderen die ondersteuning ontvangen van hun volwassen kinderen ervaren meer eenzaamheid dan ouderen die juist ondersteuning bieden aan hun volwassen kinderen (De Jong Gierveld et al., 2012). Wederkerigheid heeft dus een directe invloed op de beleving van intergenerationeel samenwonen en het ervaren van eenzaamheid.

Portacolone et al. (2020) verbinden de afwezigheid van sociale eenzaamheid met zich ergens thuis voelen. Het gevoel ergens thuis te zijn gaat sociale eenzaamheid tegen, want mensen voelen zich dan een deel van een systeem of van hun omgeving. Volgens deze auteurs werd dat gedurende de eerste covid-maanden op grote schaal zichtbaar doordat mensen zich afgesneden voelden van hun omgeving. Als mensen langdurig betrokken zijn bij hun omgeving en als die betrokkenheid dus met hun leven is verweven, zorgt dat voor positieve gevoelens, betekenisgeving en voldoening. In het artikel van Portacolone et al. (2020) wordt de woonsituatie van de participanten overigens niet benoemd, het zal dus niet specifiek gaan om mensen die intergenerationeel samenwonen. In de conclusie kom ik terug op de ervaring van de lockdowns door de families uit mijn onderzoek.

2.3 Intergenerationele solidariteit

De theorie van intergenerationele solidariteit kan licht werpen op de manier waarop families die naar tevredenheid intergenerationeel samenwonen omgaan met tegenstrijdige visies of conflicten. Volgens Szydlik (2008) bestaan intergenerationele relaties uit drie componenten: solidariteit, tegenstrijdigheden en autonomie. De aanwezigheid van solidariteit betekent niet dat conflicten afwezig zijn, en vice versa. Conflicten tussen generaties kunnen juist bijdragen aan intergenerationele solidariteit omdat ze een levendige relatie tussen de verschillende

generaties kunnen onderhouden. Conflicten bevestigen immers dat er een wederzijdse interesse in elkaar bestaat. Binnen de context van intergenerationele relaties is de tegenhanger van solidariteit dus niet conflict, maar *complete generational autonomy*: het verbreken van alle banden met de oudere of jongere generatie (Szydlik, 2008). Deze opvatting van autonomie is anders dan de humanistische opvatting van autonomie. Volgens Laceulle (2018) staat autonomie binnen het humanisme niet lijnrecht tegenover relationaliteit, maar hangen ze met elkaar samen. Een autonoom persoon is immers niet iemand die solitair door het leven gaat, maar iemand die in staat is om haar eigen leven te leiden. En dat is juist mogelijk omdat ze bestaat in een netwerk van relaties. Autonomie zou volgens deze opvatting dus juist kunnen bestaan vanuit intergenerationeel samenwonen. In paragraaf 3.1 worden autonomie en enkele andere kernbegrippen van het humanisme verder uitgewerkt in relatie tot intergenerationeel samenwonen.

2.4 Zich thuisvoelen (*sense of belonging*)

Bewust kiezen voor intergenerationeel samenwonen heeft ook te maken met zich thuis voelen. Om dit gevoel te omschrijven worden in de Engelse en de Nederlandse taal verschillende woorden gehanteerd die dicht bij elkaar liggen, maar steeds net een andere betekenis hebben. ‘Zich thuis voelen’ heeft in het Nederlands meerdere betekenislagen. Er is het oppervlakkige ‘ik voel me hier wel thuis’ maar ook een meer existentieel gevoel van ergens horen, op haar plaats zijn, op de juiste plaats in het leven, verbondenheid ervaren. In de Engelstalige literatuur wordt voor deze diepere betekenislaag *sense of belonging* gebruikt, dat zich in het Nederlands laat vertalen als ‘de gewaarwording ergens te horen’²², of ‘het gevoel ergens bij te horen’²³. Omdat deze scriptie gaat over de intergenerationele woonervaring van Nederlanders heb ik er voor gekozen om voor *sense of belonging* de woorden ‘zich thuis voelen’ te gebruiken. Ook al bedoel ik de diepere betekenislaag van ‘thuis’ en ‘voelen’, ‘zich thuisvoelen’ sluit beter aan bij de taal die zowel door de deelnemers als door mij tijdens de interviews is gebruikt. Volgens de spellingsregels voor de Nederlandse taal horen de woorden ‘thuis’ en ‘voelen’ niet aan elkaar geschreven te worden. Om deze diepere betekenislaag te benadrukken doe ik dat echter wel, zodat ‘thuis’ en ‘voelen’ ook in letters met elkaar verbonden zijn.

Ook in het Engels is niet heel precies in woorden te vatten wat er bedoeld wordt met *sense of belonging*. Dat de woorden voor het beschrijven van het gevoel ergens thuis te zijn niet eenduidig zijn, heeft als gevolg dat ‘zich thuisvoelen’ als emotie in wetenschappelijke literatuur niet heel goed is beschreven (Duyvendak, 2009). De vraag: ‘wat versta je precies onder je thuisvoelen?’ levert vaak een niet heel duidelijk antwoord op (in tegenstelling tot je ergens niet thuis voelen; dat kan juist heel goed verwoord worden). Je thuisvoelen is eigenlijk een ‘tamelijk passieve en comfortabele emotie’ (Frijda 2004, p.170, geciteerd in Duyvendak 2009 p.259). Duidelijk is wel dat het gaat om een gevoel van verbondenheid. Volgens Eckersley (2017) moet er voor een thuisgevoel *iets, iemand* of *ergens* zijn waar verbondenheid mee wordt ervaren: “we need to recognise that there must be something, someone or somewhere to belong to: a representation of ‘home’ with which the individual can form an attachment.” (Eckersley 2017, p.1). Dat ‘(t)huis’ is niet in de eerste plaats het gebouw

²² Mijn eigen intuïtieve vertaling

²³ van Dale woordenboek Engels-Nederlands, vandale.nl

of zijn inhoud zelf, maar het *leven* dat zich daarbinnen en daaromheen afspeelt. ‘Thuis’ wordt dus gecreëerd uit sociale en emotionele relaties (Campbell, 2020).

De Jong et al. (2012) onderzochten hoe Nederlandse ouderen graag zouden willen wonen, los van de beschikbare woningen voor deze leeftijdsgroep. Uit hun onderzoek blijkt dat ouderen over het algemeen helemaal niet graag in speciale appartementen willen wonen. Ze hebben een duidelijke voorkeur voor hun eigen huis (of het huis dat ze inmiddels hebben verruild voor een seniorenappartement), mits dat gelijkvloers zou zijn, en dat in een meer diverse buurt staat dan het gemiddelde appartement voor senioren. Dat eigen huis voldoet aan wat Duyvendak omschrijft als zowel *haven*: “een veilige, comfortabele, voorspelbare plek waar mensen zich op hun gemak kunnen voelen” als *heaven*: “een situatie waarin je jezelf kunt zijn, je verbonden weet met gelijkgestemden, je favoriete activiteiten kunt ontplooiën etc.” (Duyvendak 2009, p.258) Bij dit gevoel van vertrouwdheid en het samenvallen van een persoon en haar omgeving ontstaat de fysieke sensatie zich ergens thuis te voelen. Dat samenvallen kan overigens verbonden zijn aan specifieke mensen, maar ook aan een plek (Duyvendak 2009). Op een meer filosofische manier voegt Girard (2004) daar een temporele dimensie, een verbondenheid met iets of iemand door de tijd, aan toe.

Beck (2019) heeft als architect ook oog voor de ruimtelijke dimensie van woningen voor mensen die intergenerationeel samenwonen: ruimte bestaat niet alleen als een fysiek element, maar interacteert ook met wat er zich op relationeel gebied in afspeelt. De ruimte wordt op die manier als het ware continu opnieuw gevormd. De woonruimte nodigt uit tot sociale interactie tussen de bewoners. Die interactie draagt bij aan het gevoel ergens thuis te zijn, maar maakt het volgens Beck ook mogelijk om gedeelde waarden na te leven, zoals bijvoorbeeld zelfvoorzienend willen leven.

Cheung et al. (2013) stellen dat het gevoel ergens thuis te zijn een heel scala aan voordelen heeft: mensen die zich thuis voelen hebben een optimistischere verwachting van het leven en de toekomst, en voelen zich niet vervreemd van hun omgeving. Dat heeft een gunstige uitwerking op diezelfde omgeving: mensen die zich thuis voelen zijn toleranter ten opzichte van anderen, hebben meer sociale participatie, sociale cohesie, en dat draagt weer bij aan de maatschappij door sociale en economische maximalisatie (Cheung et al. 2013).

3. Sociaalwetenschappelijk kwalitatief empirisch onderzoek naar de beleving van intergenerationeel samenwonen

3.1 Relevantie

3.1.1. Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie

In mijn onderzoek staat de beleving van respondenten centraal en daarom is een kwalitatief empirisch onderzoek passend. Het doel van dit onderzoek is om wetenschappelijke kennis te verzamelen over hoe intergenerationeel samenwonen wordt beleefd door de verschillende generaties volwassenen binnen een familie die met elkaar samenwonen. Deze kennis heeft maatschappelijke relevantie omdat ze bijdraagt aan kennis over een woonvorm die van verschillende kanten en vanuit uiteenlopende maatschappelijke aanleidingen in de belangstelling staat (zie introductie in hoofdstuk 1). Dit onderzoek draagt ook bij aan kennis over hoe de omgang tussen generaties binnen een familie beleefd wordt en over de beleving van wat ‘thuis’ is (zie het theoretisch kader in hoofdstuk 2).

3.1.2 Humanistische relevantie

Humanisme als wetenschappelijk kader

De missie van de Universiteit voor Humanistiek is om vanuit het humanisme wetenschappelijk onderzoek uit te voeren dat bijdraagt aan een humane en duurzame samenleving waarin alle mensen een zinvol leven kunnen leiden.²⁴ “Humanism offers a mode of social ethics equipped to address (pressing) sociopolitical issues on the national level and the global level through thoughtful public policy”, schrijft Pinn (2016, p.x, mijn haakjes). Het kan daarbij gaan om onderzoek naar grote bevolkingsgroepen of niet te negeren verschijnselen in de samenleving, maar ook om kleinere groepen of zelfs om individuele personen en hun ervaringen die net zo goed maatschappelijke relevantie hebben. De opzet van dit onderzoek, waarin de ervaringen van individuele respondenten centraal staan, sluit daar bij aan. Wat vinden zij een zinvol leven, wat is voor hen rechtvaardigheid, of hoe willen zij hun leven inrichten? Door een relatief kleine groep van intergenerationeel samenwonende Nederlanders (zonder recente migratieachtergrond en samenwonend vanuit een positieve keuze) centraal te stellen levert dit onderzoek een bijdrage aan die onderwerpen.

Humanisme als betekenis-kader

Naast de wetenschappelijke insteek van het humanisme is het humanisme in dit onderzoek ook op te vatten als een betekenis-kader: ”... it is a system -however difficult to capture fully- for fostering the shape and content of human life.” (Pinn 2016, p. x). Derkx (2011) zet de kernprincipes van dat humanistische raamwerk uiteen. Een aantal daarvan heeft direct betrekking op de manier waarop mensen hun leven willen invullen, en dus ook op intergenerationeel samenwonen, zoals het humanistische kernprincipe *zelfontplooiing*. Zelfontplooiing betekent dat ieder mens mogelijkheden heeft die verwezenlijkt kunnen worden, om zo tot volledigheid, volledig mens-zijn te komen. In dit verband noemt Derkx (2011) ook specifiek *autonomie*. Hoewel de mogelijkheden en richting van zelfontplooiing per levensfase kan verschillen, is zelfontplooiing voor alle leeftijden. Het idee van autonomie lijkt tegenstrijdig met intergenerationeel samenwonen, want hoe kan iemand een autonoom

²⁴ <https://www.uvh.nl/over-de-uvh/organisatie/in-het-kort>, geraadpleegd op 13-3-2023.

persoon zijn als zij elke dag opereert vanuit een familieverband? Maar Derkx vat autonomie op als verantwoordelijkheid nemen voor het eigen leven door de keuzes die men maakt en de levensstijl die men ontwikkelt. Iemand die intergenerationeel samenwoont, dus met haar (schoon)ouders onder één dak woont, of opnieuw gaat samenwonen met (het gezin van) een kind dat het ouderlijk huis had verlaten, kan die keuze hebben gemaakt als gevolg van de verantwoordelijkheid die ze voor haar leven neemt.

Laceulle (2018) werkt het begrip autonomie binnen de context van het humanisme verder uit. Autonomie wordt in dit verband niet opgevat als helemaal alleen opereren, maar autonomie ontstaat juist uitsluitend vanuit een context van relaties die een persoon vormen tot iemand die zelfstandig in het leven staat. Autonomie, in de humanistische opvatting, is dus relationele autonomie. Relaties voeden de autonome mens, vormen een context en een basis in het leven. Het lijkt tegenstrijdig, maar mensen zijn voor hun autonomie afhankelijk van elkaar. Binnen de humanistiek wordt deze tegenstrijdigheid onderschreven, zoals door Derkx (2016). Zich vanuit verbondenheid ergens veilig en thuis voelen kan conflicteren met onderzoekend het leven instappen, schrijft hij, en het is nog niet duidelijk hoe deze twee zich precies tot elkaar verhouden. (Derkx, 2016) Autonomie is volgens Laceulle (2018) in ieder geval nooit ‘af’, het is iets dat doorlopend ontwikkeld wordt in het dagelijks leven. ‘Zelfontplooiing is geen navelstaren’ schrijft Derkx (2011, p. 98). Dat zou in elk geval al zonder verdere kennis van intergenerationeel samenwonen kunnen worden gezegd: mensen die zo wonen geven er blijk van dat hun interesses verder reiken dan die van hun eigen leven. Ze voelen een verbinding met de vorige of de volgende generatie(s) van hun familie. Of zitten ze juist opgesloten in de veilige cocon van hun familie?

Het humanisme als betekenis kader onderzoekt ook het concept *zingeving*. Zingeving heeft volgens Derkx et al. (2019) actieve en passieve lagen van bestaan (*modes of being*), zoals betekenis geven aan het leven, betekenis zoeken in het leven, en het levens als betekenisvol ervaren. Zingeving berust dan ook op subjectieve, individuele ervaringen (Derkx et al., 2019). Het hedendaags humanisme beschouwt *verbinding* als de kern van zingeving: “According to the Dutch Humanist J. P. van Praag and the American social psychologist Roy Baumeister, the essence of meaning is connection.” “In a meaningful life one’s experiences—one’s whole life—have a place within a wider network of connected meanings.” (Derkx 2016, p. 43) Alma (2018) schrijft over verbinding: “Verbinding met een groter geheel is een centraal element van zingeving en gaat verder dan cognitieve betekenisverlening. Het is een lichamelijke ervaring die voortkomt uit een diep menselijk verlangen naar een ‘goede’ relatie met de omgeving” (Alma 2018, p. 13).

Derkx et al. (2019) onderzochten welke psychologische, sociale, existentiële en morele behoeftes er onder zingeving liggen. Deze behoeftes hebben allemaal een relatie met intergenerationeel samenwonen, maar drie daarvan wil ik specifiek noemen. De eerste is de behoefte aan *verbondenheid*. Vanuit verbondenheid is iemand in staat om zichzelf te aanvaarden en om de wereld te aanvaarden, en om de bevestigende houding aan te nemen die karakteristiek is voor het humanisme (Alma, 2018). De behoefte aan verbondenheid is een element dat ook terug te vinden is in de theorie over zich thuis voelen (zie 2.4). Het gevoel ergens thuis te zijn wordt ervaren als er *iets*, *iemand* of *ergens* is waar men zich verbonden mee voelt (Eckersley, 2017).

Opschudding is een andere zingevende behoefte die nodig is om de routine en monotonie van het dagelijkse leven te doorbreken. Opschudding is de vonk die onze nieuwsgierigheid wekt en die het leven interessant maakt. “Excitement is the emotional response to things in our

lives that have the power to motivate us to act in a certain direction.” (Derkx et al., 2019, p. 6). Bij intergenerationeel samenwonen is opschudding of reuring een belangrijk aspect voor met name de eerste generatie, zoals zal blijken in paragraaf 4.4.1. Een derde behoefte die Derkx et al. (2019) beschrijven is *coherentie*, of begrijpelijkheid. Een voldoende geordende wereld die voorspelbaar is, te bevatten, draagt bij aan iemands gevoel van zingeving. Ook dat aspect is terug te vinden bij intergenerationeel samenwonen, zoals zal blijken in paragraaf 4.4.

3.2 Onderzoeksopzet

Om data te verzamelen heb ik interviews afgenomen bij eerste en tweede generaties van zes verschillende families. Ik bezocht de families thuis en nam de interviews af in hun eigen woonkamers. Alle interviews heb ik verbatim getranscribeerd. De thuisbezoeken zelf leverden ook data op in de vorm van participatieve observatie (Neumann, 2014): na afloop van de interviews maakte ik memo's over hoe het huis eruitzag, over wat die me tijdens de bezoeken opviel, maar ook over wat deelnemers buiten de interviews vertelden over hun manier van samenwonen. De data uit de interviews werden bevestigd of versterkt door de data uit deze participatieve observaties. Naast de interviews en participerende observatie gebruikte ik ook empirische documenten. Daarvoor verzamelde ik 17 online toegankelijke kranten- en tijdschriftartikelen over families die intergenerationeel samenwonen. Data uit deze media vulden de data uit de interviews en participatieve observatie aan. De drie soorten data heb ik gecodeerd met behulp van het programma Atlas.ti (bijlage 4: codeerschema). Triangulatie van deze drie verschillende databronnen vergrootte de validiteit van het onderzoek (Boeije, 2016).

De werkwijze die het meeste oplevert is het toepassen van een constante vergelijking: systematisch een interview afnemen, dat transcriberen en coderen, met de aandachtspunten uit het coderen het tweede interview afnemen, dat transcriberen en coderen, et cetera (Boeije, 2016). Na afloop van de interviews maakte ik memo's, en op basis daarvan paste ik de vragen en de focus voor volgende interviews doorlopend aan; ik heb doorgevraagd op thema's die ik in de vorige interviews opvallend vond. Hoewel ik eerst alle interviews heb afgenomen en getranscribeerd en pas daarna ben gaan coderen, heb ik dus wel constante vergelijking toegepast. De constante vergelijking ontstond ook doordat ik de verschillende onderzoeksfasen van theorie uitwerken, veldwerk (interviews) uitvoeren, data analyseren en schrijven, parallel aan elkaar heb uitgevoerd. Op basis van mijn bevindingen was het regelmatig nodig om mijn theoretisch kader verder uit te breiden, zodat ik met die toegevoegde theorie de data uit mijn onderzoek weer anders kon benaderen.

De oplettende lezer zal opmerken dat het antwoord op deelvraag 1 niet staat vermeld in de inhoudsopgave. Het antwoord op deze deelvraag heb ik verwerkt in de beantwoording van deelvragen 2, 3 en 4 en de onderzoeksvraag. Ik heb hier voor gekozen omdat het de levendigheid van de tekst ten goede komt.

3.3 Sampling van deelnemers en empirische documenten

3.3.1 Methode

De mogelijke sample voor een onderzoek naar intergenerationeel samenwonen in Nederland zijn Nederlanders die vanuit een positieve keuze intergenerationeel samenwonen (zie

paragraaf 2.1). In paragraaf 1.2 werd duidelijk dat cultuur, traditie en (historische) context belangrijk zijn voor intergenerationeel samenwonen. Daarom heb ik de sample afgebakend tot een specifieke groep: Nederlanders zonder recente migratieachtergrond, die uit een positieve keuze intergenerationeel samenwonen. De oudste generatie noem ik daarbij de eerste generatie, de middelste generatie van (volwassen) kinderen met een eigen gezin de tweede generatie, en de kleinkinderen zijn in mijn onderzoek de derde generatie. Ik heb gebruik gemaakt van *convenience sampling* (een oproep in mijn sociale netwerk) en *snowballing* (gebruik maken van andermans netwerken die weer verbonden zijn met andere netwerken, Neumann, 2014)

Via de netwerken van mijn studiegenoten, vrienden en familieleden ontstond een lijst met 12 potentiële deelnemende families.²⁵ Nadat deze potentiële respondenten hadden ingestemd met het doorgeven van hun contactgegevens ontvingen ze van mij een e-mail of whatsappbericht met daarin informatie over mijn afstudeeronderzoek en wat het zou inhouden om deel te nemen. Twee potentiële deelnemers besloten op grond van die informatie niet mee te doen omdat ze niet waren geïnteresseerd of het druk hadden. Drie andere potentiële respondenten vielen af omdat ze bij nader inzien niet aan de criteria van intergenerationeel samenwonen bleken te voldoen. Er was sprake van mensen die geen familie van elkaar waren, of slechts van twee generaties volwassenen en geen derde inwonende generatie. Eén potentiële respondent viel af omdat hij en zijn familie expats bleken te zijn die tijdelijk in Nederland wonen. Met de mensen die positief reageerden en aan de criteria voldeden nam ik telefonisch contact op zodat ik het doel van het interview wat uitgebreider kon toelichten. In twee gevallen ging het daarbij om leden van de eerste generatie, en in vier gevallen waren het mensen uit de tweede generatie waar ik van tevoren contact mee had. Zij overlegden vervolgens met de andere generatie of die ook mee wilde doen aan het onderzoek, en koppelden dat weer naar mij terug. Daarna legden we een datum vast voor een bezoek bij de deelnemers thuis.

Aan het begin van mijn bezoek kregen de deelnemers een informatiebrief (bijlage 1), waarin alle informatie nog eens bij elkaar stond. Ze kregen eerst de gelegenheid om de brief door te lezen. Bij twee deelnemers van de eerste generatie las ik de brief voor. Een paar deelnemers hadden nog vragen over het onderzoek, over de brief of over mijn studie en die beantwoordde ik. Daarna ondertekenden de participant en ik het formulier voor *informed consent* (in tweevoud, zie bijlage 2). Als we met het interview begonnen vertelde ik dat ik de geluidsopname startte, en ik zei het ook wanneer ik de opname stopzette.

Deze manier van samplen leverde deelnemers op die positieve ervaringen hebben met intergenerationeel samenwonen, en die daar graag over vertellen. Dat had gevolgen voor de uitkomsten van dit afstudeeronderzoek: het is een studie geworden van overwegend positieve ervaringen van intergenerationeel samenwonen.

3.3.2 Deelnemers

In totaal heb ik elf interviews afgenomen, waarvoor ik bij zes families thuis ben geweest. De deelnemende families zijn allemaal intergenerationeel gaan samenwonen vanuit positieve overwegingen, en ze zijn allemaal eigenaar van hun huis en de grond waar het op staat. Geen van hen woont in een stad. Ik ben op bezoek geweest bij families in de provincies Drenthe,

²⁵ Ik kreeg ook verschillende suggesties voor families in mijn eigen woonplaats maar die heb ik niet benaderd.

Overijssel, Gelderland, Utrecht en Limburg. Eén familie woont in de familieboerderij die al vier generaties in de familie is en waar zeker 100 jaar geleden een klein huisje aan vast is gebouwd. In 2018 is de eerste generatie daar met gevoel voor traditie ingetrokken: het was de derde keer dat dat gebeurde. Twee families wonen in een gesplitste (voormalige) boerderij die 50-60 jaar geleden door de eerste generatie is gekocht. De boerenbedrijven zijn opgeheven, de boerderijen zijn nog slechts woonhuis. Eén familie bouwde samen een gloednieuw huis, en twee families lieten een bestaand pand verbouwen tot twee aparte woningen. Bij alle deelnemende families wonen de gezinnen onder één dak, maar in aparte delen van het huis. Elk gezin heeft een eigen woning met woonkamer, keuken, badkamer, slaapkamers etc. Een deel van het erf of de tuin, zoals de oprit of schuren, wordt gemeenschappelijk gebruikt. Twee van de woonhuizen die ik bezocht zijn eigenlijk drie-onder-een-kap-woningen, aan de andere kant van de schutting wonen burens die verder niet bij deze families zijn betrokken. Drie families wonen buiten de bebouwde kom, twee aan de rand van hun woonplaats en één familie woont in het centrum van het dorp. In drie van de families zijn er mensen die ervaring hebben met intergenerationeel samenwonen. Ze woonden als kind zelf met opa en oma in huis, of intergenerationeel samenwonen komt ook voor in een andere tak van de familie.

Ik heb zes interviews afgenomen met leden van de eerste generatie. In twee families is de man van het echtpaar van de eerste generatie overleden, in vier families leven beide partners nog. Bij drie interviews met de eerste generatie waren zowel vrouw als man van het echtpaar aanwezig omdat ze het beiden leuk vonden om mee te doen. Bij de vierde familie kwam na afloop van het interview de echtgenoot thuis en werden onderwerpen uit het interview opnieuw besproken.²⁶ In totaal heb ik dus tien leden van de eerste generatie gesproken.

Met de tweede generatie nam ik vijf interviews af. Bij deze interviews sprak ik met één deelnemer, en in vijf gevallen was dat de dochter van de eerste generatie. In de enige familie waar ik met de zoon sprak, sloot halverwege ook zijn partner aan, zodat dit dus een interview met twee personen tegelijk werd. Deze ouders betrokken vervolgens ook een (meerderjarig) kind kort bij het gesprek. In totaal sprak ik dus met zes leden van de tweede generatie, en één lid van de derde generatie. De in totaal drie mensen die zich tijdens of na de interviews aansloten bij het gesprek leverden extra onderzoeksgegevens op. De gegevens uit deze *opportunity sampling* (Patton 2002) heb ik meegenomen in mijn analyse. Eén respondent uit de tweede generatie gaf via haar ouders aan bij nader inzien liever niet mee te doen aan het onderzoek, omdat ze niet zulke positieve associaties heeft met vragenlijsten.

Tabel 1 is een overzicht van de volwassenen per familie per generatie, wie ik gesproken heb en sinds wanneer ze samenwonen.

²⁶ Omdat het interview al was afgelopen is dit gesprek niet opgenomen. In plaats daarvan heb ik de data verwerkt in mijn aantekeningen voor participatieve observatie.

Tabel 1: overzicht van deelnemende families en volwassen familieleden		
Familie Pieters	Nieuw gebouwd huis, sinds 2018	
Generatie 1	Anna	i
	Bert	a
Generatie 2	Coen	i
	Dineke	h
Familie De Boer	Voormalige boerderij met aangebouwd huisje, sinds 2015	
Generatie 1	Femmy	i
	Geert	i
Generatie 2	Esmee	i
	Harm	n
Familie Kattenberg	Gesplitste bestaande woning, sinds 2018	
Generatie 1	Karina	i
	Leo	i
Generatie 2	Renate	i
	Rob	n
Familie Visser	Gesplitste bestaande woning, sinds 1996/2022	
Generatie 1	Mevrouw Visser	i
	Hendrik	g
Generatie 2	Maria	i
	Wout	g
Generatie 3	Jelle	n
Familie Gils	Gesplitste voormalige boerderij, sinds 1996	
Generatie 1	Mevrouw Gils	i
	Jacob	g
Generatie 2	Odile	l
	Peter	n; o
Familie Aarts	Gesplitste bestaande woning, sinds 2015	
Generatie 1	Sara	i
	Victor	i
Generatie 2	Yvette	n
	Willem	n

i= geïnterviewd; n= niet aanwezig/niet geïnterviewd; h= sloot halverwege het interview aan; a= gesproken na afloop van het interview met partner; o= kort ontmoet; g= overleden, maar wel genoemd in het interview.

Alle namen in dit onderzoek zijn verzonden om de deelnemers anoniem te houden.

In totaal heb ik zeventien personen gesproken: tien deelnemers uit de eerste generatie²⁷, zes uit de tweede generatie en één deelnemer uit de derde generatie. In drie families heb ik ook een aantal minderjarige kinderen ontmoet, zij waren niet aanwezig bij de interviews. Eén deelnemer is een uitzondering wat betreft de indeling in generaties. Ze woont met haar moeder onder een dak, maar ook met haar volwassen zoon en kleindochter. Dat maakt haar volgens mijn eigen definitie een deelnemer in zowel de tweede als de eerste generatie. De echtgenoot van deze deelnemer is een paar jaar geleden overleden. Afgezien van haar en twee deelnemers uit de eerste generatie hebben alle deelnemers een partner en is er bij niemand sprake van voorgaande relaties waar kinderen uit geboren zijn. De leeftijden van de eerste generatie liepen op het moment van interviewen uiteen van 87 tot 63 jaar, van de tweede generatie van 57 tot 37 jaar en van de inwonende kleinkinderen van 22 tot 4 jaar (inwonende

²⁷ Daarmee heb ik alle nog levende leden van de eerste generatie van de deelnemende families gesproken.

(klein)zoon Jelle met (achter)kleindochter uitgezonderd). Drie families hebben nog (klein)kinderen in de basisschoolleeftijd, bij de andere drie zijn ze al wat ouder. Bij vier families is de zorg voor de eerste generatie al een feit of werd die, gezien de leeftijd van de eerste generatie, gezien als een reële werkelijkheid op korte termijn.

Een respondent uit de eerste generatie is opgegroeid in Duitsland en is als jonge vrouw naar Nederland gekomen, en één echtpaar uit de eerste generatie heeft kinderen geadopteerd uit het buitenland. De respondenten zijn niet allemaal even honkvast. Slechts één deelnemer uit de eerste generatie woont al zijn hele leven op dezelfde plek, maar zelfs onder de eerste generatie bevinden zich mensen die helemaal naar de andere kant van het land zijn verhuisd om te gaan samenwonen met het gezin van één van hun kinderen. De deelnemers uit de tweede generatie hebben allemaal eerst het ouderlijk huis verlaten en zijn pas na verloop van tijd (opnieuw) met hun ouders in een huis gaan wonen.

Vier van de families zijn geïnteresseerd in de uitkomsten van mijn onderzoek en willen daar graag van op de hoogte worden gesteld.

3.3.3 Participatieve observaties

Omdat de interviews werden afgenomen in de huizen van de participanten zelf kreeg ik ook informatie over hun omgeving en de manier waarop ze met elkaar omgaan. Na elk interview maakte ik aantekeningen van mijn indrukken van hoe het intergenerationeel samenwonen er (fysiek) uitzag en hoe de interactie tussen de deelnemers van verschillende generaties was. Hoe een huis is ingedeeld, welke ruimtes er gedeeld worden, welk deel van de tuin gezamenlijk of juist privé is, de route binnendoor (of juist niet) van het ene naar het andere huis; het geeft allemaal informatie over hoe de families invulling geven aan hun woonsituatie en hoe ze die beleven. De data uit de participatieve observatie versterkt de data uit de interviews, maar draagt ook bij aan de interpretatie daarvan. In die zin werkt deze onderzoeksmethode dus niet alleen als een instrument om data te verzamelen, maar ook als een analyse-instrument (DeWalt & De Walt 2011). Klopt iemand voordat ze de deur van de andere generatie opendoet, wordt er informatie of een grapje uitgewisseld, wat zeggen de deelnemers over elkaar in elkaars bijzijn? Tijdens de rondleiding door huis of tuin of de ‘overdracht’ van mij aan de andere generatie schoot de deelnemers bovendien vaak nog iets te binnen over de onderwerpen die we net hadden besproken, en ook deze opmerkingen verwerkte ik.

3.3.4 Empirische documenten

Om de data uit de interviews en participatieve observaties aan te vullen, en om meer data te kunnen vergelijken heb ik gebruik gemaakt van empirische documenten. De empirische documenten die ik heb onderzocht zijn artikelen uit landelijke en regionale kranten, tijdschriften et cetera die online toegankelijk zijn. Ik zocht met termen als ‘drie generaties wonen’ en ‘meergeneratiewonen’, ‘opa en oma in huis’ en selecteerde teksten die inhoudelijk iets vertellen over de beleving van intergenerationeel samenwonen. Artikelen die uitsluitend gaan over het huis of over de bedrijfsvoering van het gezamenlijke boerenbedrijf vielen bijvoorbeeld af. Dat leverde zeventien artikelen op uit dagbladen (*Volkskrant*, *Trouw*, verschillende regionale edities van het *AD*), tijdschriften (*Flow*, *Margriet*, *Ouders van nu*, *Psychologie magazine*), plaatselijke online media (*Onstwedde.info*) en een weblog (*Tijd van leven*). De oudste bron is van 2016, de nieuwste van 17 mei 2023. Sommige artikelen uit de regionale edities van het *AD* (*AD Gouda*, *Zeeuwsche courant*, *Brabantsch Dagblad*, *De*

Gelderlander) verschenen in minstens twee afzonderlijke edities. Eén intergenerationeel samenwonende familie is de laatste jaren veelvuldig in de media (kranten, televisieprogramma's) geportretteerd. Over hen nam ik drie artikelen op omdat deze artikelen elkaar aanvullen wat betreft informatie over de beleving van intergenerationeel samenwonen. Tijdens het zoeken naar deze artikelen stuitte ik ook op twee artikelen in *De Correspondent* en *Vriendin* over families die vanuit een negatieve keuze intergenerationeel samenwonen. Deze artikelen heb ik ook gebruikt omdat ze informatie geven over hoe belangrijk ruimte en privacy zijn bij intergenerationeel samenwonen (zie paragraaf 4.4.2).

4 Bevindingen

4.1 Hoe beleeft de eerste generatie intergenerationeel samenwonen?

Als ik op zoek ben naar de voordeur van de oude boerderij waar de familie Gils woont begint er in de voortuin een hond te blaffen. Ik zie dat de voordeur precies in het midden van het voorhuis zit. Hij gaat net open en een vrouw van ergens in de vijftig komt naar buiten. ‘Wacht even, dan doe ik het hek voor je open’, zegt ze. “De hond doet niks hoor, die moet altijd even wennen aan bezoek.” Ze geeft me hand en stelt zich voor als Odile. “Ik breng je eerst naar mijn moeder, die woont aan de andere kant van het huis.” We lopen door de voortuin om het huis heen naar de zijkant van de boerderij. Deze kant kijkt uit op het erf. Het is de kant waar haar ouders 28 jaar geleden zijn gaan wonen toen Odile met haar beginnende gezin de andere kant van het monumentale voorhuis betrok. Mevrouw Gils (87) staat net met haar rollator in de gang en is bezig haar pantoffels te verruilen voor haar schoenen. “Dat staat wat steviger”. Door pijn in haar heup loopt mevrouw Gils moeilijk, maar zo in huis gaat het volgens haar nog prima. We gaan aan de keukentafel zitten. Odile helpt haar moeder door water te koken voor de thee en maakt daarna aanstalten om naar haar eigen huis te verdwijnen. Net als ik wil vragen hoe ik straks bij haar huis kom, zegt ze: “Ik kom je over een uur weer halen, is dat lang genoeg?” Na een uur staat ze inderdaad weer bij haar moeder in de keuken. Ik neem afscheid van mevrouw Gils en loop met Odile mee. Via een deur in de hal komen we in het achterste deel van de boerderij die gebruikt wordt als fietsenstalling en bergruimte. Een grote tekening van Jip en Janneke verradt dat hier vroeger kinderen speelden. Naast elkaar zijn twee voordeuren, met daarop twee identieke blauwe naambordjes. Er staan twee verschillende achternamen op.

4.1.1 Verwachtingen

De meeste deelnemers uit de eerste generatie hadden geen specifieke verwachtingen van dagelijkse gang van zaken van intergenerationeel samenwonen, behalve dat goed zou gaan. Er is zelfs een opvallende afwezigheid van verwachtingen. Sara en Victor (eerste generatie, 71 en 68) hadden naar eigen zeggen geen verwachtingen: “Maar we hadden wel de verwachting dat het goed zou gaan.” Ook Anna (eerste generatie, 71) zegt: “We hadden eigenlijk geen verwachtingen. We zijn er gewoon in gegaan, want je kan je er geen voorstelling van maken.” En iets later in het interview: “Dat was eigenlijk de enige verwachting, dat je hoopt dat het goed gaat.”

Alleen mevrouw Gils (eerste generatie, 87) had een uitgesproken verwachting: in tegenstelling tot haar man had er ze eerlijk gezegd niet meteen zin in om het huis te delen met het gezin van haar dochter. Ze was zo trots op haar mooie ruime huis. Nu ze er weer over vertelt moet ze een beetje lachen om haar eigen bedenkingen van 30 jaar geleden, waar ze zich ook snel over heen heeft gezet. Want inderdaad, ze raakte een hoop ruimte en vooral de statige hal met die mooie oude trap kwijt, maar ze bleek vanaf dag één gewend te zijn aan de nieuwe situatie. Ze is heel blij dat ze er bijna 30 jaar geleden mee heeft ingestemd: ”Ik moet

werkelijk zeggen: ik zou het erg vinden als we het nooit gedaan hadden. Want dan had ik hier niet meer kunnen zitten. En nou heb ik het hier heerlijk.”

4.1.2 Zorg ontvangen of daarop anticiperen

De eerste generatie die al zorg ontvangt

Mevrouw Gils (eerste generatie, 87) is de oudste deelnemer aan mijn onderzoek. Ze is in de levensfase aangekomen waarin ze ondersteuning nodig heeft van de jongere generaties. Ook voor mevrouw Visser (eerste generatie, 84), lukt helemaal zelfstandig functioneren niet meer helemaal omdat ze slechtiend is. Jacob, de echtgenoot van mevrouw Gils, is een paar jaar geleden overleden. Dit voorjaar overleed Hendrik, de echtgenoot van mevrouw Visser. Hoewel beide mannen een zekere mate van mantelzorg nodig hadden van hun inwonende dochter en haar gezin, redden beide oudere stellen zich samen nog heel aardig.

Nu de oudste dames er alleen voor staan komt er meer zorg op de schouders de tweede generatie terecht. Maar dankzij deze zorg blijven ze allebei stevig geworteld in het leven dat ze zelf hebben opgebouwd. Ze blijven betrokken bij het wel en wee van hun kinderen en kleinkinderen en zijn op de hoogte van wat er speelt in de samenleving. Maria (tweede generatie, 53) vertelt over haar moeder (mevrouw Visser, 84): “Gisteren is ze bij mijn jongste broer wezen eten en die hebben een kennisquiz gedaan. Mijn moeder had de kennisquiz gewonnen en mijn neefje, de jongste van stel, was helemaal perplex zei mijn broer: dat oma alles nog wist!” Haar moeder beschikt bovendien ook nog over een groot netwerk. Maria: “Bij mijn moeder is het altijd gezellig, kun je altijd mee-eten, zijn altijd heel veel mensen, veel bezoek, veel aanloop.” En net als mevrouw Visser onderhoudt ook mevrouw Gils een uitgebreid sociaal netwerk. Zelf reist ze door haar beperkte mobiliteit niet vaak meer ergens naartoe, maar in plaats daarvan vraagt ze of het bezoek naar haar toe kan komen. “Ik krijg heel veel aanloop. Odile zegt wel eens: ik kan niet aankomen of er staat wel een fiets of een auto. En dat had ik zelf niet verwacht. Maar ja, van onze leeftijd zijn er allemaal die niet meer werken maar wel eens graag eruit gaan. En ik heb liever dat ze hier komen dan dat ik daar naartoe moet gaan.”

Toekomstige zorg aan de eerste generatie

Mevrouw Visser en mevrouw Gils zijn blij met de manier waarop ze wonen. Mevrouw Visser (84) vertelt: “Ze hebben het zo gemaakt dat wij levenslang hier wonen kunnen. Zo hebben wij het overlegd.” Na afloop van het interview vertelde mevrouw Visser dat ze hoopt dat het zo kan blijven tot het eind van haar leven, net zoals dat met haar man is gegaan. De andere, (iets) jongere deelnemers uit de eerste generatie koesteren veelal dezelfde hoop. In de toekomst mantelzorg van hun kind ontvangen vinden ze prima, en ze gaan ervan uit dat hun kinderen dat ook willen, anders waren ze immers niet gaan samenwonen. Anna (eerste generatie, 71) brak haar been en moest weken revalideren, vooral schoondochter Dineke (46) hielp met de dagelijkse verzorging. Dat was voor beiden geen punt, ze waren blij dat het zo kon. Maar ook al is het bij de overige deelnemers nog niet zo ver, onder de deelnemers uit de eerste generatie wordt er wel degelijk nagedacht over na tot hoe ver die mantelzorg mag gaan. Victor (eerste generatie, 68): “Nou, dan huren we toch hulp in? Kijk, je kunt hulp extern inhuren maar je kunt ook hulp natuurlijk gewoon bij Yvette (dochter, 39) inhuren. Dat is ook geen probleem. Alleen is het misschien wel prettiger om het extern in te huren.” En Femmy (eerste generatie, 75): “We hebben wel gezegd: als het helemaal niet meer kan, dan gaan we. ’t Is niet dat wij hier altijd beslist willen blijven wonen, dat zij (Esmee en Harm, beiden 44) de hele verzorging voor ons zouden doen. Dan zouden we andere maatregelen nemen, dan zouden we hier wel

weg gaan. In een verzorgingshuis of in een aanleunwoning of weet ik veel wat. Als het niet meer kan, en het kan op een andere manier met hulp ook niet, dan gaan we hier wel weg. We kunnen ook andere hulp inhuren natuurlijk hè? Als het helemaal niet meer gaat, dan gaan we hier wel weg.” In het *AD* zegt iemand uit de eerste generatie dat ze hoopt dat ze op haar 90e alles zelf nog kan. “Met mijn dochters heb ik het er nooit over gehad. Hooguit als grapje: dat ze me onder de treurwilg zetten en me aan het einde van de dag zijn vergeten.” (*AD*, 2016, 13-6)

Bijna alle respondenten uit de eerste generatie hebben wel een grens wat betreft het mantelzorgen door de tweede generatie. Voor sommigen hoort lichamelijke verzorging er ook bij. De familie Pieters heeft inmiddels ervaring met hoe dat zorgen gaat, toen Anna (eerste generatie, 71, zie hierboven) haar been brak. Maar in het *AD* zegt een geïnterviewde uit de eerste generatie over eventuele toekomstige hulpbehoefte: “Ik wil niet dat ze me op een po gaan zetten, ben je gek. Ze hoeven ons niet te verzorgen, maar misschien wel boodschappen doen. Het is wel een prettig idee dat ze een oogje in het zeil kunnen houden, mocht dat later nodig zijn.” (*AD*, 2016, 13 juni)

Het scenario van dementie

Als tijdens de interviews het scenario van dementie ter sprake komt, geven bijna alle deelnemers uit de eerste generatie aan dat daar voor hen een grens ligt. In dat geval zouden ze het begrijpen als hun (schoon)kinderen beter geschikte woonruimte voor ze zouden zoeken. “Dat hoop ik ook nog zo, dat ik nog zo bij mijn verstand ben, dat heb ik altijd bij mijn eigen gedacht en ook wel eens uitgesproken (...) Als mijn verstand me in de steek laat, nee, om hier dan tegen wil en dank te blijven: nee”, vindt mevrouw Gils (eerste generatie, 87). Ook Karina (63, eerste generatie) spreekt zich daar heel duidelijk over uit: “We hebben destijds al gezegd tegen Renate en Rob (dochter en schoonzoon, 37 en 38): nou, we vinden het fijn als jullie ons willen helpen, als we ouder worden. Maar als dat betekent dat jullie eigenlijk dag en uur met ons bezig zijn, dan moeten jullie toch ook maar gewoon beslissen dat dat niet kan, en dat wij in een zorghuis terechtkomen op de één of andere manier. Ik bedoel, zolang als we samen zijn en één van ons wordt behoeftig kun je nog veel opvangen. Maar als één van de twee wegvalt en de andere wordt dement, om het nou maar heel plat te zeggen, dan kan je toch niet verwachten van kinderen dat zij jou 24/7 in de gaten houden? Dan hebben zij toch geen leven meer? Dat is voor mij de grens. Wanneer zij geen leven meer hebben, omdat ze voor ons moeten zorgen, dan is dat echt wel de grens. Dat wil ik niet. Misschien als kind heb je dat wel voor je ouder over, maar dat wil je als ouder niet van je kind verlangen.”

Meer ruime voor de tweede generatie

Er is overigens ook een deelnemer die heel anders denkt over toekomstige zorgscenario's. Bert (eerste generatie, 73, getrouwd met Anna) vertelde na afloop van het interview met Anna dat hij wel ziet gebeuren dat Anna en hij over een paar jaar naar een appartement zullen vertrekken. De kinderen van Coen en Dineke (tweede generatie, 48 en 46) staan dan op eigen benen. Bert kan zich indenken dat het contact tussen hen en de tweede generatie daarmee verandert, of dat ze Coen en Dineke tegen die tijd meer ruimte willen geven. “Het is nu leuk en gezellig, maar hoe is het over tien jaar? Zij hebben hun eigen leven. Coen (zoon, 48) wil ons er nu steeds bij betrekken maar er komt een moment dat dat verandert.”

Na het interview met Maria (tweede generatie, 53) brengt ze me via een binnendoor-gangetje naar het woongedeelte van haar moeder. Mevrouw Visser (84) zit aan de tafel en staat op als ze ons binnen hoort komen. Nadat ik haar een hand heb gegeven spreken zij en Maria nog even de maaltijdplannen voor die avond door. “Ik heb nog wat salade van gisteren, die kunnen we wel eten,” stelt mevrouw Visser voor. “Nee hoor, daar heb ik helemaal geen zin in,” antwoordt Maria, “Ik maak wel iets anders. Die spullen van de drogist leg ik even in je slaapkamer, mam.” En tegen mij: “Ik ga nu mijn kleindochter van de opvang halen. Ik weet dus niet of ik je zo nog terug zie.” Vanuit de woonkamer van mevrouw Visser is de tuin goed te zien. Op het deels overkapte terras staan heel veel tuinstoelen, want het komt regelmatig voor dat alle kinderen en kleinkinderen van mevrouw Visser tegelijk op bezoek komen. “Die schuur was de hobbyruimte van mijn man,” wijst ze. “Ja, ik kan hem zelf niet meer zien maar ik weet wel waar hij staat. Toen Hendrik overleed hebben we de schuur helemaal leeggemaakt en hem daar opgebaard. Heel mooi, met heel veel bloemen er omheen.” Als we op de bank gaan zitten voor het interview vertelt ze dat ze vanochtend nog een uurtje op één van haar achterkleinkinderen heeft gepast, “zo gezellig.” Heel veel kan mevrouw Visser door haar slechtheid niet meer voor haar dochter betekenen, maar op deze manier springt ze toch nog regelmatig even bij als Maria het druk heeft.

4.1.3 Betrokken zijn bij de kleinkinderen

Elke dag genieten

De eerste generatie voelt zich heel betrokken bij de kleinkinderen, en genieten van de vanzelfsprekendheid waarmee het contact met hen verloopt. De grootouders vinden het heerlijk zo direct betrokken te zijn bij hun opgroeiende kleinkinderen. “Een voorrecht” noemt Sara (71) dat. De eerste generatie geniet van de vertrouwelijkheid die er tussen hen en de kleinkinderen bestaat, en van de vanzelfsprekendheid waarmee de kleinkinderen hun opa en oma beschouwen als een deel van hun leven. Dat is ook terug te zien in de woorden die ze gebruiken als ze de omgang met de kleinkinderen beschrijven: “de kleinkinderen huppelen zo binnen” (Leo, 67). “Ach, dat is zo gezellig, die kleine dingen. Ze kan net lopen aan de tafel” (mevrouw Visser, 84) “Ik vind het geweldig met het gezin, dat je de kleinkinderen ziet opgroeien” (Femmy, 75) “Onze kleinkinderen zijn heel gek met ons geweest en met opa ook, och man...” (mevrouw Gils, 87) “Of die kleine komt eens even binnenstuiteren en dat gaat dan ergens over” (Anna, 71). Anna vertelt ook over de ‘plezierige’ band die pas later, mede doordat ze samenwonen, tussen haar en een van haar kleinkinderen is ontstaan. Vanwege een beperking ging hij niet naar het reguliere onderwijs in de buurt maar zat hij doordeweeks ver weg intern op school. “En dan komt hij en dan zegt hij: opa, waar is oma? Dan komt hij even een praatje maken en dan zeg ik: wil je koffie? Dat is goed oma. En dan komt ‘ie even kletsen, zomaar wat hij gedaan heeft die dag. Niet vaak, maar dat zijn toch dingen die er nooit waren, want het was er niet en dan komt ‘ie dat toch hier doen.”

Sara en Victor (71 en 68) kregen tot hun verrassing na vier jaar samenwonen met hun dochter en haar gezin nóg een kleinkind, van heel dichtbij maakten ze de geboorte en de eerste jaren mee. Sara: “Maar het mooiste is eigenlijk, vinden wij ook, hè, onze kleinzoon (4) is natuurlijk hier geboren en die komt elke morgen, in principe zeven uur: koekoek, ik ben er weer!”

Victor: “Komt ‘ie de krant verkrumelen, weet je wel? Zitten wij rustig de krant op bed te lezen...”

Wel of geen verwen-oma kunnen zijn

De ouders van die kleinkinderen zien ook dat het directe contact tussen hun kinderen en hun ouders iets oplevert: “Onze kinderen hebben er zoveel plezier van gehad: alles samen doen, met opa mee, overalletjes aan,” herinnert Odile (tweede generatie, 57) zich. Maar voor tweede generatie kan die aanwezigheid van grootouders soms ook best ingewikkeld zijn: grootouders die verder weg wonen verwennen hun kleinkinderen nog wel eens, maar in hoeverre is dat wenselijk bij oma’s en opa’s die hun kleinkinderen dagelijks zien? “De ene keer was ze de oppas-oma en de andere keer de lekkere verwen-oma. En ja, dat zijn inderdaad grenzen die je dan samen moet bewaken, of in elk geval bespreken”, zegt Odile. Dat ziet ook Renate (tweede generatie, 37): “Zij zijn natuurlijk ook opa oma dus aan de ene kant: mijn schoonmoeder zegt dat heel vaak: ik mag ze toch best wel eens even verwennen? En dan denk ik: ja, natuurlijk, en dat zouden mijn ouders ook wel mogen. Maar ja, als je elkaar elke dag ziet en elke dag iets toestopt en eten, ja, dat vind ik dan ook niet helemaal oké. Maar aan de andere kant mogen zij ook wel opa en oma zijn... en waar ligt die grens? Tussen het alledaagse en dat speciale? Dus ja, dat dat maakt het soms best wel lastig, denk ik.”

Coen (tweede generatie, 48) ziet overigens nog een andere aspect van de permanente aanwezigheid van de grootouders dat ook te maken heeft met het ontbreken van die grens tussen het speciale en het alledaagse. “Ik denk dat onze kinderen mijn ouders minder zien als opa en oma, doordat je er niet gaat logeren, je gaat er niet op visite, ze zijn er eigenlijk altijd. Ze gaan liever naar jouw (zijn vrouw Dineke) ouders toe dan hiernaast omdat ze die toch altijd zien. Dineke (46): “Zij zijn er gewoon altijd.” Coen: “Dus dat is wel een verschil. Ik weet niet of de kinderen daar last van hebben. (...) Ik zie het niet als een nadeel.”

Bemoeien met de opvoeding

Bij het opa en oma van de kleinkinderen zijn hoort ook het aspect van de opvoeding, en de vraag of de grootouders zich daar mee bemoeien. Leo (eerste generatie, 67) vangt al jaren de kleinkinderen op uit school. Door de grote hoeveelheid tijd die hij met ze heeft doorgebracht ziet hij zichzelf als een soort derde opvoeder naast ouders Renate en Rob (tweede generatie, 37 en 38). Het devies van Sara (eerste generatie, 71) is om zich nooit te bemoeien met de opvoeding. “Dan zou ik iets toch net iets anders doen dan zij (dochter Yvette, 39) terwijl ze het wel heel goed ziet. Maar daar zeg je dan niks van.” Maria (tweede generatie, maar in dit geval ook eerste generatie, 53) bemoeit zich over het algemeen niet met de opvoeding van haar kleindochter, maar soms geeft ze wel eens voorzichtig een advies. “Soms vertel ik ook wel subtiel van: nou, ik zou dat zo niet doen, of zou je niet...? En dat neemt hij (haar zoon Jelle, 29) ook wel van mij aan hoor, hij zegt ook wel eens: ja, je had gelijk, of je had geen gelijk.” En in *Ouders van Nu* (2023, 26-3) hanteert een familie (waar overigens meer gezinnen van de tweede generatie samenwonen met de gezamenlijke grootouders) het adagium *it takes a village to raise a child*. In deze familie hebben ze afgesproken om zich wèl met de opvoeding van elkaars kinderen te bemoeien. In het artikel wordt overigens niet duidelijk of dat ook voor de grootouders geldt.

4.1.4 Actief blijven

Het bijspringen en betrokken blijven bij het leven van hun kinderen lijkt de eerste generatie actief te houden. De familie Pieters, die zelf een huis bouwde, ziet steeds nog nieuwe klussen om samen op te pakken. Onlangs werd het zwembad beter geïsoleerd. Anna (eerste generatie,

71): “Dat bedenken we ook met elkaar hoor, van: hoe gaan we dat doen en hoe zullen we dat doen? En dan zit ik weer te katten en Bert (73) zit weer te, weet ik veel wat, en als Coen (zoon, 48) ’s avonds thuiskomt doet hij even de zware dingen, nog even dit en nog even dat. En morgen zijn we overdag weer bezig met dingen.” Anna weet zeker dat ze dat niet zouden doen als ze niet met hun zoon en schoondochter een huis zouden delen. “Ja, dat komt door mijn zoon, dat komt daar door. Wij hadden anders niet bedacht dat het zwembad er zou komen. Ik vraag het al 40 jaar aan mijn man: laten we er een zwembad bij zetten, maar dan doet ie: te duur, lastig en zo. Mam, we gaan daar een zwembad zetten: heel goed! Dan komt er een zwembad. Dat is die jeugdige...van: dat gaan we gewoon doen. Bam, klaar.”

Bij de familie De Boer vraagt Esmee (tweede generatie, 44) nog wel eens een onverwachte actie van haar ouders om de kinderen van school te halen als zij zelf te laat uit haar werk komt: “Dan bel ik even onderweg en dan zegt mijn moeder: papa fietst er wel even heen, of ik fiets er wel even heen.” Maria (tweede generatie, 53) past regelmatig op haar kleindochter maar betreft ook bewust haar moeder (mevrouw Visser, 84) bij het oppassen: “Maar aan de andere kant houdt het je ook weer jong hè, ik bedoel, als ik zie hoe de kleinkinderen mijn moeder jong houden”.

Ouders blijven ook graag op de hoogte van het reilen en zeilen op het werk hun kind, zoals Victor (eerste generatie, 68). “Als Yvette (39) een klus heeft gedaan en dan een factuur moet uitgeven dan komt ze bij mij. De BTW en de belastingen moet ik dan uitrekenen voor haar, dan weet ze ook wat ze overhoudt.” Bert (eerste generatie, 73) is onlangs zelfs weer tijdelijk aan de slag gegaan in het bedrijf van zoon Coen totdat de vacature wordt ingevuld. En de schrijfster (tweede generatie) van een artikel in *Trouw* (2016, 8 november) beschrijft hoe haar moeder ’s avonds graag even bijgepraat werd over de dagelijkse belevenissen op haar dochters werk.

Er is bij alle families een bijna vanzelfsprekende taakverdeling ontstaan. Bij de familie Kattenberg is het vooral Leo (eerste generatie, 67) die de gezamenlijke tuin onderhoudt, ook omdat hij als enige geen betaalde baan meer heeft. En als hij iets oogst maakt hij meteen ook even de groente schoon voor het andere gezin.

Ook Geert (eerste generatie, 80) heeft het tuinonderhoud op zich genomen, hoewel de tuin van de familie De Boer niet voorziet in hun levensonderhoud. Maar Geert is degene die het gras maait en de kippen voert: “Ik ben gewoon graag bezig (...) De hele dag in huis zitten moet ik niet aan denken.” De eerste generatie trekt taken naar zich toe die bij ze passen, zoals onderhoud van tuin of erf, het verrichten of laten uitvoeren van kleine reparaties, oppassen of de kleinkinderen vervoeren, de kleinkinderen bij zich laten spelen met vriendjes, het schoonhouden van de gezamenlijke gang, een moeilijk lezend kleinkind helpen met de dagelijkse leesoefeningen, huiswerkbegeleiding voor een wat ouder kleinkind, koken voor de hele huishouding, etc. Daar zijn meestal geen afspraken over gemaakt, het heeft zich vanzelf zo ontwikkeld.

Maar de oudste generatie houdt wel graag zelf de regie in handen. Dingen die ze niet leuk vinden doen ze ook niet meer: “Ik ben ook bijvoorbeeld geen vaste oppas, absoluut... nooit van mijn leven” geeft Victor (68, eerste generatie) resoluut aan. Sara (71) vult aan: “Nee, daar hebben wij ook voor gekozen.” Victor: “Zij hebben kinderen, en hartstikke leuk om het er bij te doen. Ik heb meegedaan op school met een paasantbijt want toen kon Yvette (dochter, 39) niet, dus dan word ik ingezet. Ik heb samen met Yvette de Koningspelen gedaan, met een

groepje van elf van die kinderen. Maar dat soort dingen vind ik ook allemaal leuk om te doen.”

4.1.5 Omgaan met (menings)verschillen

Vier volwassenen in een huis, dat zijn ook vier verschillende meningen, inzichten, visies. Hoe ga je daar mee om? De eerste generatie heeft dingen altijd op een eigen manier aangepakt en wordt nu geconfronteerd met de inzichten van de tweede generatie. In de ene familie speelt dat meer dan in de andere. Femmy (eerste generatie, 75) kan zich eigenlijk geen meningsverschil met haar dochter of schoonzoon voor de geest halen. “Ik zit even terug te denken (...) Wat hebben we wel eens gehad? Maar daar hebben we het wel over. Het is allemaal weer opgelost, dan ben je het weer vergeten denk ik. Zou dat het niet zijn?”

Meningsverschillen moeten uitgesproken worden, vindt iedereen. Mevrouw Visser (eerste generatie, 84) vertelt dat er wel eens “trammelant” was tussen haar man en haar schoonzoon. Het waren beiden nogal koppige types. De oplossing? “Dan moest je praten natuurlijk.”

Mevrouw Gils (eerste generatie, 87) heeft wel meteen een voorbeeld paraat. “We hebben altijd gezegd: we hebben afstand gedaan van de macht maar niet van de wacht.” Daarmee bedoelt ze dat ze weliswaar geen eigenaar meer is van haar huis en erf, maar zich er nog wel om bekommert. De manier waarop tuinen tegenwoordig worden onderhouden is anders dan hoe haar generatie het gewend was. “De jeugd, in mijn... Als ik eerlijk mag zeggen, die zijn niet zo van de tuin. En dat onkruid dat kan ik dan haast niet zien.” Ze ging nog wel eens onkruid wieden als haar dochter en schoonzoon naar hun werk waren. Daarvan heeft haar dochter (Odile, 57) gezegd dat ze dat liever niet meer heeft. “As je nou valt mam, wie raapt je dan weer op?” Mevrouw Gils doet daarom nu haar best om zich neer te leggen bij de moderne manier van tuinonderhoud. “Ik zie wel soms dingen dat ik denk: dat zou Jacob (haar man) anders doen, maar dat weet Odile ook wel.” Op de vraag van de interviewer wat ze dan doet, antwoordt ze: “Niks, gewoon, daar ga ik geen ding over maken. Ik zeg er niks van, want zij (dochter en schoonzoon) zijn de hele dag werken. In mijn eigen denken zou ik het anders doen, dat wel, maar ... We hadden een moestuin, maar ja, zij geven er niks om. Zulke dingen die mis ik dan toch wel, maar daar wil je toch niet om liggen zeuren.” Dat hoort er bij als je met elkaar samenwoont. “Ja, je moet geven en nemen. Dat is gewoon (zo). Ik zou het niet anders hebben gewild als ik het eerlijk zou moeten zeggen.”

Ook in de interviews in de kanten en tijdschriften wordt veel naar dit onderwerp gevraagd en ook daar is iedereen het eens over dit onderwerp. “Kleine ergernissen horen erbij, maar hier wordt niet gescholden of met deuren gesmeten. Het gaat best gemoedelijk” zegt iemand in het *AD Gouda* (2021, 11-1). En in een ander artikel, eveneens *AD*: “Natuurlijk zijn er weleens discussies, over de manier van opvoeden bijvoorbeeld. Ik bemoei me er zo min mogelijk mee. Elk gezin heeft zijn eigen regels en de kleinkinderen weten dat.” (*AD*, 2016, 13-6)

Sommige verschillen van inzicht ontstaan ook doordat de schoonkinderen uit een heel ander nest komen. Een voormalige boer is van nature nou eenmaal wat flexibeler dan iemand zoals zijn schoonzoon (44) die is opgegroeid in een rijtjeshuis, ondervindt Geert (eerste generatie, 80). “Maar daar is niks mis mee.” Schoonkinderen zijn een beetje anders natuurlijk, maar er wordt door alle deelnemers van de eerste generatie met genegenheid over hen gesproken. Er worden geen opvallende aspecten genoemd in de relatie met de schoonkinderen. Alleen Karina en Leo (eerste generatie, 63 en 67) geven aan dat ze zien dat hun schoonzoon Rob (tweede generatie, 39) het soms moeilijk vindt om zo dichtbij zijn schoonouders te wonen.

“Het enige wat we kunnen doen is gewoon proberen stabiel te zijn en blijven, en positief naar hem te zijn en te blijven” zegt Karina. “Proberen neutraal te zijn in wat er gebeurt in het gezamenlijk wonen en hem de ruimte te geven die hij nodig heeft. Als er wat is: kom, we willen altijd praten. We zijn altijd beschikbaar, we zijn er altijd ook voor jou. Meer kan je niet doen. Ik vind het moeilijk voor hem. Ik vind het heel moeilijk voor hem, want hij worstelt er mee.”

4.2 Hoe beleeft de tweede generatie intergenerationeel samenwonen?

Het huis van de familie Pieters is vanaf de weg niet te zien. Een breed bospad leidt naar een modern huis van beton, staal en glas, dat wat verhoogd lijkt te liggen. Om het hele huis loopt een veranda, die aan weerszijden een opritje heeft. Een paar traptreden leiden naar de centrale voordeur, met aan weerszijden een woonkamer. In de grootste woonkamer kijkt een hond even op en legt dan weer lui zijn kop op zijn poten. Het huis blijkt een souterrain te hebben met een bar en een logeerkamer. Binnen zie ik nergens drempels, de deuren zijn breed. Vanuit de woonkamer hebben we een panoramische uitzicht op het omringende bos, waar tussen de bomen nog net een glimp van een huis van de burens te zien is. Bij de voederplaats wemelt het van de vogels. “Daar zie ik wel eens een ree” wijst Anna (71). Onlangs heeft de familie besloten dat er een carport voor de camper nodig is. “Grote kans dat die er binnenkort ook staat.” Gedurende het bezoek, aan het eind van de werkdag, parkeren achtereenvolgens echtgenoot Bert (73), zoon Coen (48) en schoondochter Dineke (46) hun auto’s op de oprit. Ook de kleinkinderen komen thuis.

4.2.1 Verwachtingen

Net als de eerste generatie hadden ook de meeste deelnemers uit de tweede generatie geen uitgesproken verwachtingen over de dagelijkse gang van zaken in het intergenerationeel samenwonen met hun ouders. Coen (tweede generatie, 48) zegt daar over: “Ik denk dat we die niet hadden. Het is niet zo dat we dachten: het moet zus of het moet zo. In het begin zei ik: het is altijd even spannend, van hoe loopt dat.” Ook Odile (tweede generatie, 57) koesterde geen speciale verwachtingen. Maar ze moest er van tevoren wel goed over nadenken: “Wat goed is, moet je goed houden, en dam zie je wel heel veel van elkaar.”

De verwachting van Renate (tweede generatie, 37) was vanwege de gezamenlijke insteek van duurzaam leven iets meer uitgesproken: “Mijn verwachting was wel dat we wel elkaar regelmatig zouden zien, omdat je dichtbij woont, je hebt een gemeenschappelijke tuin, je hebt de wens uitgesproken om ook sociaal gezien voor elkaar te zorgen. Maar de verwachting was niet om bijvoorbeeld elke avond bij elkaar te gaan eten of elke dag bij elkaar eindeloos op bezoek te gaan.”

Alleen Esmee (tweede generatie, 44) wist wat ze kon verwachten, want ze groeide zelf op met een opa en oma in huis. “Kijk, mijn verwachtingen... Ik weet hoe het is om zo te wonen. Dus ik kan me er wel heel goed een voorstelling van maken. Ik denk dat het voor Harm (echtgenoot, 44) moeilijker is geweest omdat hij dat natuurlijk nooit heeft gehad in zijn situatie. Maar voor mij... Het is gewoon normaal, want opa en oma...”. En toch is het anders, omdat haar ouders, in tegenstelling tot haar opa en oma, heel terughoudend zijn in hun bezoek aan de tweede generatie.

4.2.2 Zorg leveren aan de eerste generatie

Alle deelnemers uit de tweede generatie gingen met hun (schoon)ouders in een huis wonen in de verwachting dat de eerste generatie op termijn zorg nodig zou (of zal) hebben. In twee van de families is die periode een paar jaar geleden aangebroken. Maria heeft de afgelopen jaren veel voor haar zieke vader gezorgd tot hij overleed, en nu heeft haar moeder dagelijks

ondersteuning nodig. Dat vindt ze vanzelfsprekend. “Het was de bedoeling dat wij mijn vader en moeder zouden verzorgen tot hun overlijden.” Het meeste komt op haar schouders terecht, maar haar broers en zussen en haar kinderen vangen ook veel op. “Heel fijn dat ik er voor haar kan zijn, want ik denk als ik hier niet was gaan wonen, dan had ze het toch niet zo lang volgehouden. Dan had ze naar een verzorgingshuis gemoeten denk ik.” Odile denkt er hetzelfde over: “Toen hadden wij heel veel hulp van hen en heel veel plezier van hen, en nu zijn de rollen omgedraaid. Ik voel me daar ook toe verplicht maar ik doe het ook met alle liefde.” Beide dochters hebben wel een hulp ingeschakeld die bij hun moeders komt schoonmaken. Ze doen verder hetzelfde wat alle mantelzorgers zullen herkennen, misschien een beetje meer, met het grote verschil dat het letterlijk naast de deur is.

Ook in de andere families houdt de tweede generatie rekening met zorg in de toekomst, en in krantenartikelen wordt een zelfde beeld geschetst: “We sorteren voor op mantelzorg” zegt iemand in *De Volkskrant* (2018, 5-10). Het huis van de familie Pieters is vooruitlopend op een eventuele zorgbehoefte helemaal rolstoeltoegankelijk en aanpasbaar gebouwd. Ook Esmee verwacht wel dat haar ouders op den duur zorg nodig zullen hebben, en ze zijn inmiddels op een leeftijd dat dat zomaar zo ver kan zijn. Haar ouders hebben echter aangegeven dat er voor lichamelijke verzorging externe zorg ingehuurd moet worden. Eigenlijk vindt ze dat wel gek, vooral omdat haar man Harm arts is. “Ze willen heel zelfstandig zijn, dat is ook wel gek want we helpen elkaar zo met kleine dingen. Maar zij willen enorm zelfstandig blijven. Dat is voor hen denk ik heel belangrijk, ik denk dat veel mensen dat hebben. Dus we gaan zien waar het naartoe gaat.” Tegen eventuele dementie bij een van haar ouders ziet Esmee niet op. “Mijn oma heeft daar gewoond, die is hartstikke dement geworden, nou daar hebben we van alles meegemaakt, dat hoeft ik niet uit te leggen denk ik.”

Voor anderen ligt die grens anders. Het *AD* schrijft: “Gerrits ziet het wel als een plicht om er voor zijn ouders te zijn, niet om voor hen te zorgen. Ook niet als zijn ouders hulpbehoevend worden.” De geïnterviewde vertelt dat hij en zijn vrouw niet snel de rol van een thuishulp op zich zullen nemen, hoewel hij respect heeft voor de manier waarop zijn moeder dat met haar vader heeft gedaan. En in hetzelfde artikel zegt iemand van de tweede generatie (lachend): “Maar we kunnen heus wel de deur opendoen als de thuiszorg aanbelt.” (*AD*, 2016, 13-6)

4.2.3 Bijspringen door de eerste generatie

Esmees (tweede generatie, 44) ouders springen vaak even bij door de kinderen op te halen, of door de servicemonteur op te wachten en binnen te laten als hun dochter en schoonzoon naar hun werk zijn. “Nu zorgen zij nog voor ons. Ze hebben tijd, ze zijn nog fit.” Dat spaart vrije uren opnemen van het werk. Ook Renate en haar man (tweede generatie, 37 en 38) maken dankbaar gebruik van de hand- en spandiensten van vooral Leo. De inmiddels wat oudere deelnemers van de tweede generatie konden het ook erg waarderen dat hun ouders er in het verleden waren om de kinderen op te vangen of even op een andere manier bij te springen. De moeder van Maria (nu 84) deed bijvoorbeeld vroeger vaak de boodschappen voor het gezin van haar dochter en zorgde met veel plezier voor de kinderfeestjes. En passant leerde ze bovendien de kleinkinderen koken en bakken.

Odile (tweede generatie, 57) vertelt dat haar moeder (nu 87) haar ook wel eens, heel goed bedoeld, ongevraagd wat werk uit handen wilde nemen. Zo lag op een dag de dure spijkerbroek-met-gaten van een van haar kinderen, waar lang voor gespaard was, keurig gerepareerd in de wasmand. Daar wordt nu nog om gelachen, maar Odile vroeg haar moeder wel om niet meer ongevraagd dat soort klusjes te doen.

Al met al is er dankzij de eerste generatie als achtervang minder opvang voor de kinderen nodig, en ervaart de tweede generatie misschien wat meer rust dan de gemiddelde ouder die nog snel even boodschappen moet doen voordat de kinderen van school moeten worden gehaald of bij de logopedist of op paardrijles worden verwacht. De kleinkinderen vinden het bovendien fijn om veel thuis of bij hun grootouders te zijn. “Ik vind het fijn om met mijn familie te wonen. Het leukste vind ik de gezelligheid. Vooral als we ’s avonds met elkaar eten of in het weekend samen koffiedrinken” zegt een van de kleinkinderen in *Vriendin* (zonder datum).

4.2.4 Volwassen kinderen leren hun ouders goed kennen

Een huis delen neemt met zich mee dat de tweede generatie de eerste generatie beter leert kennen dan het gemiddelde volwassen kind. Dat is de ervaring van Coen (tweede generatie, 48). “Ik denk dat we een mooi contact hebben met mijn ouders daardoor en dat we daar ook wel van kunnen leren. We zitten er wat korter op.” Hij ervaart het echt anders met zijn schoonouders, die ze eens in de twee weken bezoeken. “Dan zit je wat anders in de gesprekken. Ik denk dat je nu wat meer korte gesprekjes hebt waarbij je wat sneller wat vraagt.” Maar Coen krijgt het ook mee als zijn ouders ruzie hebben. “Normaal als je op visite gaat zie je die onweergezichten niet, want dan zetten ze de mooiste gezichten op want ze weten dat je op visite komt. Nu leer je ze wel kennen, en zij ons ook, want je ziet ze als ze chagrijnig zijn en een keer ruzie hebben met elkaar dan heb je dat ook in de gaten (...) Maar dat is andersom in principe natuurlijk precies hetzelfde. Ze zien het bij ons ook als ik chagrijnig ben en een keer bonje hebben.”

Ook Renate (tweede generatie, 37) beschouwt het feit dat ze haar ouders door het samenwonen beter heeft leren kennen als iets dat positieve en negatieve kanten kan hebben. “Je gaat een echt een andere relatie met je ouders aan. Dus je leert ze ook op een andere manier kennen dan alleen maar als kind zijnde. En ik denk dat dat ook wel heel interessant is, van: kunnen jouw ouders jou ook waarderen als ander persoon, en kan jij je ouders waarderen als een ander persoon dan alleen maar je ouders?” Ze stuitte op kanten van haar ouders die ze van te voren niet kende. Dat vindt Renate aan de ene kant best lastig, maar aan de andere kant vindt ze dat het samenwonen daardoor óók interessant en leerzaam is.

Die verdieping van de relatie heeft Maria (tweede generatie, 53) aan twee kanten ervaren. Vooral met haar moeder (nu 84) ontwikkelde ze een heel warme band, net als haar man Wout. Maar nu haar zoon Jelle (29) óók weer bij haar in huis woont merkt ze dat ook die relatie verandert en dieper wordt. Ze praten over onderwerpen die eerder niet ter sprake kwamen, zoals de ziekte en het overlijden van Wout, Jelle’s vader.

4.2.5 Omgaan met meningsverschillen

Uit de interviews blijkt dat de tweede generatie net zo omgaat met verschillen van mening of inzichten als de eerste generatie. Bij Esmee (tweede generatie, 44) zoeken ze altijd naar een oplossing, zoals over de aan te schaffen grasmaaier. Zij en Harm (echtgenoot, 44) betaalden daarom de zitgrasmaaier die Geert (eerste generatie, 73) graag wilde. “Zo is iedereen gelukkig.”

In *Flow* zegt een geïnterviewde: “Ik denk dat het belangrijk is om goede afspraken te hebben, en dingen bespreekbaar te maken. Als er iets, als je je ergens mee zit of je ergens aan stoort, geef het dan aan. We drinken over en weer koffie bij elkaar en dan worden dingen natuurlijk ook met elkaar besproken. Maar daar moet je ook open voor kunnen en willen staan. Je merkt wel naarmate mensen ouder worden, dat het soms lastiger wordt. Dan sturen wij net iets meer.

We denken vooral: als er iets is of als je ergens mee zit, gooi het op tafel.” (*Flow*, zonder datum)

Dat sturen doet Renate (tweede generatie, 37) ook wel eens als er beslissingen genomen moeten worden. ”We hebben wel geleerd om echt goed uit te spreken van: waarom vind je dat? En wat is je verwachting? En hoe zie jij het opgelost? En ook de ander, hoe ziet de ander het?” Als zij en haar man Rob (38) verwachten dat het wel eens een lastige beslissing zou kunnen worden, werken zij een voorstel vaak al helemaal uit voordat ze het haar ouders (Karina en Leo, 63 en 67) voorleggen. “En vaak als je het hele plaatje al uitgelegd hebt, dan zien zij vaak wel waarom we dat dat willen doen, en dan zijn ze het er ook heel vaak wel mee eens. Dus niet met een halve vraag komen of in de emotie schieten van: ik ben het er niet mee eens, maar gewoon even eerst even goed zelf nadenken. Het hele plaatje schetsen, en dan eigenlijk je pitch doen, zeg maar van: ik zou het het liefst zo en zo zien.” En soms lukt het niet, daar is Renate dan nuchter over: “ Ik zeg ook altijd: je moet ook concessies doen als je in het paradijs wil wonen.”

4.3 Wat zijn, in de ogen van intergenerationeel samenwonende families, voorwaarden voor ‘succesvol’ intergenerationeel samenwonen?

“We zijn in een soort permanente staat van verbouwing” zegt Renate (tweede generatie, 37) als ze me uitnodigt om haar huis binnen te komen. En inderdaad, het huis is nog lang niet af. Er is al wel een nieuwe keuken, maar de bijkeuken staat nog op de planning. De doorgang naar het woongedeelte van haar ouders is vanwege de privacy provisorisch dichtgemaakt. Helemaal afsluiten mag niet van de gemeente, want het moet één woonhuis blijven. Vooral het deel waar haar ouders wonen is nog werk in uitvoering, maar de familie moet keuzes maken in welke klussen prioriteit hebben. Dat is ook zo met de tuin. Achter het huis ligt een grote lap grond, waar de moestuin een belangrijk deel van in beslag neemt. De familie Kattenberg wilde voor een groot deel zelfvoorzienend te zijn en is daarom jaren op zoek geweest naar een geschikte woning met een flinke tuin. Na vijf jaar leren wordt de oogst steeds groter. De kippen leggen volop eieren, er is genoeg ruimte voor een paar katten en sinds kort ook een hond. Er is ruimte om te spelen, om plannen te maken en om te dagdromen: “We hebben het er wel eens over gehad om achterin de tuin iets theetuin-achtigs te starten”, zegt Renate. “Maar nu is bijvoorbeeld de hond erbij gekomen. Hoe ga je ervoor zorgen dat de hond dan niet naar buiten loopt als het hek open staat?”

4.3.1 Een goede verstandhouding binnen het (hele) gezin

Een eerste voorwaarde voor intergenerationeel samenwonen is dat er een goede verstandhouding binnen de familie bestaat. Dat geldt niet alleen voor de gezinnen die samen een huis delen, maar ook voor de andere kinderen uit het gezin die niet bij hun familie inwonen. Alle deelnemers geven aan dat de andere kinderen uit het gezin het erg leuk voor ze vinden dat ze zo wonen, en ze komen er graag op bezoek, maar dat die zelf niet de behoefte hebben om zich aan te sluiten. “Onze zoon, die vindt het volgens mij fantastisch dat wij hier wonen. Ja, hij heeft voor zichzelf natuurlijk hele andere ideeën op het moment, zoals hij in zijn leven staat, dan wij dat doen,” zegt Leo (eerste generatie, 67). Karina (63) vult aan: “Hij vindt het wel ontzettend leuk om hier te komen.”

Die goede verstandhouding moet er ook zijn tussen de schoonkinderen en schoonouders, ook al zijn de schoonkinderen dan afkomstig uit een andere familie (zie paragraaf 4.1.5). Zo vertelde Maria (tweede generatie, 53) dat haar man nog liever bij zijn schoonouders wilde intrekken dan zij zelf. “Wout en mijn moeder, dat was echt twee handen op één buik. Hij vond het heerlijk hier. Iedereen denkt dan, omdat ik de dochter was, dat dat ik dit wilde. Maar hij wilde dit graag.” Haar moeder (nu 84) gaf Wout ook altijd gelijk, kwam hem regelmatig lekkere hapjes brengen en mopperde wel eens op Maria dat ze ‘die jongen’ toch eens wat rust moest gunnen. En volgens mevrouw Gils (87) waren het in eerste instantie haar man en haar schoonzoon die de plannen bekookstooften om bij de eerste generatie in te trekken.

4.3.2 Dezelfde ‘inslag’ hebben

Samenwonen, en dus ook intergenerationeel samenwonen, lukt alleen als de mensen die onder één dak wonen dezelfde inslag hebben: op dezelfde manier in elkaar zitten, dezelfde visie delen. “Mijn zus zou dat niet kunnen en jouw (zijn vrouw Dineke, tweede generatie, 46) zus kan dat ook niet,” zegt Coen (tweede generatie, 48) beslist. “En ik zou ook absoluut niet met

mijn schoonouders samen willen wonen”. Duurzaam leven, zoals bij de familie Kattenberg, is een duidelijk gedeeld ideaal. Maar ook de bereidheid om elkaar af en toe te helpen is een onderdeel van zo’n gedeelde inslag. Karina (eerste generatie, 63): “Dat was altijd mijn belangrijkste drijfveer: je bent je ervan bewust dat je met vier volwassenen ergens aan begint en dat je vertrouwen moet hebben dat je alle vier in staat bent om elkaar het licht in de ogen te gunnen en de zon in het water te kunnen zien schijnen. Dat je dat vertrouwen hebt dat die ander dat ook heeft, naar jón toe, anders had ik het niet gedaan.”

Uit de artikelen in kranten en tijdschriften kwam het beeld naar voren dat het idee voor intergenerationeel samenwonen ontstaat vanuit de verbondenheid die familieleden met elkaar voelen, het plezier dat ze in elkaars gezelschap hebben. Het *AD Gouda* schrijft (2021, 11-1): “Daar haalden we veel voldoening uit. Zo ontstond het idee om voortaan samen op te trekken en werd een zoektocht naar een passend onderkomen voor een groot gezelschap ingezet.” Ze ervaren een grote betrokkenheid bij elkaar. En in het *AD* (2016, 13-6): „Mijn man zei: Laten we met z'n allen op één plek wonen, in het Groene Hart. Dan kunnen we elkaar vaker zien. Een grapje. (later) kwam dochter Maayke met een soortgelijk idee, maar dan in Almere. Zij bedoelde het niet als grapje.”

Geen van de geïnterviewde deelnemers had naar eigen zeggen van te voren uitgesproken verwachtingen van het samenwonen, hooguit dat het (vanuit die gedeelde inslag) wel goed zou gaan (zie paragraaf 42 en 43). Het kostte een aantal families van te voren behoorlijk veel moeite om tot hun huidige vorm van samenwonen te komen. De familie Kattenberg zocht jarenlang naar een geschikte woning met ruime tuin, in de juiste omgeving, binnen een haalbaar budget. Renate (tweede generatie, 37) vertelt over die zoektocht: “In totaal zeven jaar, maar ook wel een tijdje dat het stil heeft gelegen (...) Maar toch wel dat je stiekem een beetje aan het kijken bent van: is er is er nog wel iets? Vinden we nog wat?”

Ook Odile (tweede generatie, 57) moest, om met haar man Peter (61) bij de eerste generatie in te kunnen trekken, flink wat moeite doen voordat het zover was. Ze rondde eerst een schriftelijke cursus op een agrarisch gebied af, omdat het huis van haar ouders in het bestemmingsplan van de gemeente uitsluitend ‘agrarisch gebruik’ had. En hoewel Odile een baan in een heel andere sector had, ging ze formeel met haar vader een agrarische maatschap aan.

Maar zonder optimistische en hoopvolle verwachtingen, en zonder het vertrouwen dat iedereen hetzelfde doel voor ogen had, zouden families ongetwijfeld niet zoveel moeite doen om samen een huis te gaan wonen. Het is immers niet iets dat een jaartje uitgetoet kan worden, om vervolgens weer uit elkaar te gaan als het bij nader inzien niet bevalt. “Hopen dat het goed gaat, anders zit je er mooi. Heb je je hele handel verkocht, en het zomerhuisje hadden we verkocht. Als het niet gaat dan ga je niet weg (...) Wij hebben geen zin meer om nog een keer te verhuizen, echt, alsjeblieft zeg. Dat wil ik niet meer doen!” verzucht Anna. Alleen de familie De Boer had de mogelijkheid om een jaartje proef te draaien, omdat het huisje naast de boerderij leeg stond. Geert (eerste generatie, 80): “Maar we hebben wel gezegd: als het niet zou gaan, dan gingen we in het dorp wonen. Je moet het met elkaar wel kunnen vinden.” De families vertrouwden er op dat het goed zou uitpakken, ze kenden degenen met wie ze onder één dak gingen wonen immers al goed. Uit de data komt naar boven dat het leuker is dan ze van tevoren hadden kunnen bedenken. Sara (eerste generatie, 71): “Het is leuker dan we misschien ooit wel eens gedacht hebben, vind ik.” En in het *AD*: “Jorritsma vindt het samenwonen nog leuker dan vooraf gedacht.” (*AD*, 2016, 13 juni).

4.3.3 Bereid zijn te investeren in de ‘relatie met z’n vieren’

Renate (tweede generatie, 37) beschrijft de manier waarop zij en Rob (38) samenwonen met hun ouders als “een relatie met z’n vieren hebben” En een relatie vergt onderhoud en dat werkt alleen als alle partijen bereid zijn er energie in te stoppen. Femmy (eerste generatie, 75) zegt daarover: “Je moet er soms wel wat moeite voor doen, het gaat niet allemaal vanzelf.” In *Psychologie Magazine* (2020, 16 januari) wordt dat bevestigd door iemand uit de tweede generatie: “Mijn moeder en ik hebben een hechte band. Toch mis ik juist nu soms haar exclusieve aandacht. Best maf: als je in elkaars buurt woont, kun je ook makkelijker langs elkaar heen leven. Je moet echt even de moeite nemen om de ander te vragen hoe het gaat.” Het is belangrijk om elkaar tijd te geven, maar ook om interesse in elkaar te blijven tonen. Karina en Leo (eerste generatie, 63 en 67) zien dat hun schoonzoon Rob (tweede generatie, 39) de relatie soms moeilijk vindt (zie paragraaf 4.1.5). Uit het interview blijkt dat ze terughoudend zijn in hun reacties om hem tijd en ruimte te geven. Maar ze laten hem niet los, ze zijn er als het nodig is.

De verhalen die mensen die intergenerationeel samenwonen naar buiten brengen over hun woonsituatie zijn vooral positief, of dat nu in de interviews voor dit onderzoek is of in de artikelen in de media. Maar in de werkelijkheid is het onderhouden van de relatie soms hard werken. Nogmaals Karina (eerste generatie, 63): “Als je samen gaat wonen met andere mensen, of dat dan familie is of niet, ik denk dat je je heel erg bewust van moet zijn dat dat de fantasie en de werkelijkheid twee verschillende dingen zijn. Dat je er niet romantisch naar moet kijken, maar ook wel heel nuchter. En je moet je bedenken dat je elkaar tegenkomt.”

4.3.4 Niet te moeilijk doen

Over geld

Wie intergenerationeel samenwoont moet niet te precies zijn over geld. De meeste families hebben een gezamenlijk rekening waarop iedereen een vast bedrag stort. In sommige families is dat vrij nauwkeurig berekend, bij anderen gaat het om een geschat gebruik. Coen (tweede generatie, 48): “Het is heel makkelijk: twee derde en één derde. De energierekening: twee derde voor ons, één derde voor m’n pa en ma.” En Maria (tweede generatie, 53): “Wij storten allebei op de gezamenlijke rekening en mijn zoon nu ook. En wij betalen gewoon samen en daar is nooit één woord over gevallen, nog nooit. Dus we betalen gewoon samen wat er betaald moet worden. Mijn moeder (mevrouw Visser, 84) zei weleens van: we zitten de hele dag in huis, wij betalen extra. Nou ja, en nu is het weer anders, betalen wij iets extra. Dat is nooit zo’n issue geweest.” Sommige families hanteren nog steeds dezelfde verdeelsleutel als aan het begin, anderen families spreken de financiën regelmatig door, en over grotere gezamenlijke aankopen wordt bij iedereen wel even overlegd. Renate en Rob (tweede generatie, 37 en 38) hebben met ouders Karina en Leo (67 en 63) een gezamenlijke hypotheek afgesloten. Verder hebben ze gezamenlijke uitgaven voor bijvoorbeeld de tuin. “Dus dat is wel goed dat we dat één keer per jaar zo met elkaar bespreken van: wat zijn wensen, wat willen we gezamenlijk aanschaffen waar sparen we voor?” legt Renate uit. En bij een familie in het *AD* pakken ze het overigens weer anders aan: “Alle salarissen gaan op één hoop.” (*AD Gouda*, 2021, 11-1).

Over andere zaken

Niet te moeilijk doen, dat geldt ook voor zaken die niet met de financiële kant van intergenerationeel samenwonen te maken hebben. Deelnemers geven aan dat intergenerationeel samenwonen alleen lukt als beide generaties zich niet te veel met elkaar

bemoeien en geen ongevraagd advies geven over hoe zij iets zouden aanpakken. Niet mee bemoeien, is het devies, en vooral geen ergernis proberen te voelen als de andere generatie dingen niet op dezelfde manier oppakt. Maria (tweede generatie, 53): “Ik denk: als je als je samenwoont moet je echt wel een beetje kunnen relativiseren. Je moet wel een beetje loslaten, want als je echt álles wat er gezegd wordt echt allemaal... Ja, dan gaat het escaleren. Je moet echt wel een beetje makkelijk zijn, zo van: oké, vind jij dat? Vind ik dat oké. Je woont toch samen.” Voor de eerste generatie geldt dat in de eerste plaats voor de opvoeding van de kleinkinderen (zie paragraaf 4.1.3). Maria spreekt als oma èn als dochter als ze zegt: “Natuurlijk zie je ook wel eens dingen...Dat heb ik nu ook met mijn kinderen, dat ik denk van: nou, ik zou dat zo niet doen. Maar ik denk: ja, het is hun kind. Zeker nu met mijn zoon (en kleindochter) thuis denk ik: ik zou dat zo niet doen. Maar ja, het is zijn kind, dus als moeder en oma moet je dan toch maar stil zijn. Dat is best wel eens lastig hoor, dat zal mijn moeder ongetwijfeld ook hebben gehad.”

Het ‘niet te moeilijk doen’ geldt verder bij alles wat de eerste en tweede generatie van elkaar zien en wat zij zelf anders zouden aanpakken. Dus als de anderen die fiets drie weken buiten in de regen willen laten staan is dat hun eigen probleem, vinden Anna en Bert (eerste generatie, 71 en 73). Hun zoon Coen (48) gebruikt hetzelfde voorbeeld. “Mijn vader die loopt er langsheen, die is gewoon heel makkelijk. Hij zegt: als ik niet naast je woon, zoals bij mijn andere kleinkinderen, zie ik het ook niet, dus ik maak me er niet druk om.”

En alle energie die haar moeder (87) op haar leeftijd nog stopt in het inzamelen van spullen voor ontwikkelingshulp vindt Odile (tweede generatie, 57) eigenlijk zonde, maar ze laat het daar maar bij. Hetzelfde geldt voor de zuinigheid als het op huishouding of inrichting aankomt: “Ik zie wel eens dingen waarvan ik denk: dat mag toch al lang vervangen worden. Maar voor hen is dat dan goed en dat moet je inderdaad ook zo laten, en denken: ja, ze bemoeien zich ook niet met wat ik hier in mijn la heb liggen of wat ik nog gebruik.”

Of als Bert (73) bij Dineke (tweede generatie, 46) de woonkamer komt binnenlopen en zonder acht op haar te slaan doorloopt naar de werkkamer van Coen (partner, 48), fronst zij even de wenkbrauwen, maar laat het vervolgens weer los. “Dan denk ik: nou ja, hij zal wel wat willen vragen.”

De familie Aarts woont in een voormalige schuur naast een boerderij. Het is als het ware een drie-onder-één-kap-woning. Yvette en Willem (tweede generatie, 39 en 41) wonen in het deel het dichtst bij de weg. Het deel aan de achterkant, met uitzicht op de weilanden, is van Sara en Victor (eerste generatie, 71 en 68). De verbouwing was één groot avontuur voor Victor: “Ze reden hier binnen rond met van die kleine Bobcats, alleen de gevel stond nog.” Tijdens de verbouwing hebben ze nog even overwogen om een kinderdeurtje in de tussenmuur te maken. “Maar ja, dan zijn de kinderen groot en dan heb je een kabouterdeur in je huis. Niet handig, ook niet als je het huis nog eens verkoopt” zegt Victor. Maar Sara voegt daar aan toe: “Maar zo is het ook echt hún huis. We gaan allemaal gewoon door de voordeur.” De voordeuren zijn direct naast elkaar. Naast het huis staat een ruime schuur die door hun schoonzoon als bedrijfsruimte wordt gebruikt. Er staat ook een paardentrailer. Op gezette tijden schakelt dochter Yvette haar vader om mee te gaan om hooi te halen. Kleinzoon Tijn (4) gaat dan ook steevast mee. Sara heeft weer andere taken op zich genomen, zij repareert speelgoed en leest de kleinkinderen voor. Hoewel, voor hun

oudste kleindochter Tessa (13) hoeft dat niet meer. Maar zij komt weer iedere avond bij opa en oma in de keuken haar huiswerk maken.

4.3.5 Eigen ruimte bewaken

Een heel belangrijk punt in het onderhouden van de relatie tussen vier personen (zie paragraaf 4.3.3) is het bewaken van de eigen ruimte, in overdrachtelijke zin. Dit wordt genoemd door alle deelnemers. Coen en Dineke (tweede generatie, 48 en 46) wilden absoluut een hond toen ze daar de ruimte voor kregen, maar Anna heeft een “schurfthekel” aan honden en zag dat niet zitten. Coen en Dineke hielden voet bij stuk: “Ik zeg: dan kom je niet mam. Ze zei: ja, nee, ja... Ik zei: niet doen, het is ons leven, wij willen een hond. Hij komt niet bij jullie. Tuurlijk, hij loopt ook wel eens om het huis heen en daar wordt mijn moeder helemaal panisch van, ja dat weet ze, ze weet dat dat er een hond is. Ja, daar moet je je wel in schikken.”²⁸

Maria (eerste generatie, 53) en haar man kozen ervoor om hun kinderen niet religieus op te voeden, en hebben hun (schoon)ouders duidelijk gemaakt dat ze daar nooit over aangesproken wilden worden. “Mijn ouders gingen elke week naar de kerk en wij niet. Maar weet je, het zijn onze kinderen. Wij voeden ze op, daar mogen jullie je niet mee bemoeien. Wij gaan niet naar de kerk en dat moeten jullie respecteren. Dat was best wel een dingetje, maar uiteindelijk hebben ze dat wel gerespecteerd.”

Het bewaken van de eigen ruimte houdt ook in dat deelnemers niet alles met elkaar delen, zoals details over de gezondheidstoestand. “Ik ga niet als ik ze tegenkom en ik heb een slechte dag meteen vertellen van: nou,, ik heb vandaag toch zo’n slechte dag! Maar dat zou ik ook niet doen als we niet samen hier zouden wonen en ze zouden op bezoek komen,” zegt Karina (eerste generatie, 63). De tweede generatie deelt ook niet altijd alle informatie over de kleinkinderen. “Als ze dan een keer op stap gaan en dronken zijn, ik weet niet of ik dat dan allemaal ga delen. Nee, dat denk ik niet,” vermoedt Esmee (tweede generatie, 44). En Odile (tweede generatie, 57) bracht haar ouders niet op de hoogte van alles wat er speelde op de basisschool.

4.3.6 De ruimte van de ander respecteren

Het bewaken van de eigen ruimte hangt samen met de ander zijn eigen ruimte gunnen door te proberen niet te nadrukkelijk aanwezig te zijn in diens ruimte. Dat heeft naast de aspecten ‘niet moeilijk doen’ en ‘niet mee bemoeien’ (zie paragraaf 4.3.4) ook gevolgen voor het verkeer binnenshuis. Hoewel daar in geen enkele familie onderling echt afspraken over zijn gemaakt, zijn de deelnemers van beide generaties zich bewust van de frequentie en de richting van het verkeer binnenshuis. De eerste generatie loopt nauwelijks²⁹, of weinig, bij de tweede generatie binnen, maar vindt het vanzelfsprekend dat hun kinderen en kleinkinderen juist wel veelvuldig en onaangekondigd bij hen binnenlopen, in een enkele familie hooguit voorafgegaan door een klopje op de deur. Tijdens het interview met Anna werd er kort op de

²⁸ Anna heeft dit opgelost door haar ruimte letterlijk af te bakenen. Het plaatsen van een eigen fietsenschuurtje op een strategische plek, immers zo gepiept bij de familie Pieters, en dan nog een trapje daar naast als extra barrière, zorgt ervoor dat de hond nauwelijks meer haar kant op komt.

²⁹ Dit wordt genoemd door alle zes vrouwen uit de eerste generatie, en door twee van de vier mannen. Aan wat dat betekent zou een afzonderlijke studie gewijd kunnen worden. Ik heb er voor gekozen om er op deze plaats niet verder op in te gaan.

deur geklopt, waarna een van de kleinkinderen (19) even kwam melden dat hij iets voor opa had meegenomen.

Geert en Femmy zijn heel terughoudend in hun bezoeken aan 'de andere kant', want ze spreken uit ervaring. Toen zij in het grote huis woonden, woonden de ouders van Geert in het kleine huisje, en zij bemoeiden zich graag met het jonge gezin. "Wij gaan daar niet zo heel veel naartoe," zegt Femmy (eerste generatie, 75). "Dan komen ze 's avonds uit het werk en zijn ze bij elkaar, daar gaan wij niet bij zitten. Er moet echt al iets zijn, een boodschapje ofzo, dat we daar komen." Dat hebben ze samen zo afgesproken. Op de vraag van de interviewer of ze bewust wat afstand houden antwoordt ze: "Nee, wij willen geen afstand, dat bedoelen wij niet. Gewoon wat meer ruimte."

Ook de meeste andere geïnterviewden uit de eerste generatie lopen alleen naar het woongedeelte van hun kinderen als daar een reden voor is, als ze even hulp nodig hebben met de iPad of iets willen bespreken. Andersom willen ze wel graag dat hun kinderen zich bij hen thuis blijven voelen. Ze zijn altijd welkom voor een kop koffie of een praatje. De kinderen lopen dus gewoon binnen, bij sommige families zoals gezegd wel even voorafgegaan door een klopje op de deur. "Dat heeft te maken met het feit... Ik heb als ouder altijd gezegd: mijn huis is jullie thuis, jullie mogen altijd binnenkomen. Ik zou het dus als moeder heel raar vinden als mijn dochter ineens ging bellen van: mag ik binnenkomen? Want ja, het zijn mijn kinderen. Dan had ik geen kinderen op deze wereld moeten zetten" vindt Karina. Wel zijn bepaalde ruimtes vanzelfsprekend echt privé, zoals bij Anna en Bert (eerste generatie, 71 en 73): "Onze slaapkamer en de badkamer, daar banjert nooit iemand door. Daar stopt het, of ze hier (de woonkamer) binnenkomen of niet. Dus je hebt niet van: oh, ik sta nou te douchen, hoor ik nou wat of niet? Zoiets."

De deelnemers uit de tweede generatie zijn zich bewust van de terughoudendheid van hun ouders om bij hen binnen te lopen, en de vanzelfsprekendheid waarmee zij wel bij hun ouders langsgaan. "Mijn moeder komt alleen als ze geen internet heeft, of de televisie doet het niet. Mijn vader kwam ook nooit aan deze kant" vertelt Maria (tweede generatie, 53). En Esmee (tweede generatie, 44) weet ook waarom haar ouders (Femmy en Geert, 75 en 80) dat op die manier met elkaar hebben afgesproken: "Zij zijn zich zo bewust dat ze dat niet willen doen, dat ze eigenlijk bijna nooit zomaar binnen stappen. Zeker mijn moeder niet. Wij wel, ik stap daar 's ochtends soms wel binnen om een kopje thee te drinken, maar zij doen dat niet. Maar mijn opa en oma deden dat wel, want mijn opa die was heel bemoeizuchtig. Die kwam altijd hier naartoe en dan zich ermee bemoeien. En mijn vader en moeder doen dat heel bewust, zo van: dat willen wij niet."

4.3.7 Willen bijdragen aan het thuisgevoel van de andere generatie(s)

Intergenerationeel samenwonen geeft leden van de eerste generatie het gevoel thuis te zijn, of ze nu in hun eigen huis zijn blijven wonen of naar een andere plaats zijn verhuisd om met hun (schoon)kinderen en kleinkinderen samen te gaan wonen. Ze vinden het heerlijk wonen, met voldoende ruimte om zich heen en de kinderen en kleinkinderen heel dichtbij. "Ik vind het echt een voorrecht" zegt Sara (eerste generatie, 71) "Het is echt feest, het is iedere dag feest" vindt haar man Victor (68).

Door niet te vaak bij hun kinderen naar binnen te lopen draagt de eerste generatie bewust bij aan het thuis voelen van de tweede generatie. Ze willen ook vooral geen bemoeizuchtige grootouders zijn. De eerste generatie vindt het fijn dat hun kinderen zich thuis voelen bij de

manier waarop ze wonen. Duidelijker dan Femmy (eerste generatie, 75) kan een ouder het bijna niet uitdrukken: “Esmee (dochter, 44) is gewoon weer thuisgekomen, zij is weer teruggekomen.”

Bij families die in het huis van de eerste generatie wonen, ligt het voor de hand dat de tweede generatie wil bijdragen aan het thuisgevoel van de eerste generatie. Doordat zij er bij in zijn getrokken kan de eerste immers langer thuis blijven wonen omdat het vooruitzicht van zorg dichtbij bestaat. Bij de families die samen een nieuw huis hebben gezocht of gebouwd geldt hetzelfde, ondanks dat ze niet meer in het ouderlijk huis wonen. Als Anna en Bert (eerste generatie, 71 en 73) op vakantie willen hoeven ze zich niet meer druk te maken over de post en de planten. Als ze terugkomen van vakantie wordt er bij wijze van welkom samen gegeten. De gezamenlijke maaltijd om de vakantiegangers weer te verwelkomen wordt door verschillende deelnemers vermeld. “Als wij terugkomen van één of andere vakantie of weekend, dan eten we altijd samen” vertellen Sara en Victor (eerste generatie, 71 en 68). “Dan zijn ze zo blij dat we er weer zijn!”

Samen eten draagt bij aan onderlinge verbondenheid en een thuisgevoel. De deelnemende families eten regelmatig samen, maar dat is bij niemand van te voren vastgelegd. Toen het Nationale Pannenkoekendag bleek te zijn bakte Femmy (eerste generatie, 75) spontaan pannenkoeken voor de hele familie. En als er ergens een barbecue aan wordt gestoken blijkt bij alle families iedereen even later aan te schuiven. Anna beschrijft hoe dat dan gaat: “Wat heb jij in huis, wat heb ik in huis? Dan zetten we het neer, en die maakt nog een salade, oh, ik heb nog stokbrood, of ik heb nog dit, en we eten met elkaar. Totdat we het zat zijn, en dan gaat iedereen weer. We nemen allemaal ons eigen bestek mee, onze eigen borden en onze eigen, en iedereen neemt zijn eigen zootje mee en het is weer weg. Dat gaat niet eens met afspraken ofzo, dat is gewoon zo geboren.” Het *AD* (2016, 13-6) vermeldt dat er bij twee geportretteerde families wel afspraken over gezamenlijk eten zijn gemaakt. De eerste generatie zorgt eens per week voor een gezamenlijke maaltijd. In *Flow* (zonder datumvermelding) eet een familie twee keer per week samen, en in *Ouders van Nu* (2023, 28-3) wordt er ook wekelijks samen gegeten.

Bij het bijdragen aan het thuisgevoel hoort soms ook dat je tegemoet kunt komen aan de behoefte van de ander. De vader van Odile (tweede generatie, 57) kwam, tegen de gewoonte van de eerste generatie in, wél regelmatig even binnenlopen bij het gezin van zijn dochter. “Mijn vader liep eerder hier binnen toen ze nog fit waren. Een keer voor de krant, of dit of dat, of wat het overleggen. In de periode dat hij zelf minder fit was en ziek begon te worden deed hij dat vaker. Je merkte ook dat hij daar een soort van houvast in vond, dat ‘ie dat af en toe even nodig had, of even moest ventileren, of in elk geval die geborgenheid zocht of zo.”

4.3.8 Flexibel zijn

Een ruime mate van flexibiliteit is behulpzaam bij intergenerationeel samenwonen. Waar meerdere mensen in een huis wonen ontstaan meer plannen en gebeuren onverwachte dingen. Wat voor dingen dat zijn verschilt per familie: van onverwachts de kleinkinderen van school halen tot spontane klussen of besluiten over een half uur samen te gaan barbecueën. Die flexibiliteit lijkt andersom ook juist aangewakkerd te worden door intergenerationeel samenwonen. Er zijn meer visies om met een situatie om te gaan en dus is het aantal opties om uit te kiezen ook groter.

4.3.9 Stabiliteit en rekening houden met een termijn van tientallen jaren

Een voor de hand liggende voorwaarde is ten slotte het al dan niet in stand blijven van de relatie tussen de stellen onderling. Een eventuele scheiding wordt tijdens de interviews wel genoemd als iets dat het samenwonen in gevaar zou kunnen brengen. “Mijn man en ik hebben een goede relatie, maar stel dat we ooit gaan scheiden? Dan valt de hele constructie uit elkaar, omdat ik het huis niet alleen kan betalen,” zegt iemand in *Psychologie Magazine* (2020, 16-1). De tweede generatie realiseert zich bovendien dat ze zich vaak voor decennia vast hebben gelegd, en dat intergenerationeel samenwonen op dat gebied dus juist helemaal niet flexibel is. Bij verschillende deelnemende families geeft de derde generatie, van kinderen in de basisschoolleeftijd die spontaan iets roepen, tot de al veel serieuzere twintigers, aan ook wel te voelen voor intergenerationeel samenwonen met hun ouders. Odile (tweede generatie, 57) denkt daar echter al wel over na, of ze als ouder haar kinderen ook voor zoveel jaren zou willen vastleggen. Want vastleggen heeft immers ook een weinig flexibele keerzijde: “Stel dat nu twee kinderen van ons zeggen: nou, we willen hier dit huis gaan verbouwen en we willen er wel twee van maken of drie van maken, eentje verhuren, weet ik wat? Je houdt nu rekening met m’n moeder (mevrouw Gils, 87). Haar moeder is volgens mij 91 geworden, dus we gaan natuurlijk niet.... Dat kan niet. Ik kan niet zeggen: mam, de kinderen willen hier nu dit en dit en dat, om haar dan bijvoorbeeld ergens anders onder te brengen, zodat we hier dat... En dat belemmert dan bepaalde keuzes. Maar ja, alles heeft een kant.”

4.4 De beleving van intergenerationeel samenwonen door Nederlandse families

De familie De Boer is de derde, vierde en vijfde generatie die nu woont in 18^e-eeuwse boerderij met rieten dak. Tegen de boerderij is, zoals bij meer boerderijen in deze streek, een kleiner huisje aangebouwd waarin de oudste generatie woont. Het huis heeft vanaf de weg twee opritten, die aan de kant van Esmee en haar man Harm is bestraat met veldkeien. De voorgevel in de woonkamer is betegeld met originele blauw-witte tegeltjes. “Het is moeilijk te isoleren, het is hier in de winter bijna niet warm te krijgen”, zucht Esmee. Ook de rest van het voorhuis is zo oud. De kelder staat vol stutten om te voorkomen dat de opkamer daarboven verzakt. “En dit negeer ik maar gewoon een beetje.” Het bakhuisje naast de boerderij heeft ze in haar tienerjaren een tijdje als slaapkamer gebruikt: “Steenkoud. Nu is het ons zomerkantoor.” Vanuit de verbouwde deel, waar nu de slaapkamers van haar gezin zijn, hebben we een weids uitzicht over de velden. Van het boerenbedrijf resten nog een schuur waar de pony en de fietsen kunnen worden gestald, en een kapschuur waarin een oud trekkertje staat. Om het huis lopen zes katten. “Dan zitten ze hier en denken ze: nou, hier is niks meer te halen. Ik gooi ze er uit en dan loop ik, ondertussen ga ik even koffie drinken, naar mijn vader en moeder. En dan zijn zij zo snel dat ze al eerder bij mijn vader en moeder zitten. Daar kunnen we ons rot om lachen.”

4.4.1 Verbondenheid, thuis zijn en willen bijdragen aan het thuisgevoel van de ander

Uit de onderzoeksdata rijst een beeld op dat intergenerationeel samenwonen als prettig wordt ervaren. Anna (eerste generatie, 71) heeft een paar jaar na haar verhuizing naar de andere kant van het land haar sociale netwerk inmiddels weer uitgebouwd met mensen uit de omgeving, net zoals ze in haar vorige woonplaatsen heeft gedaan. Als kind van zee, strand en weidse polders voelt ze zich verbonden met haar nieuwe plek in het bos. “Dat was echt heel verrassend voor mij. Ik had zelf ook nooit het idee dat ik in het bos zou gaan wonen. Maar ik kwam hier en ik ging hier zitten, en toen dacht ik: het is goed hier. Het geeft rust, het is goed. Nou, en het is nog steeds goed. Ik ben nog steeds blij met onze ‘bejaardenwoning’ hier.” “Het is helemaal goed,” zegt ook haar schoondochter Dineke (tweede generatie, 46).

De toekomst van Maria (tweede generatie, 53) is door het overlijden van haar man en de terugkomst van haar zoon helemaal anders dan ze zich een paar jaar geleden voorstelde, en ze weet niet of ze haar huis kan aanhouden als haar moeder zou komen te overlijden. Dat zou ze wel het liefst willen, want het huis is zo fijn, en “deze plek, ja, dat is een fantastische plek. Ja, fantastisch, fijne buurt.” En als mevrouw Gils (eerste generatie, 87) om zich heen kijkt ziet ze al het harde werk dat zij en haar man hebben verricht, en de plek waar ze hun gezin grootbrachten. Ze heeft bovendien haar sociale netwerk bij de hand.

Voor Esmee (tweede generatie, 44) heeft die verbondenheid aan *ergens* zelfs een dimensie die zich in de tijd uitstrekt: het is alsof het verleden zich steeds herhaalt. Ze ervaart soms een soort tijdloosheid waarin de bewoners uit verleden, heden en toekomst samenvloeien. Dat gebeurt bijvoorbeeld als ze een van haar kinderen naar haar ouders ziet lopen, net zoals zij altijd naar haar opa en oma liep. “Ik ging altijd daarheen en soms denk ik wel eens: hè, ben ik

dat nou? Heel gek is dat. Maar dat komt misschien ook omdat we van generatie op generatie op dezelfde plek wonen.”

Geen van de respondenten, en niemand in een van de tijdschriften- en krantenartikelen zei expliciet te willen bijdragen aan de onderlinge verbondenheid, of aan het thuisgevoel van de andere generatie. Alleen in *De Volkskrant* (2018, 5-10) noemt een geïnterviewde het woord verbondenheid: ‘Er is een sterk gevoel van verbondenheid tussen onze gezinnen, je weet dat je op iemand kunt bouwen.’ En op online platform *De Bezieling* (2018, 26-10) benoemt een intergenerationeel samenwonende columnist (eerste generatie) die verbondenheid door familiebanden in een steeds verder individualiserende samenleving. “Familie en gezin zijn eeuwenoude sociale instituties die centraal waren in het leven van mensen. In deze institutie (...) was veel van het sociale kapitaal van de samenleving verankerd. De betekenis daarvan is niet zomaar voorbij.”

Tijdens de interviews werd in verband met de andere generatie het woord ‘thuis’ hooguit gebruikt in zinnen waarin het aan de eerste generatie werd gekoppeld, in de zin van ‘ouders thuis kunnen laten wonen’. Uit het antwoord op deelvraag 4 blijkt echter dat verbondenheid en elkaar een thuisgevoel willen geven een belangrijke element is van intergenerationeel samenwonen. Dat wordt bij de meeste families ook nog weer eens onderstreept doordat hun huis ook fungeert als vaste verzamelplek voor de hele familie, zoals Esmee (tweede generatie, 44) zegt: “Dit is wel een soort van verzamelpunt waar we gewoon voor elkaar zorgen”. Het terras of een van de woonkamers zit regelmatig vol met alle tantes, ooms, nichten en neven. Soms benoemden deelnemers bovendien ook specifiek nog *iets* extra’s dat ze binnen hun familie vonden, een extra gedeelde waarde naast de familiale band die ze verbindt, zoals het ideaal van duurzaam leven bij de familie Kattenberg en de gedeelde humor en optimistische levensinstelling van de familie De Boer. Nogmaals Esmee: “Ook gewoon dat het heel gezellig is. Kijk, je kunt die gezelligheid ook delen, dus het is niet alleen maar zorgdelen. Het is gewoon ook feest delen, dat is ook leuk.”

De aanwezigheid van de tweede en derde generatie zorgt ervoor dat de eerste generatie actief blijft. “We lopen minder risico om ons terug te trekken in onze eigen gewoonten. Zo blijven we wakker, in plaats van langzaam achter de geraniums uit te doven,” vertelt een grootouder in een tijdschrift. “De prikkelrijke omgeving, waar ze met ons in terechtkwamen, schudden hun leven op en maakte hen ronduit scherp. Reuring is goed voor iedereen, maar ook voor ouderen, een leven in verbondenheid, met ups en downs, geeft zin aan het leven” schrijft een ervaringsdeskundige uit de tweede generatie in *Trouw* (2016, 8-11) over haar ouders. En een geïnterviewde uit de eerste generatie gebruikt in het *Brabants Dagblad* (2020, 23-7) ook datzelfde woord reuring: “Dichterbij dan dit kan niet, maar ik zie ze natuurlijk graag”, vindt Marjo. „Het geeft ook weer gezellige reuring.” De respondenten in de interviews bevestigen die reuring. Er gebeuren dingen die ze anders niet gedaan zouden hebben, ze blijven actief. Dat er op onverwachte momenten een beroep op ze gedaan kan worden houdt ze alert. Reuring, niet uitdoven, scherp blijven, het zorgt er voor dat de tweede, maar vooral de eerste generatie steeds opnieuw geactiveerd wordt om verbinding te zoeken en ervaren met en vanuit

de directe omgeving.³⁰ Het actief blijven van de eerste generatie is daarmee voor hen een niet te onderschatten element van zich thuis (kunnen) blijven voelen.

4.4.2 Het belang van ruimte

Letterlijke ruimte

Een ander belangrijk element van intergenerationeel samenwonen dat naar voren komt is ruimte. In de eerste plaats ruimte in de letterlijke zin. De families die ik heb bezocht beschikken allemaal over ruimte. Niet alle huizen zijn even riant, niet alle huizen zijn even luxe, soms is de huisvesting een langdurig werk in uitvoering. Maar overal is voldoende ruimte. Om de huizen heen beschikken de deelnemende families zelfs over véél ruimte. Dat komt ook door de specifieke sample voor dit onderzoek. De families die zich meldden wonen allemaal buiten de stad en zijn allemaal eigenaar van onroerend goed in de vorm van een huis en de grond er omheen. Elke kant heeft zijn eigen onofficiële voordeur, en soms zelfs een eigen oprit waardoor de verschillende generaties niet zien wie er aan de andere kant op bezoek komt. De erven zijn ruim genoeg om de hele familie te kunnen ontvangen. Er zijn verschillende schuren voor om auto's, een oude trekker, fietsen, een paard te stallen, of om te gebruiken als bedrijfsruimte. Er is een grote tuin, struikgewas, een bos dat de huizen van de burens aan het zicht onttrekt, een grote moestuin, achter de schuren nóg een stuk tuin dat doorloopt tot de volgende straat, een weiland met weids uitzicht tot aan het volgende dorp, of in elk geval een gazon met aan de overkant van de sloot een 'geleend' uitzicht. Er is ruimte om te leven en ruimte om wat aan te rommelen en eigen bezigheden te hebben. Er is genoeg ruimte om de privacy van de verschillende generaties te garanderen. Maria's zoon Jelle woont weliswaar bij haar in huis, hij gebruikt haar keuken, badkamer en woonkamer, maar hij heeft ook een eigen plek in een van de schuren in de tuin.

Bij de families waarbij de tweede generatie bij de eerste generatie introk nodigde de ruimte als het ware uit tot intergenerationeel samenwonen. Het was niet vanzelfsprekend om opnieuw bij elkaar te gaan wonen, maar de ruimte bood wel de mogelijkheid om plannen voor het splitsen van het huis te maken en die uiteindelijk ook uit te voeren. De andere families gingen actief op zoek naar ruimte. Door meerdere inkomens samen te voegen was het ook mogelijk die ruimte te vinden. Samen met haar ouders konden Renate en Rob (tweede generatie, 37 en 38) zich wel de tuin veroorloven die ze wensten. En Esmee (tweede generatie, 44) kent in haar omgeving, waar veel oude boerderijen zoals die van haar familie staan, meerdere mensen die daar kwamen zoeken naar ruimte. "Hier schuin tegenover ook, komen uit Rotterdam, zijn hier komen wonen. (Ze) zijn heel bezig met de natuur en bewust leven (...) Zo'n oude boerderij kun je niet alleen ophoesten, dat is de reden." En in het *Brabants Dagblad* (2021, 3-4): "Voor ons alléén was het pand wel erg groot en ook te duur; daarom zijn we de mogelijkheden gaan verkennen om het huis met mijn schoonouders te splitsen."

Dat ruimte essentieel is voor een goede onderlinge verstandhouding, maar ook voor een gevoel van thuis zijn, wordt geïllustreerd door twee interviews in *De Correspondent* en

³⁰ Een aantal oudere kunstenaars vertelden in een radioprogramma in andere bewoordingen hetzelfde over deze 'opschudding': je moet bezig blijven met je vak, anders zak je in en is het afgelopen met het creatieve proces. Radio1, VillaVdB (13-6-2023) over het Rosa Spier Huis. <https://www.nporadio1.nl/fragmenten/villa-vdb/51172986-7d49-425c-af72-5cb5316b4f90/2023-06-13-wat-is-het-verhaal-achter-het-rosa-spier-huis>

Vriendin. Beide geïnterviewden zijn noodgedwongen met hun gezin bij hun (schoon)ouders ingetrokken. En ook al werden ze met open armen ontvangen, het gebrek aan ruimte en privacy breekt ze na een tijdje op. Ze hebben hooguit een zolderkamertje als eigen woonruimte, en bijvoorbeeld vrienden thuis ontvangen gaat al helemaal niet. “Ik ben echt mijn huis kwijt en soms mijn gezin. We zitten nu altijd met z’n zessen aan tafel en daardoor mis ik het gezellige moment waarop (wij) de dag nabespraken. Dat kan uiteraard ook met mijn schoonouders erbij, maar dat is toch anders. Zij ventileren hun eigen mening en die is niet altijd ook de mijne.” (*Vriendin*, 2022, nr.33) *De Correspondent* interviewt een tiener die met haar moeder en broertje bij haar oma inwoont en thuis geen vrienden uitnodigt. “Ik kan ze niet meenemen naar mijn kamer, want daar zit mijn broertje. Dan moet ik in de woonkamer gaan zitten, maar ja, dan is mijn oma er.’ Ze is daarom vaak op straat te vinden of blijft langer op school.” (*De Correspondent*, 2022, 3-4)

Ook de familie Kattenberg herkent die spanningen. Voordat het woongedeelte van Karina en Leo (eerste generatie, 67 en 63) bewoonbaar was woonden de hele familie ruim een jaar gezamenlijk in het deel van Renate en Rob (tweede generatie, 37 en 38). Karina verwoordt het voorzichtig: “Dat was een beetje te veel van het goede.” Renate vertelt dat er serieuze meningsverschillen dreigden te ontstaan, en dat zij en Rob er op aan hebben gedrongen dat haar ouders toch alvast in hun eigen deel zouden trekken. “Het is gewoon beter voor iedereen als jullie nu naar jullie kant gaan en daar, voor zover het af is, gewoon gaan wonen, want anders dan gaat het niet goed. Dan trekken we de stekker eruit, want dan gaat het gewoon niet.” Dat de woning nog niet klaar was woog niet af tegen het belang van ruimte en privacy.

Figuurlijke ruimte

Uit bovenstaande blijkt dat mensen die noodgedwongen intergenerationeel samenwonen behalve een gebrek aan fysieke ruimte ook een gebrek aan eigen ruimte in de figuurlijke zin ervaren. 24 uur per dag noodgedwongen rekening moeten houden met de mening en gevoelens van een ander leidt tot flinke spanningen. Uit de beantwoording van deelvraag 4 (zie 4.4) blijkt hoe belangrijk die ruimte is voor de deelnemers, en hoe ze die ruimte voor zichzelf afbakenen, beschermen en soms zelfs opeisen. Voor ouders is dat een andere eigen ruimte dan voor hun volwassen kinderen, zo blijkt uit de richting en frequentie van het verkeer binnenshuis. De kleinkinderen hebben daarbij een bijzondere positie: die “huppelen binnen” (Leo, eerste generatie, 67) wanneer ze zin hebben. Als ze ouder worden komen ze vanzelf minder vaak even binnenwaaien: “De (klein)kinderen worden nou wat groter dus ze komen hier gewoon wat minder. Ja, zo gaat dat gewoon, dan komen ze wat minder.” (Femmy, eerste generatie, 75). En Geert (eerste generatie, 80) vult aan: “De meeste dagen zien we de oudste al niet meer.”

Tegelijkertijd zijn mensen die intergenerationeel samenwonen zich zeer bewust van het belang van ruimte geven aan de andere generatie. De eerste generatie geeft niet meer informatie over de gezondheidstoestand dan dat ze gedaan zouden of doen met kinderen waarmee ze niet samenwonen. Andersom houdt de tweede generatie hun ouders niet op de hoogte van alles wat zich op hun werk, in hun relatie of rond de kleinkinderen afspeelt. Dat heeft te maken met de eigen ruimte bewaken (wat wil men voor zichzelf houden) maar ook met niet in de ruimte van de ander willen treden (waar wil men de ander niet mee belasten).

4.4.3 Wederkerigheid

Nabijheid

Maria (tweede generatie, 53) en haar moeder (mevrouw Visser, 84) kregen allebei te maken met rouw om een overleden partner. Een paar jaar geleden ondervond Maria veel steun van haar ouders toen haar man Wout overleed. “Dat ik niet alleen was, als ik iemand nodig had, als ik zorgen had, kon ik er naartoe. Als ik wilde praten kon ik er naartoe.” En andersom zijn zij en haar zoon Jelle (29) mevrouw Visser (84) tot steun nu zij onlangs alleen is komen te staan door het overlijden van haar man.

Generaties die dicht bij elkaar wonen beleven samen hun rouw om een overleden geliefde. Maria’s ouders verloren een schoonzoon, en Odile en Peter (tweede generatie, 57 en 61) verloren een paar jaar geleden hun (schoon)vader. Naast alle praktische kanten die er aan wederkerigheid zitten die hierboven al zijn beschreven (boodschappen meenemen, kinderen van school halen) illustreert deze gedeelde rouw om een geliefde de diepere laag van wederkerigheid. Intergenerationeel samenwonen is méér dan een huis delen met familieleden van een andere generatie. Het gaat om een diep gevoel van verbondenheid. Mensen die kiezen voor intergenerationeel samenwonen kiezen ervoor om die verbondenheid aan te halen, te bestendigen. De verschillende generaties kunnen er voor elkaar zijn in de goede periodes van het leven, door samen het goede te delen zoals Esmee (tweede generatie, 44) dat uitdrukte. Maar juist ook tijdens verdrietige periodes kunnen ze er echt voor elkaar zijn.

In *De Volkskrant* gebruikt iemand uit de tweede generatie het woord ‘schoonheid’ als het gaat om nabijheid tijdens de verdrietige kant van het leven. In zijn geval gaat het om het dichtbij meemaken hoe een van zijn ouders steeds een stukje zelfstandigheid moet inleveren. “Maar wat het emotioneel betekent om een huis te delen, heb ik onderschat. Voorheen was de zorgvraag verder weg, nu zie je het. Dat heeft twee kanten: het is pijnlijk en confronterend. Tegelijk kan ik er de schoonheid van inzien.” (*De Volkskrant*, 2018, 5-10) Die nabijheid, die wederzijdse verbondenheid, is de kern van intergenerationeel samenwonen.

Uitgestelde wederkerigheid

De aanwezige wederkerigheid heeft een ook component van uitgestelde wederkerigheid. De tweede generatie met kinderen in de basisschoolleeftijd ontvangt meer hulp van de eerste generatie dan ze op dat moment teruggeven. Voor de tweede generatie is het vanzelfsprekend dat die wederkerigheid als het ware wordt uitgesteld en dat ze in de toekomst meer hulp aan hun ouders zullen bieden dan andersom. Renate en Rob (tweede generatie, 37 en 38) spraken dat ook van te voren zo af met Karina en Leo (eerste generatie, 63 en 67): “Jullie kunnen nu wel oppassen en wij gaan later voor jullie zorgen als jullie die zorg nodig hebben.”

Deelnemers uit de eerste generatie die nu nog geen zorg ontvangen, geven echter aan in de toekomst liever hulp in te huren als dat nodig is dan gebruik te maken van de hulp van de tweede generatie. Wat ze zelf voor de tweede generatie hebben gedaan zien ze dus niet (meer) als onderdeel van wederkerigheid. Maar de oudste deelnemers, die daadwerkelijk zorg ontvangen of hebben ontvangen, hebben deze bezwaren tegen zorg door hun kinderen niet genoemd. Het zou dus kunnen dat met het toenemen van de leeftijd, of het aanbreken van het moment waarop iemand daadwerkelijk zorg nodig heeft, de bezwaren verdwijnen. Een andere mogelijke verklaring daarvoor zou te maken kunnen hebben met het feit dat iedereen, zowel de eerste als de tweede generatie, door de jaren heen verandert. Zowel Coen, Dineke en Maria, allemaal rond de 50, en (tijdelijk) zorgend voor hun (schoon)moeder, geven aan dat ze op deze leeftijd veel rustiger zijn dan zo’n twintig jaar geleden. Misschien kunnen ouders van

een nog jongere tweede generatie zich gewoon nog geen voorstelling maken van de zorg die ze van hun kinderen zouden ontvangen (omdat het nog te ver weg is, of omdat ze het hun kinderen nog niet zien doen), maar wél van het op een andere manier regelen van zorg. Het kan ook gewoon toeval zijn. Wat in dit verband ook opviel was dat deze deelnemers, die bezwaren uitten tegen toekomstige zorg door de tweede generatie, tijdens de interviews benadrukten wat ze allemaal zelf nog konden. Het was alsof ze daarmee wilden onderstrepen of zelfs afdwingen dat die tijd van zorg nog lang niet is aangebroken, en dat ze nog heel lang hun eigen beslissingen kunnen nemen.

4.4.4 Relatie met de buitenwereld

Een eigen eilandje

De ruimte die de deelnemers om zich heen hebben is van invloed op de manier waarop ze de buitenwereld zien. Mevrouw Gils (eerste generatie, 87) is “werkelijk gelukkig” dat ze vanuit haar eigen huis het contact met de buitenwereld kan onderhouden. Karina (eerste generatie, 63) is weliswaar veel jonger, maar merkt wel dat ze ouder wordt. Ze gaat vier dagen in de week naar haar werk en kan dat volhouden omdat ze zich op de andere dagen thuis kan terugtrekken. “En als wij hier zijn, nou, dan leven we op ons eigen eilandje en dan kunnen we dat lekker een beetje buitensluiten. Dat vind ik wel het mooiste er van.” Esmee (tweede generatie, 44) denkt even na over de vraag van de interviewer of ze op een eigen eilandje woont en antwoordt dan: ” Ja. En dan heb ik wel eens van: misschien creëert dat ook wel afstand naar mensen. Omdat je mensen niet zo snel vraagt om hulp want die heb je hier in huis vaak wel. Dat heb ik laatst wel eens gedacht, toe ik het er met iemand over had: het is ook wel heel veilig om zo te wonen.”

‘Gek van elkaar worden’

In die buitenwereld worden regelmatig meningen geventileerd over families die intergenerationeel samenwonend op dat eilandje zitten. Mensen in hun omgeving roepen dat intergenerationeel samenwonen niets voor hen zou zijn. Anna (eerste generatie, 71) hoort het regelmatig. “Iedereen zei: ik zou nooit bij mijn kinderen gaan wonen, ik zou er gek van worden, oh, nee, ze hoeven mijn leven allemaal niet zo van dichtbij te zien hoor!” *De Volkskrant* (2018, 5-10) meldt dat vrienden van families met plannen om intergenerationeel te gaan samenwonen vooraf vaak sceptisch reageren: “Hoe vaak ik gehoord heb: dat zou ik dus echt nóóit doen of: word je dan niet gek van elkaar?” En in *Ouders van Nu* (2023, 28-3) krijgt een geïnterviewde de vraag “of we dan continu op elkaars lip zitten? Nee hoor.” In een poll op de website van *De Gelderlander* (2017, 7-7) met de vraag : ‘Iets voor jou, zo’n meergeneratiewoning?’ klikt 57% van de respondenten op het antwoord ‘Absoluut niet, ik vind mijn eigen gezin al genoeg.’

Paragraaf 4.4.3 gaat over nabijheid bij tegenslag. Een van de grootste periodes van tegenslag waren de Covid-19 pandemie en de *lockdowns* waar de hele bevolking van 2020 tot 2022 mee te maken kreeg. Veel buitenstaanders staan afwijzend tegenover intergenerationeel samenwonen en begrijpen niet waarom je zo dicht op elkaar zou willen wonen. Tijdens de lockdowns zat héél Nederland echter zo dicht op elkaar. Gezinnen moesten zoeken naar een modus om de hele dag zo dicht bij elkaar in de buurt te zijn. Veel mensen voelden zich in hun geïsoleerdheid ook eenzaam, ze hadden niet meer het gevoel onderdeel van een groter geheel te zijn. De deelnemers aan mijn onderzoek waren in deze periode juist in het voordeel. Ze voelden zich niet zo erg afgesloten van de wereld omdat ze elkaar hadden. Doordat ze een

woonvorm met meer ruimte hadden, maar ook omdat hun sociale bubbel³¹ groter was dan het gemiddelde gezin, hadden zij de ervaring juist níet op elkaars lip te zitten. Sara en Victor (eerste generatie, 71 en 68) herinneren zich de lockdowns als een periode die prima te doen was. In hun tuin konden ze bezoek op afstand ontvangen. “En we zaten in diezelfde bubbel, zeg maar. Dus je kon ook bij elkaar eten als je dat wilde. En dat ging eigenlijk allemaal perfect. Dus nee, we hebben nee, dat hoor je wel eens hè? Dat mensen zeggen: we worden gillend gek of zo, nee, dat hebben wij helemaal niet gehad, nee, helemaal niet.” En Karina (eerste generatie, 63): “Heerlijk, ja, hier konden wij gewoon doen en laten wat wij wilden.” De vader van Odile (tweede generatie, 57) overleed net voor pandemie in alle hevigheid losbrak. Omdat haar moeder dichtbij was, konden zij en Peter (61) er echt voor haar zijn. Een paar keer per dag liepen ze eventjes bij haar binnen, om in het oog te houden hoe het met haar ging. “En in de tuin: afstand van mekaar, daar een keer samen kopje thee of koffie drinken ja, dat had echt wel een meerwaarde toen.”

Regelgeving en financiering

Intergenerationeel samenwonen is niet overal in Nederland even eenvoudig te realiseren. Een factor waar rekening mee moet worden gehouden is de mogelijkheid die een gemeente biedt om met meerdere generaties in ene huis te wonen. In de regio waar de familie De Boer woont komt het van oudsher vaak voor dat grootouders inwonen bij het gezin van één van hun kinderen. Families uit de Randstad verhuizen naar die streek omdat er geschikte woningen zijn, maar wat ook mee zal spelen is dat de betreffende gemeente intergenerationeel samenwonen ook daadwerkelijk mogelijk maakt. Tijdens de zoektocht van de familie Kattenberg vielen een paar mogelijke huizen af omdat gemeentes geen enkele ruimte boden voor intergenerationeel samenwonen. De schrijver van een ingezonden brief in *Trouw* (2023, 16-5) schrijft over zijn frustrerende pogingen van de afgelopen acht jaar om, vooruitlopend op een toekomstige zorgvraag, in zijn huidige woning intergenerationeel samenwonen met het gezin van zijn dochter te realiseren. De betreffende gemeente zegt pas toestemming te geven op het moment dat het echtpaar die (mantel)zorg daadwerkelijk nodig heeft. De briefschrijver is van mening dat het dan al veel te laat is.

Ook de financiering kan een lastige klus zijn. Vier van de families die aan dit onderzoek meededen hebben een financiële constructie waarbij de tweede generatie eigenaar is van het huis en de grond, en de eerste generatie hen huur betaalt. Bij de familie Aarts hebben beide generaties afzonderlijk van elkaar hun eigen deel van de woning gefinancierd. Alleen de familie Kattenberg heeft met de grootste moeite een gezamenlijke hypotheek kunnen afsluiten.

4.4.5 De keerzijde: altijd kind blijven

Intergenerationeel samenwonen is een complex geheel van ervaringen. Deelnemers hebben relaties met elkaar op meerdere gebieden: ze zijn elkaars huisgenoten, maar ze maken ook deel uit van hetzelfde gezin en hebben een gedeeld verleden. In dit onderzoek komen vooral de *best practices* naar boven. Hoewel daar doorgaans weinig problemen worden genoemd,

³¹ RIVM: Maatregelen die bezoek in de thuissituatie beperken,

https://www.rivm.nl/sites/default/files/2021-03/RIVM_Corona_Gedragunit_-_Contactbeperking_thuissituatie.pdf, geraadpleegd op 9-5-2023

bestaan er ook bij *best practices* situaties waarbij die verschillende relaties met elkaar wringen. De tweede generatie beschrijft bijvoorbeeld dat ze, ook al zijn ze volwassen en volwaardige huisgenoten van hun ouders, ze tegelijkertijd toch ook altijd hun kind blijven. Maria drukt dat het duidelijkst uit: “Dat blijft, je blijft kind, je blijft echt altijd kind.” Dat is iets dat de meeste volwassen kinderen zullen herkennen. Maar op onverwachte momenten kan de ouder-kindrelatie opeens de overhand krijgen. Zo beschrijft Maria dat ze veel steun had aan haar ouders toen haar man Wout overleed. Maar ze merkte óók dat haar ouders haar weer als een kind begonnen te behandelen. “In het begin was het heel erg als ik dan wegging, van: waar ga je naartoe, hoe laat ben je thuis. Dat ik dacht: hallo, ik ben bijna 50, doe eens niet zo gek!” Ze realiseerde zich dat haar ouders dat uit bezorgdheid om haar deden. “Dat doen ze ook over de andere kinderen, alleen dat zien die dan niet. Ja, als mijn andere broers en zus weggaan, ja, dat zien mijn ouders niet natuurlijk, daar hebben ze geen zicht op wat die allemaal doen.” Door het ontbreken van fysieke afstand kreeg Maria de volle omvang mee van de zorgen die haar ouders over haar hadden, en hoeveel verdriet zij ook hadden om het verlies van hun schoonzoon. Maar vanwege het ontbreken van afstand maakten zij ook Maria’s rouw van heel dichtbij mee, en maakten ze zich wellicht ook méér zorgen dan wanneer hun dochter op een grotere afstand had gewoond. Het benauwde Maria om weer als een kind te worden behandeld.

Die dubbelheid tussen volwassenheid en tegelijk ook kind zijn zit ook in de terughoudendheid van ouders om het huis van hun kinderen binnenlopen, en in de vanzelfsprekendheid dat hun kinderen altijd zo bij hen kunnen binnenkomen (zie paragraaf 4.5). Deze ervaringen zullen misschien alle ouders en hun volwassen kinderen herkennen, maar bij intergenerationeel samenwonen kan dit in de beschreven situaties meer op scherp worden gezet, omdat er geen fysieke afstand bestaat tussen de generaties.

5 Conclusie

Best practices

De ervaringen die ik heb gebruikt voor dit onderzoek zijn overwegend positief. De deelnemers aan dit onderzoek vertelden graag over hun manier van samenwonen, en ook in de kranten- en tijdschriftenartikelen zijn mensen vooral positief over intergenerationeel samenwonen. Er bestaan ongetwijfeld ook families bij wie hun positieve keuze voor intergenerationeel samenwonen minder voorspoedig heeft uitgepakt, maar die ervaringen ben ik niet tegengekomen. Dit is een onderzoek van *best practices* geworden. En hoewel onderzoeksresultaten die gepresenteerd worden als *best practices* niet voor iedereen even overtuigend zijn (Patton (2015) spreekt liever van *better practices*, *effective practices* of *convincing practices*), ‘succeservaringen’ leveren ook nieuwe inzichten op.

Wederkerigheid

Bij intergenerationeel samenwonen spelen verschillende lagen van wederkerigheid een rol. Wederkerigheid als een wederzijdse uitwisseling met verplichtingen die zich naar de toekomst uitstrekken (Macat, 2017) gaat voornamelijk over de dagelijkse praktijk van over en weer bijspringen. In het begin is het voornamelijk de eerste generatie die de tweede generatie helpt, in en later stadium wordt dat omgedraaid. Bij deze uitgestelde wederkerigheid van voor elkaar zorgen op lange termijn lijkt een paradox te bestaan. Dit onderzoek bevestigt de bevindingen van Bos et al. (2021) dat intergenerationeel samenwonende ouderen liever naar een verzorgingshuis gaan dan dat ze hun kinderen belasten met zorg voor hen. Maar deze paradox verdwijnt wellicht met het voortschrijden van de jaren weer, gezien de praktijk bij families waarbij de eerste generatie daadwerkelijk zorg ontvangt van de tweede generatie. Een diepere laag van wederkerigheid ontstaat uit liefde en een diep gevoel van verbondenheid (Selig et al., 1991). Het woord ‘schoonheid’ dat een geïnterviewde in een van de krantenartikelen gebruikt geeft hier uitdrukking aan. Het verwoordt de sfeer die ik in bij sommige families proefde en zelf maar moeilijk in woorden kon vatten.

Ruimte

Over voldoende ruimte beschikken is een belangrijke factor bij intergenerationeel samenwonen. Dunifon et al. (2014) en Chen et al. (2021) beschrijven dat mensen die vanuit een negatieve keuze intergenerationeel samenwonen vaak lijden onder spanningen, veroorzaakt door ruimtegebrek en gebrek aan privacy. Beschikken over voldoende ruimte is daarentegen een van de succesfactoren van intergenerationeel samenwonen, zo blijkt uit de data. Met twee gezinsinkomens bij elkaar kan meer ruimte gerealiseerd worden dan gezinnen zich afzonderlijk kunnen veroorloven. Wie minder te besteden heeft levert hier op in. Maar minstens zo belangrijk is de ruimte die mensen die onder één dak wonen *elkaar* geven, en dat is ongeacht budget of fysieke ruimte te realiseren.

Zich thuis voelen: verbondenheid

Mensen die zich thuis voelen ervaren een verbondenheid met *iets*, *iemand* of *ergens* (Eckersley, 2017). Wie die *iemand* is, is wel duidelijk bij deze intergenerationeel samenwonende families: alle huisgenoten dragen bij aan het gevoel van verbondenheid. Het *ergens* is voor iedere deelnemende familie van belang, hoewel dat verschillend wordt ingevuld. Voor alle deelnemers is de plek waar ze wonen aan emotionele en sociale relaties verbonden (Campbell, 2020). Het is duidelijk dat voor degenen in hun huis konden blijven

wonen dat van grote waarde is. Anderen, die zijn verhuisd hebben zich na een paar jaar ook met hun nieuwe woonplek weten te verbinden. Eén deelnemer noemde bij haar verbondenheid aan *ergens* zelfs expliciet de temporele dimensie waar Girard (2004) naar verwijst: ze ervaart de sensatie dat het verleden zich steeds herhaalt.

Een belangrijke factor bij intergenerationeel samenwonen is het willen bijdragen aan het thuisgevoel van de ander. Het *iets* waar Eckersley et al. (2017) over schrijven, is vanuit verbondenheid en betrokkenheid bij elkaar gezamenlijk een thuis willen creëren. Het zich zelf thuis voelen en ook willen bijdragen aan eenzelfde *haven* (Duyvendak, 2009) voor familieleden zijn twee verschillende dingen die nauw met elkaar samenhangen. Voor iemand die zich bevindt op een veilige plek waar zij zichzelf kan zijn is het immers ook gemakkelijker om die plek ook te helpen creëren voor degenen met wie ze samenwoont. En het bijdragen aan het creëren van zo'n plek voor de ander draagt bij aan het gevoel van zingeving, aan het tegemoetkomen aan het diep menselijke verlangen naar een goede relatie met de omgeving (Alma, 2018). Soms benoemden deelnemers bovendien ook specifiek nog *iets* (Eckersley et al., 2017) extra's dat ze binnen hun familie vonden, een extra gedeelde waarde naast de familiale band die ze verbindt, zoals het ideaal van duurzaam leven, of een gedeeld gevoel voor humor en een optimistische levensinstelling.

Deze verbondenheid wordt door Derkx et al. (2019) beschouwd als een belangrijke bron van zingeving. Coherentie wordt genoemd als een andere bron van zingeving. In dit onderzoek naar intergenerationeel samenwonen is het belang van coherentie duidelijkst bij de oudste deelnemers uit de eerste generatie. Zij kunnen dankzij intergenerationeel samenwonen ondanks hun zorgvraag op hoge leeftijd in hun vertrouwde huis of omgeving blijven wonen en zo hun eigen netwerk van relaties onderhouden. Maar ook de aanwezigheid van de tweede generatie kan bijdragen aan coherentie, zoals Odile (tweede generatie, 57) vertelt over de bezoeken van haar vader (zie paragraaf 4.3.7). Daarnaast draagt *exitement*, opschudding, reuring, bij aan zingeving (Derkxs et al., 2019). Daarbij hoeft het niet om grootse gebeurtenissen te gaan. Regelmatig een kort contact, mogelijk doordat generaties zo dicht bij elkaar wonen, elkaar bijstaan in verdriet of een grap uitwisselen heeft daarbij evenveel waarde als gezamenlijk plannen maken voor klussen en die vervolgens uitvoeren. Bij intergenerationeel samenwonen blijft de eerste generatie actief dankzij de aanwezigheid van de jongere generaties. Er gebeurt regelmatig iets onverwachts, er wordt op verschillende manieren een beroep op ze gedaan, ze blijven betrokken bij de jongere generaties en het leven. Opschudding zorgt ervoor dat mensen steeds opnieuw worden uitgedaagd om zich te verhouden tot hun omgeving, om steeds nieuwe verbinden aan te gaan. Intergenerationeel samenwonen vraagt om het doorlopend onderhouden en toepassen van die vaardigheid.

Hoe verhouden ruimte en zich thuisvoelen tot autonomie ?

Ruimte en zich thuisvoelen zijn in ruime mate aanwezig bij mensen die vanuit een positieve keuze intergenerationeel samenwonen. Intergenerationele solidariteit (Szydlík, 2008) wordt in deze woonsituatie dagelijks uitgeoefend en versterkt: meningsverschillen zijn niet afwezig, maar ontstaan vanuit en dragen bij aan de sterke onderlinge familiebanden. De vorm van autonomie die volgens Szydlík voortvloeit uit intergenerationele solidariteit is autonomie waarbij er geen contact bestaat tussen de afzonderlijke generaties. Deze opvatting over autonomie sluit niet aan bij de ervaringen van intergenerationeel samenwonen. De humanistische opvatting van relationele autonomie (Laceulle, 2018) daarentegen sluit wel aan bij de ervaringen van intergenerationeel samenwonen. De deelnemers ervaren een grote mate

van autonomie *doordat* ze zich thuis voelen in de manier waarop ze wonen. Ze voelen zich nauw verbonden met hun ouders, of met hun kinderen en kleinkinderen. De ruimte om hen heen versterkt dat thuisgevoel, en biedt tegelijkertijd ook de mogelijkheid om aan te rommelen een eigen plekje te creëren. Het conflict tussen autonomie en afhankelijkheid van anderen dat Derkx (2016) benoemt heb ik ook opgemerkt. Dit onderzoek heeft geen verdere inzichten gegeven over hoe die twee zich precies tot elkaar verhouden, behalve dat het voor de deelnemers geen onderwerp is dat naar voren komt. Het is goed mogelijk dat de deelnemers zich ook erg thuis hadden gevoeld als ze voor een andere woonvorm hadden gekozen, en achteraf zou dat ook een goede interviewvraag zijn geweest.³² Maar duidelijk is dat intergenerationele samenwonen vanuit een positieve keuze leidt tot een veilige basis van waaruit mensen zich verhouden tot de buitenwereld om hen heen.

Autonomie en zelfontplooiing (Derkx, 2011) betekenen dat iemand zichzelf kan blijven ontwikkelen, tot volle ontplooiing kan komen als de persoon die zij is, op welke leeftijd dan ook. De oudste twee deelnemers aan dit onderzoek zijn inmiddels aangekomen in de levensfase waarin ze niet meer zelfstandig kunnen wonen. Ondanks hun afgenomen zelfredzaamheid hoeven ze niet te verhuizen naar een verpleeghuis, ze kunnen hun eigen leven blijven voortzetten. Na een eventuele verhuizing uit hun eigen omgeving zouden ze meer afhankelijk worden van hun kinderen of vrijwilligers om contact te onderhouden met hun sociale netwerk. Dat netwerk is belangrijk voor hun autonomie en zelfontplooiing, en dankzij hun intergenerationele woonconstructie kunnen ze dat zelf blijven onderhouden. Hun *haven* leidt tot *heaven*: een plek waar mensen tot (zelf)ontplooiing kunnen komen en waar ze zich verbonden weten met gelijkgestemden (Duyvendak, 2009). Voor mensen die nog jonger zijn werkt dat op dezelfde manier. Met het ervaren van die verbondenheid hebben ze toegang tot een belangrijke bron voor zingeving (Alma, 2018). Dat ze in een andere woonvorm misschien precies dezelfde, of juist heel andere mensen waren geworden doet daar niets aan af.

Aanbeveling voor beleid en financiering

Cheung et al. (2013) stellen dat zich ergens thuis voelen een heel scala aan voordelen heeft: mensen hebben een optimistischere verwachting van het leven en de toekomst, en zijn niet vervreemd van hun omgeving. Dat heeft een gunstige uitwerking op diezelfde omgeving: mensen die zich thuis voelen zijn toleranter ten opzichte van anderen, hebben meer sociale participatie, sociale cohesie, en dat draagt weer bij aan de maatschappij door sociale en economische maximalisatie (Cheung et al., 2013). Ook de vaststelling dat intergenerationeel samenwonen leidt tot minder eenzaamheid onder ouderen zou grote voordelen voor de samenleving kunnen opleveren (De Jong Gierveld et al., 2012). Mensen die intergenerationeel willen samenwonen kunnen dat alleen realiseren in gemeentes die daar aan meewerken. Op basis van de *best practices* uit dit onderzoek en de voordelen die uit de theorie naar voren komen zouden overheden er goed aan doen eenduidig beleid te ontwikkelen voor mensen anders willen wonen dan in de gangbare huisvesting voor gezinnen of ouderen mogelijk is. Dit is tegelijkertijd ook een pleidooi om niet alleen te bouwen voor specifieke doelgroepen, zoals ouderen of gezinnen, maar ook voor mensen die intergenerationeel willen wonen of in

³² Alleen Esmee heeft deze vraag expliciet beantwoord: ze voelde zich na bijna 20 jaar in verschillende woonplaatsen pas weer echt thuis toen ze met haar gezin bij haar ouders introk.

een wijk met een meer diverse populatie. Een breder aanbod van financieringsvormen zou daar goed bij aansluiten.

Succesfactoren voor intergenerationeel samenwonen

Op grond van het antwoord op de onderzoeksvraag, en mijn eigen analyse daarvan, kom ik tot een aantal succesfactoren van intergenerationeel samenwonen. Deze opsomming is verre van volledig, en kan ongetwijfeld uit de praktijk worden aangevuld door ervaringsdeskundigen.

Betrek een huis met voldoende ruimte. Het is prettig om elk een eigen (onofficiële) ingang te hebben, net als een eigen deel van de tuin.

Geef elkaar ruimte. Voor de eerste generatie betekent dat: wees terughoudend in het binnenlopen van je kinderen en kleinkinderen, maar verwelkom ze als ze bij jou op binnenkomen.

Wees flexibel, maar bewaak daarbij wel je eigen ruimte. Geef aan waar je grenzen liggen. Spreek ergernissen uit, maar wees ook in staat om sommige dingen los te laten.

Zoek binnen het samenwoonverband taken die bij je passen.

Indien er gezocht wordt naar een nieuwe woonplaats: zoek uit in welke gemeentes intergenerationeel samenwonen mogelijk is.

Spreek van te voren de financiën goed door, en houd daarbij rekening met de belangen van eventuele andere gezinsleden (bijvoorbeeld in verband met de nalatenschap bij overlijden).

Realiseer je dat intergenerationeel samenwonen “een relatie met z’n vieren” is. Een relatie moet onderhouden worden. Je leert elkaars goed kennen, maar daar horen ook eventuele minder prettige kanten bij.

Sta elkaar bij in verdrietige periodes, maar deel ook gezelligheid en vier samen feest.

6 Discussie

Dit onderzoek richt zich op een sterk afgebakende onderzoeksgroep: Nederlanders zonder recente migratieachtergrond, die vanuit een positieve keuze intergenerationeel samenwonen. De onderzochte groep is bovendien afgebakend doordat alle deelnemers buiten de randstad wonen, en niet in een stad. En hoewel de ene familie wat meer mogelijkheden heeft dan de andere familie, beschikken ze bovendien over de financiële middelen om vastgoed in eigendom te hebben. Bovendien zijn het families met positieve ervaringen, die graag hun ervaringen delen met anderen. De onderzochte groep is dus niet representatief voor de Nederlandse bevolking. Mensen die vanuit een negatieve keuze intergenerationeel samenwonen, of door andere omstandigheden gedreven, komen niet aan het woord (afgezien van twee artikelen in een krant en een tijdschrift). Om een breder en genuanceerd beeld te krijgen van intergenerationeel samenwonen in Nederland zou er onderzoek gedaan moeten worden bij Nederlanders met verschillende achtergronden (cultuur, migratie), in woonplaatsen met meer variatie, en onder families met andere financiële mogelijkheden. Het zou ook interessant zijn te onderzoeken of er families zijn die na intergenerationeel samenwonen weer uit elkaar zijn gegaan, en wat hun ervaringen zijn. Ook andere gezinssamenstellingen kunnen interessant zijn voor onderzoek. De deelnemende families in dit onderzoek zijn alle zes traditionele gezinnen van moeders en vaders met kinderen. Dat maakt ook nieuwsgierig naar de ervaringen van intergenerationeel samenwonende families met andere gezinssamenstellingen.

Intergenerationeel samenwonen is een complex geheel van relaties, er spelen talloze onderwerpen mee. Ik heb maar een klein deel van deze onderwerpen onderzocht. Ik heb onderwerpen als liefde, levensbeschouwing, beroep, geld, familieverleden, niet verder uitgediept. Dit had wellicht tot andere uitkomsten geleid, en ook deze onderwerpen zijn de moeite van een nader onderzoek waard. Ik heb ook geen van de schoonkinderen geïnterviewd, alleen schoondochter Dineke (48) schoof halverwege het interview met haar man Coen (48) aan. Ook in de artikelen in de kranten en tijdschriften worden voornamelijk eigen kinderen geïnterviewd. De beleving van schoonkinderen binnen intergenerationeel samenwonen zou mijns inziens ook een eigen onderzoek verdienen.

De helft van de families die ik interviewde woont op de plek waar de eerste generatie het grootste deel van hun leven heeft doorgebracht, de andere drie families begonnen samen in een nieuw huis of zelfs in een nieuwe woonplaats. Of dit verschil maakt voor de deelnemende families heb ik niet onderzocht. Eckersley (2017) stelt dat voor ouderen niet in de eerste plaats hun huis zelf, maar vooral het leven dat er zich in heeft afgespeeld bijdraagt aan het gevoel ergens thuis te zijn. En De Jong et al. (2012) concluderen dat ouderen het liefst in hun eigen huis willen blijven wonen. Dat suggereert dat intergenerationeel samenwonen meer kans van slagen heeft als de tweede en derde generatie bij de eerste generatie intrekt. Het hangt wellicht ook samen met hoe honkvast de eerste generatie gedurende het leven is geweest. In dit onderzoek heb ik dit onderwerp laten liggen, maar het roept op tot vervolgonderzoek.

Er wordt op meer terreinen onderzoek gedaan naar intergenerationeel samenwonen, zoals het boek dat architectenbureau BETA³³ een dezer dagen uitbrengt over dit onderwerp. Het zou

³³ <https://beta-office.com/>

goed zijn om onderzoek uit verschillende disciplines bij elkaar te leggen. De uitkomsten kunnen elkaar wederzijds aanvullen en versterken, zodat er beter ingespeeld kan worden op de behoefte aan intergenerationeel samenwonen en zodat duidelijk wordt op welke gebieden er nog kennislücken bestaan.

Het in kaart brengen van wensen en grenzen zou kunnen bijdragen aan het ontwikkelen van eenduidig beleid over intergenerationeel samenwonen. Nu verschilt dat sterk per gemeente. Sommige gemeentes geven intergenerationeel samenwonende families alle medewerking en houden er bij het ontwikkelen van nieuwe wijken zelfs al rekening mee. In een andere gemeente moet aan allerlei (papier)voorwaarden worden voldaan, en in weer andere gemeentes wordt intergenerationeel samenwonen beschouwd als een illegale woonvorm. Zeker met het oog op de toekomstige ontwikkelingen rond woonruimte voor ouderen en tekorten in de zorg zouden gemeentes er goed aan doen een eenduidig beleid te hanteren voor mensen die anders willen wonen dan de traditionele huisvesting voor gezinnen toelaat.

Ook meer variatie in hypotheekvormen, op naam van meer dan twee volwassenen, zou bijdragen aan het eenvoudiger maken van intergenerationeel samenwonen. De volwassenen uit beide generaties worden op die manier erkend als zelfstandig functionerende personen, wat in de huidige samenleving als iets positiefs wordt beschouwd.

7 Ethische reflectie

In deze ethische reflectie reflecteer ik op mijn rol als onderzoeker gedurende het onderzoekstraject. Ik behandel een aantal onderwerpen in willekeurige volgorde en verwijst daarbij naar de belangrijkste punten uit de Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit (KNAW, 2018).

Validiteit en betrouwbaarheid

Om data te verzamelen heb ik drie verschillende onderzoeksmethodes gebruikt. Triangulatie van deze drie databronnen leverden een breder beeld op dan wanneer ik alleen interviews gebruikt had. De validiteit van de uitkomsten werd zo groter (Boeije, 2016). Participatieve observatie leverde data op over hoe families die intergenerationeel samenwonen gehuisvest zijn, hoe de ruimte is verdeeld en hoe de omgang met elkaar is. En de empirische bronnen leverden meer ervaringen met intergenerationeel samenwonen op, maar ook meer manieren waarmee die ervaringen worden omschreven. Een voorbeeld is het woord 'schoonheid' dat een geïnterviewde in *De Volkskrant* gebruikt. Ook kon ik uit de kranten- en tijdschriftenartikelen bijvoorbeeld opmaken dat er bij intergenerationeel samenwonende families vaak vaste wekelijkse eetafspraken bestaan, terwijl die in de families die ik interviewde toevallig niet voorkomen.

De data van het onderzoek werden toegankelijk gemaakt voor mijn beoordelaars via de beveiligde digitale opslagruimte van de UvH. In de referentielijst heb ik bovendien alle linkjes vermeld die toegang geven tot de gebruikte kranten- en tijdschriftenartikelen (eerlijkheid, KNAW, 2018). Gedurende het hele onderzoekstraject heb ik memo's gemaakt over gedachtesprongen en mogelijke interpretaties van de onderzoeksgegevens. Ik denk wel dat ik achteraf nog meer gestructureerde te werk had kunnen gaan door echt elke stap vast te leggen. Voor de participerende observaties heb ik bijvoorbeeld meteen na de interviews memo's gemaakt, maar ik heb er niet aan gedacht om alles wat me later te binnen schoot daaraan toe te voegen (transparantie, KNAW, 2018; Boeije, 2016). De contacten met deelnemers had ik achteraf beter ook nog op papier kunnen zetten. Die verliepen grotendeels per WhatsApp, en dat is een kwetsbaar systeem als daar geen back-ups van worden gemaakt. Veel van mijn bevindingen en conclusies zijn gebaseerd op het coderen in Atlas.ti. Om het coderingsproces navolgbaar te maken heb ik het codeerschema toegevoegd als bijlage 4.

Objectiviteit en intersubjectiviteit

Bij dit onderzoek speelden persoonlijke voorkeuren/aandachtsgebieden van mij als onderzoeker: intergenerationaliteit, thuis voelen en ruimte zijn thema's die in mijn studie, maar ook in mijn eigen leven regelmatig opduiken. Een andere onderzoeker had ongetwijfeld een andere invalshoek gehad en waren andere thema's opgevallen.

Tijdens de interviews ontstond een zekere mate van intersubjectiviteit. In de eerste plaats omdat ik als onderzoeker ook mede het verhaal vormde dat de deelnemer vertelde (Hammack, 2011). Eén van de respondenten, waarmee ik in contact kwam via een studiegenoot, en ik bleken gemeenschappelijke vrienden te hebben. Haar ouders kennen bovendien een neef van mij. De gesprekken kregen daardoor als vanzelf een iets persoonlijker karakter. Ik was eerder geneigd om ook iets te vertellen over mijn eigen ervaringen met bepaalde onderwerpen. Bij een andere familie vroeg ik uit persoonlijke interesse door op een bepaalde onderwerp. En het huis van weer een andere familie kwam mij bekend voor: ik was in het verleden eens op

bezoek geweest bij de vorige bewoners. Weer een andere deelnemer deed me sterk denken aan mijn eigen oma. Kortom, bij elke familie en in elk interview was er wel iets waardoor ik niet helemaal objectief het interview afnam. Objectiviteit in onderzoek bestaat niet (Boeije, 2016).

Binnen deze mate van subjectiviteit heb ik echter geprobeerd mijn onderzoek zo objectief mogelijk uit te voeren, en om het vervolgens zo objectief mogelijk op te schrijven (onafhankelijkheid, KNAW, 2018). Ik denk daarom dat een onderzoeker met andere persoonlijke interesses zich wellicht gefocust had op andere details, maar dat de strekking van de uitkomsten overeen gekomen zouden zijn met die van dit onderzoek. Dat enige mate van subjectiviteit wetenschappelijk onderzoek ook niet negatief beïnvloedt blijkt overigens ook uit een krantenartikel van de hand van mijn scriptiebegeleider dat ik voor dit onderzoek gebruikt heb. Het onderwerp intergenerationeel samenwonen bleek achteraf niet toevallig op haar mogelijke onderwerpenlijst voor afstudeerders terecht gekomen te zijn.

In sommige gesprekken nam ik overigens ook de rol aan van geestelijk verzorger. Ik wilde niet alleen maar een ‘zakelijke’ onderzoeker zijn, maar ik wilde ook graag iets teruggeven. Als eenmalige gesprekspartner nam ik de tijd om te luisteren naar de levensverhalen van sommige deelnemers, ook al hadden die niet direct met het onderzoeksonderwerp te maken. Interesse in mensen en naar hen willen luisteren is mijns inziens inherent aan het vak van geestelijk verzorger. En daartoe ben ik na het voltooien van deze afstudeerscriptie tenslotte opgeleid.

Afwegingen rond formulering

Tijdens het schrijven van deze masterscriptie stuitte ik een paar keer op een lastige afweging over hoe ik bepaalde onderwerpen het beste op papier kon zetten. Hoe ver kan ik bijvoorbeeld gaan in mijn beschrijvingen van de woonhuizen van de deelnemende families? Hoe zorg ik ervoor dat er een goed beeld ontstaat, maar dat de deelnemers niet te gemakkelijk te identificeren zijn? Te weinig opschrijven gaat ten koste van de overtuigingskracht van de uitkomsten, te veel opschrijven kan ten koste komen van de anonimiteit van de participanten. Academische zorgvuldigheid en verantwoordelijkheid (KNAW, 2018) waren in conflict met mijn zorgvuldigheid en verantwoordelijkheid naar de participanten toe. Ik denk dat ik uiteindelijk een goede tussenvorm gevonden heb door bepaalde details weg te laten zonder dat dat ten koste gaat van de algemene impressie.

Een paar citaten die ik spannend vond (weet de andere generatie dat deze deelnemer op die manier over een bepaald onderwerp denkt?) heb ik voorgelegd aan de betrokken respondent. Eén citaat betrof een uitspraak van een van de oudste respondenten. Ik wilde het citaat niet zomaar aan het verhaal toevoegen, maar ik wilde deze deelnemer ook niet lastig vallen met een overbodige vraag. Op grond van de interviews met beide generaties schatte ik in dat wat deze respondent vertelde, geen verrassing voor de tweede generatie was. Daarom besloot ik het citaat toch aan haar dochter voor te leggen in plaats van aan deze deelnemer zelf. De dochter had geen bezwaar tegen het gebruiken van het citaat. Op verzoek van een andere respondent heb ik aan een van de voorgelegde citaten een paar woorden toegevoegd. De strekking van het citaat veranderde daar niet door, maar de intentie werd wel duidelijker.

Taalgebruik

‘Vermijd de je-vorm!’ waarschuwde mijn scriptiebegeleider een paar keer in de voorlaatste versie van deze scriptie. Ongemerkt gleed ik toch steeds terug in het taalgebruik waar ik in

mijn werk als redacteur en verslaggever aan gewend was geraakt. Ik corrigeerde keurig al te populair geschreven passages. Maar in het allerlaatste stukje van de conclusie richt ik mij weer direct op diezelfde lezer die ik in de krant probeerde te betrekken bij het onderwerp, de lezer die informatie op een rijtje zoekt. Daarom heb ik heel bewust het lijstje met succesfactoren niet in wetenschappelijk taalgebruik geschreven, maar in ‘krantentaal’.

8 Referenties

Literatuur

- Alma, H. (2018). *De kunst van het samenleven. Een pleidooi voor een pluralistisch humanisme*. VUBPRESS.
- Beck, A. F. (2020) What is co-housing? Developing a conceptual framework from the studies of Danish intergenerational co-housing, *Housing, Theory and Society*, vol. 37:1, pp. 40-64.
<https://doi.org/10.1080/14036096.2019.1633398>
- Boeije, H. (2016). *Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en doen*. Boom.
- Bos, P., Cornielje, S., & Laceulle, H. (2021). Meaning Making Among Older People in the Bible Belt in The Netherlands. *Anthropology & Aging. Journal of the Association for Anthropology, Gerontology, and the Life Course*, 42(2), pp. 68-85.
<https://doi.org/10.5195/aa.2021.282>
- Campbell, E.J. (2020). *RACAR: revue d'art canadienne / Canadian Art Review*, Vol. 45, No. 2 (2020), pp. 7-14
- Chen F., Shen K. & Ruan H. (2021). The mixed blessing of living together or close by. *Demographic Research*, Vol. 44, pp. 563-594.
- Cheung C., Wang L. & Chan R.K. (2013). Differential Impacts of Stressors on Sense of Belonging. *Social Indicators Research*, Vol. 113, No. 1 (August 2013), pp. 277- 297.
- Damsma D. (1993) *Het Hollandse huisgezin (1560-heden)*. Kosmos.
- Derkx, P. (2011). *Humanisme, zinvol leven en nooit meer 'ouder worden'. Een levensbeschouwelijke visie op ingrijpende biomedisch-technologische levensverlenging*. VUBPRESS.
- Derkx, P. (2016). Humanism as a meaning frame. In: Pinn, A.B. (ed). (ed). *What Is Humanism and Why Does It Matter?* Routledge, pp. 42-58.
- Derkx, P., Bos, P, Laceulle, H., & Machielse, A. (2019). Meaning in life and the experience of older people. *International Journal of Ageing and Later Life*, December 2019.
<https://doi.org/10.3384/ijal.1652-8670.19467>
- DeWalt K.M. & DeWalt, B.R. (2011), *Participant Observation: A Guide for Fieldworkers*. Rowman.
- Dunifon R.E., Ziolo-Guest K.M. & Kopko K. (2014). Grandparent Coresidence and Family Well-Being: Implications for Research and Policy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, July 2014, Vol. 654, Family Complexity, Poverty, and Public Policy, pp. 110-126.
- Duyvendak, J.W (2009). Thuisvoelen. Een korte introductie op drie artikelen. *Sociologie*, jaargang 5, 2009, pp. 257-260.

- Eckersley, S. (2017) Changing Places, Changing People. Critical Heritages of Migration and Belonging. *Anthropological Journal of European Cultures* , 2017, Vol. 26, No. 2, pp. 1-5.
- Furstenberg F. F., Sten Hartnett C., Kohli M. & Zissimopoulos J.M. (2015). The Future of Intergenerational Relations in Aging Societies. *Daedalus*, Vol. 144, No. 2, pp. 31-40.
- Girard R. (2004) Belonging (vertaling Grayson R., 2016). *Contagion: Journal of Violence, Mimesis, and Culture* , Vol. 23, No. 1 (Spring 2016), pp. 1-12.
- Hammack, P. L. (2011). Narrative and the politics of meaning. *Narrative Inquiry*, 21(2), 311-318.
<https://doi.org/10.1075/ni.21.2.09ham>
- Hupkens S., Machielse A., Goumans M. & Derkx P. (2018). Meaning in life of older persons: An integrative literature review. *Nursing Ethics* Vol. 25(8) pp. 973–991.
- Izuhara M. (2010). *Ageing and Intergenerational Relations: Family Reciprocity from a Global Perspective*. The Policy Press,
- Jong de, P., Rouwendal J., Hattum van, P. & Brouwer, A. (2012). Housing Preferences of an Ageing Population. Investigation in the Diversity Among Dutch Older Adults. *Netspar discussion papers*. DP07/2012-024.
- Jong Gierveld de, J., Dykstra P.A. & Schenk, N. (2012) Living arrangements, intergenerational support types and older adult loneliness in Eastern and Western Europe. *Demographic Research*, Vol. 27, pp. 167-200.
- KNAW; NFU; NWO; TO2-federatie; Vereniging Hogescholen; VSNU (2018): *Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit*. DANS.
<https://doi.org/10.17026/dans-2cj-nvwu>
- Laceulle, H. (2018) *Aging and Self-Realization. Cultural Narratives about Later Life* Bielefeld: transcript Verlag.
<https://doi.org/10.14361/9783839444221>
- Lamb, S. (2007). Lives outside the family: gender and the rise of elderly residences in India. *International Journal of Sociology of the Family* Vol. 33, No. 1, Aging in Asia, pp. 43-61.
- Li B. & Shin H.B. (2013) Intergenerational Housing Support Between Retired Old Parents and their Children in Urban China. *Urban Studies* Vol. 50, No. 16, pp. 3225-3242.
- Macat Team, The (Whitacker, E.), (2017). *An Analysis of Marcel Mauss's the Gift : The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*, Macat International Limited.
- Nelson A. (2018). *Small is Necessary. Shared Living on a Shared Planet*. Pluto Press.
- Neuman, W.L. (2014). *Understanding research*. Pearson Education Limited.
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*. 3rd Edition, Sage.
- Petersen, W. (1960) The Demographic Transition in the Netherlands. *American Sociological Review*, Vol. 25, No. 3 (Jun., 1960), pp. 334- 347. American Sociological Association.

- Pinn, A.B. (2016). Preface. In: Pinn, A.B. (ed). *What Is Humanism and Why Does It Matter?* Routledge, pp.vii-xii.
- Planbureau voor leefomgeving (2013) *Vergrijzing en ruimte. Gevolgen voor de woningmarkt, vrijetijdsbesteding, mobiliteit en regionale economie.*
- Pilkauskas N.V. & Cross C. (2018) Beyond the Nuclear Family: Trends in Children Living in Shared Households. *Demography*, Vol. 55, No. 6, pp. 2283-2297.
- Portacolone E., Johnson J.K., Halpern J. & Kotwal A. (2020). Seeking a Sense of Belonging. *Generations: Journal of the American Society on Aging*, Fall 2020, Vol. 44, No. 3, Come Together: Preventing Social Isolation and Loneliness, pp. 1-8.
- Prandini, R. (2014). Family Relations as Social Capital. *Journal of Comparative Family Studies*, Vol. 45, No. 2, Special Issue: The Transformation of Family Relationships in Italy, pp. 221-234.
- Ruggles S. & Heggeness M. (2008). Intergenerational Coresidence in Developing Countries. *Population and Development Review*, Vol. 34, No. 2 (Jun., 2008), pp. 253-281.
- Stavenuiter M. & van Dongen M.C. (2008) *Gemeenschappelijk wonen: een literatuurstudie.* Verweij-Jonker Instituut.
- Selig, S., Tomlinson, T. & Hickey, T. (1991) Ethical Dimensions of Intergenerational Reciprocity: Implications for Practice. *The Gerontologist* Vol. 31, No. 5, pp. 624-630.
- Silverstein M., Conroy S.J., Wang H., Giarrusso R. & Bengtson V.L. (2002) Reciprocity in Parent-Child Relations Over the Adult Life Course. *Journal of Gerontology*. 2002, Vol. 57B, No. 1, pp. 3-13.
- Verschuren, P.J.M. (2015) *Probleemstelling voor een onderzoek.* Unieboek/Het Spectrum.

Empirische documenten

https://www.ad.nl/nieuws/drie-generaties-een-huis~a10d3c3f/?cb=d4a3c908462948fda44f4cdc859ae9bc&cb=79a6cec927a4ecd35b589601321a8f2d&auth_rd=1&auth_rd=1 Jeroen Kreule (13-06-16), geraadpleegd op 11-2-2023.

<https://www.vriendin.nl/persoonlijke-verhalen/3-generaties-onder-1-dak/> zonder auteursvermelding (zonder publicatiedatum), geraadpleegd op 11-5-2023.

<https://www.bd.nl/oss-e-o/boerderij-zo-ingenieus-verbouwd-dat-drie-generaties-samen-en-toch-apart-onder-hetzelfde-dak-wonen~a6d7cc0c/> zonder auteursvermelding (03-04-21), geraadpleegd op 11-2-2023.

<https://www.bd.nl/meierij/drie-generaties-wonen-samen-onder-een-dak-mam-bemoeit-zich-nergens-mee~a496cef78/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F> Kim van Hout (23-07-20), geraadpleegd op 11-2-2023.

<https://debezieling.nl/generaties/> René Grotenhuis (26-10-2018), geraadpleegd op 11-2-2023.

<https://decorrespondent.nl/13157/drie-generaties-onder-een-dak-klinkt-gezellig-maar-het-is-pure-woningnood/244e5d9a-dcd1-09ef-3a90-4cda1bff162d> Josta van Bockxmeer (3-3-2022), geraadpleegd op 10-5-2023.

<https://webreader.tijdschrift.nl/article/vriendin/editie-33--2022-i554185/inwonen-bij-je-schoonouders-is-natuurlijk-allesbehalve-romantisch-a15498> Joan Makenbach (nr. 33, 2022), geraadpleegd op 10-5-2023.

<https://www.flowmagazine.nl/levenslessen/marjolijn-woont-samen-met-haar-gezin-ouders-en-schoonouders.html?referrer=https%3A%2F%2Fwww.startpage.com%2F> Rachel Vieth (zonder publicatiedatum), geraadpleegd op 11-5-2023.

<https://www.flowmagazine.nl/levenslessen/samenwonen-met-anderen-3-verhalen-over-creatieve-woonoplossingen-mensen.html> Juliëtte Eichholtz (nr 9-2021), geraadpleegd op 11-5-2023.

<https://www.gelderlander.nl/overig/wil-jij-met-je-schoonmoeder-onder-een-dak-wonen~a13044e9/> Sanne Riepkema (07-07-17), geraadpleegd op 23-1-2023.

<https://onstwedde.info/welkom-in-onstwedde/welkom-in-onstwedde-detail/article/familie-meijer-drie-generaties.html> Zonder auteursvermelding (26-8-2019), geraadpleegd op 11-2-2023.

<https://www.oudersvanu.nl/nieuws/met-drie-generaties-in-een-huis-alleen-met-mijn-eigen-gezin-wonen-zou-ik-saai-vinden/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.startpage.com%2F>

Philippine Dike-Dankelman (28-3-2023), geraadpleegd op 22-5-2023.

<https://www.volkskrant.nl/mensen/drie-generaties-in-een-huis-hoe-houd-je-dat-gezellig~b5f54fa5/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.startpage.com%2F> Kirsten Hannema (5-10-2018), geraadpleegd op 11-2-2023.

https://www.uvh.nl/uvh.nl/up/ZgifklsJmaH_trouw_opinie_8_november_Pien_Bos.jpg Pien Bos (8 november 2016), geraadpleegd op 15-5-2023.

<https://www.trouw.nl/opinie/wat-goed-dat-uslu-strijdt-voor-de-bibliotheek~bff95e03/> Henk Houwers (16-5-2023), geraadpleegd op 16-5-2023.

<https://www.margriet.nl/persoonlijk/lydia-er-is-op-ons-erf-altijd-reuring-er-komen-ook-veel-vrienden-over-de-vloer-het-voelt-haast-italiaans-aan~b1286130/> Nicole Gabriels (17-5-2023), geraadpleegd op 26-5-2023.

<https://www.psychologiemagazine.nl/artikel/generatiewonen-drie-gezinnen-namen-hun-schoonouders-in-huis/> Anna Myrthe Korteweg (16-1-2020), geraadpleegd op 23-1-2023. Met dank aan de auteur en de redactie van PM.

9 Bijlagen

Bijlage 1 Informatiebrief

Onderzoek naar families die met (minstens) drie generaties bij elkaar wonen (intergenerationeel wonen)

Beste deelnemer,

bedankt voor uw deelname aan mijn afstudeeronderzoek naar intergenerationeel wonen!

Informatie over het onderzoek:

Voor mijn afstudeerproject aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht zoek ik families die met drie generaties bij elkaar of naast elkaar wonen. Misschien is er gekozen voor deze manier van samen wonen om een financiële of praktische reden. Ik ben vooral benieuwd of er daarnaast nog meer aspecten zijn aan het samenwonen met meerdere generaties van één familie en met name de beleving daarvan. Meedoen kost ongeveer een uur. Ik kom dan dit voorjaar een keer op bezoek voor een interview op een moment dat het u uitkomt. Het interview wordt door mij opgenomen en uitgetypt, en het uitgetypte transcript wordt gebruikt voor het onderzoek. Per familie zoek ik een deelnemer uit de middelste en uit de oudste generatie, maar als er maar één persoon mee wil doen is dat ook prima.

Duur van het onderzoek

Het totale onderzoek is naar verwachting in augustus afgerond. U kunt op elk moment uw medewerking stopzetten, u hoeft dan geen reden op te geven. De gegevens die er op dat moment verzameld zijn mogen wel gebruikt worden door de onderzoeker.

Wat doen we met uw gegevens?

Doet u mee met het onderzoek? Dan geeft u ook toestemming om uw gegevens te verzamelen, gebruiken en bewaren. Ik verzamel, gebruik en bewaar uw gegevens om de vragen van dit onderzoek te kunnen beantwoorden, en om over de resultaten te kunnen publiceren.

Om uw privacy te beschermen wordt uw naam vervangen door een code. Voor citaten in de publicatie die volgt op het onderzoek worden er verzonnen namen gebruikt. Niemand zal kunnen terughalen dat het over u gaat. De namenlijst wordt tijdens het onderzoek op een beveiligde locatie bewaard, en na het onderzoek vernietigd. Tijdens het onderzoek kunnen alleen de onderzoeker en de begeleidende docenten uw naam en andere persoonlijke gegevens inzien. Ook de overige gegevens worden na afloop van het onderzoek vernietigd. Als daar iets in verandert zal ik u op de hoogte stellen en indien nodig opnieuw om toestemming vragen.

Om aan te kunnen tonen dat er daadwerkelijk personen aan het onderzoek hebben deelgenomen en ik geen gegevens hebben verzonnen worden de toestemmingsformulieren beveiligd en digitaal gearchiveerd gedurende maximaal 10 jaar. Omdat er geen namenlijst met codes meer is, is dan niet meer te herleiden van wie welke gegevens zijn.

Heeft u vragen?

Vragen over het onderzoek kunt u stellen aan mij via (e-mail) of (telefoonnummer).

Wilt u meedoen?

U vertelt de onderzoeker of u de informatie begrijpt en of u wel of niet wilt meedoen. Wilt u meedoen? Dan vult u het toestemmingsformulier in dat u bij deze informatiebrief vindt. U en de onderzoeker krijgen allebei een getekende versie van deze toestemmingsverklaring.

Bijlage 2 Formulier voor *informed consent*

Toestemmingsformulier deelnemer

Onderzoek naar intergenerationeel samenwonen

Voor de deelnemer

Ik heb de informatiebrief gelezen. Ook kon ik vragen stellen. Mijn vragen zijn goed genoeg beantwoord. Ik had genoeg tijd om te beslissen of ik meedoe.

Ik weet dat meedoen vrijwillig is. Ook weet ik dat ik op ieder moment kan beslissen om toch niet mee te doen met het onderzoek, of om ermee te stoppen. Ik hoef dan niet te zeggen waarom ik wil stoppen. De gegevens die tot dat moment verzameld heeft mag de onderzoeker wel gebruiken.

Ik geef de onderzoeker toestemming om mijn gegevens te verzamelen en gebruiken. De onderzoeker doet dit alleen om de onderzoeksvraag van dit onderzoek te beantwoorden. Als er gedurende het onderzoek iets verandert in mijn gegevens (telefoonnummer, adres) geef ik dat door aan de onderzoeker.

Ik weet dat voor de uitvoering van het onderzoek sommige mensen (de onderzoeker en de begeleidende docenten) mijn gegevens kunnen inzien. Ik geef deze mensen toestemming om gedurende het onderzoek mijn gegevens in te zien.

Ik wil meedoen aan dit onderzoek.

Mijn naam is (deelnemer):

Datum:

Handtekening:

Voor de onderzoeker

Ik verklaar dat ik de deelnemer volledig heb geïnformeerd over het genoemde onderzoek.

Als er tijdens het onderzoek informatie bekend wordt die de toestemming van de deelnemer zou kunnen beïnvloeden, dan breng ik haar/hem daarvan tijdig op de hoogte.

De onderzoeker: Margriet Hunse

(e-mail), (telefoonnummer)

Datum:

Handtekening:

Bijlage 3 overzicht van interviewvragen/thema's

Heel fijn dat u/je mee wilt doen aan dit onderzoek naar intergenerationeel samenwonen. Ik wil graag eerst vragen naar wat algemene informatie over degene met wie ik in gesprek ben.

Leeftijd

Werk

Aangesloten bij een kerk?

Met wie woon je hier?

Gezinssamenstelling (meer kinderen/zussen/broers)

Hoe lang wonen jullie in deze samenstelling?

Hoe is het zo gelopen dat jullie hier samen wonen?

Hoe zou je je familie omschrijven?

Wat waren de verwachtingen? In hoeverre zijn die uitgekomen? (hoe ziet dagelijkse praktijk er uit? Wie springt bij, richting, of niet)

Wat is heel anders dan verwacht?

Zijn er afspraken over het wonen? (bv privacy)

Zijn er dingen waar jullie het helemaal niet over eens zijn? Hoe wordt dat opgelost?

Zijn er dingen die je niet deelt met je kinderen/ouders?

Hoe worden oude rolpatronen ingevuld? Als ouder/kind van...

Gezamenlijke activiteiten?

Is er iets in het samenwonen veranderd naarmate de (klein)kinderen ouder werden? (meer/minder/anders contact)

Hoe kijken andere familieleden (kinderen/zussen en broers) aan tegen jullie woonsituatie?

Onder welke voorwaarden kan deze woonvorm (blijven) bestaan?

Wat levert het wonen jou op persoonlijk gebied op?

Wil je iets toevoegen waar we het nog niet over hebben gehad?

Heb je nog vragen aan mij?

Heel hartelijk bedankt voor het meedoen!

Bijlage 4 Codeerschema

Actief blijven 1e generatie	<ul style="list-style-type: none"> - genoemd door 1e gen - genoemd door 2e gen
Beleid	<ul style="list-style-type: none"> - banken/hypotheek - beleid gemeente/overheid
Bijdragen aan thuisgevoel ander	<ul style="list-style-type: none"> - 1e gen aan 2e gen - 2e gen aan 1e gen
Bijspringen	<ul style="list-style-type: none"> - 1e aan 2e generatie - 2e aan 1e generatie
Buitenwereld	<ul style="list-style-type: none"> - meningen van anderen over igsw - terugtrekken uit de buitenwereld - contact met de directe omgeving
Eigen ruimte afbakenen	<ul style="list-style-type: none"> - letterlijk - figuurlijk: grenzen
Elkaar goed leren kennen	<ul style="list-style-type: none"> - positief - negatief
Fysieke ruimte	<ul style="list-style-type: none"> - huis - tuin
Grenzen/voorwaarden	<ul style="list-style-type: none"> - scheiding - overlijden 2e gen meer ruimte gunnen als kleinkinderen - de deur uit zijn - ruzie
Igsw in familie	<ul style="list-style-type: none"> - word genoemd
Indeling	<ul style="list-style-type: none"> - huis - tuin
Kleinkinderen	<ul style="list-style-type: none"> - wel betrokken bij opvoeding - niet betrokken bij opvoeding - band opbouwen
Meningsverschillen	<ul style="list-style-type: none"> - komen niet voor - ergernissen meteen uitspreken
Onderlinge omgang	<ul style="list-style-type: none"> - gaat vanzelf - bewust moeite voor doen - is een beetje anders met schoonkind
Ruimte geven	<ul style="list-style-type: none"> - 1e gen geeft ruimte aan de ander - 1e gen kan dingen laten gaan - 2e gen geeft ruimte aan de ander - 2e gen kan dingen laten gaan
Samen doen	<ul style="list-style-type: none"> - werkafspraken - gezellig samen iets doen, spontaan - gezellig samen iets doen, afspraak
Taakverdeling	<ul style="list-style-type: none"> - afgesproken - stilzwijgend, vanzelf ontstaan

Thuis zijn/ thuisvoelen	<ul style="list-style-type: none"> - verbondenheid - geborgenheid - gezelligheid - dezelfde dingen belangrijk vinden
Toekomst 3 ^e generatie (hier ook wonen)	<ul style="list-style-type: none"> - mogelijkheid genoemd door 2e gen - genoemd door 3e gen - genoemd door 1e gen
Verkeer	<ul style="list-style-type: none"> - 1e gen naar 2e gen - 2e gen naar 1e gen - 3e gen naar 1e gen - aankloppen - zonder aankloppen
Verstandhouding binnen de familie	<ul style="list-style-type: none"> - met andere kinderen - met broers of zussen
Verwachtingen van te voren	<ul style="list-style-type: none"> - geen verwachtingen - gezellig - ruimte inleveren
Zorg bieden aan 1e gen	<ul style="list-style-type: none"> - vindt al plaats, ervaring 1e gen - vindt al plaats, ervaring 2e gen - verwachting 1e gen - verwachting 2e gen